

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ BİLİM DALI

HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİ'NDE
ASABİYETİN ROLÜ

İsmail KÖKSAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Bekir BİÇER

KONYA - 2019

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmail KÖKSAL		
	Numarası	148105011031		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Orta Çağ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Bekir BİÇER		
Tezin Adı	Hz. Ömer Dönemi Fetihleri'nde Asabiyetin Rolü			

İsmail KÖKSAL tarafından hazırlanan 'Hz. Ömer Dönemi Fetihleri'nde Asabiyetin Rolü' başlıklı bu çalışma 14.09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa Demirel

Doç. Dr. Bekir Biçer

Dr. Öğr. Üy. Mustafa Akkoyun

İmza

İmza

İmza

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
---	--	---

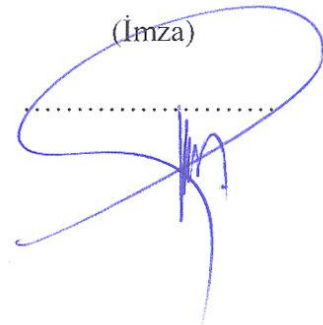
BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmail KÖKSAL		
	Numarası	148105011031		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Orta Çağ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Bekir BİÇER		
Tezin Adı	Hz. Ömer Dönemi Fetihleri'nde Asabiyetin Rolü			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İsmail KÖKSAL

(İmza)

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	İsmail KÖKSAL		
	Numarası	148105011031		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Orta Çağ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Bekir BİÇER		
	Tezin Adı	Hz. Ömer Dönemi Fetihleri'nde Asabiyetin Rolü		

ÖZET

Hz. Ömer dönemi fetihlerinde asabiyetin rolü çalışma konumuzu oluşturmaktadır. Konuya basit bir cümle ile; cahiliye dönemine ait çalışmalar, İslâm'ın teşekkül dönemini anlamak için önemlidir şeklinde başlamak yerinde olacaktır.

Fetihlere olumlu veya olumsuz manada katkısı olan herhangi bir kabilenin bilgilerini ortaya koymaya çalışırken pek çok kaynakta yer alan dağınık bilgiyle karşı karşıya kalınmaktadır.

Aynı soydan gelenlerin ya da aralarında yakınlık bulunanların inandıkları değerlerde, muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu diye tanımlayabileceğimiz asabiyet, her yüzyılda çeşitli şekillerde tezahür etmiş, özellikle devlet geleneğinin yerleşmediği ve kabileye dayalı sistemin hâkim olduğu toplumlarda varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Bu sebeptendir ki asabiyet üzerine yapılacak çalışmalar, toplumsal yapının anlaşılmasında ve karşılaşılan bazı problemlerin çözümünde önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fetih, Asabiyet, Kabile

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Name Surname	İsmail KÖKSAL		
	Student Number	148105011031		
	Department	Hİstanbulory / Medieval		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Bekir BİÇER		
Title of the Thesis/Dissertation	In The Conquests of Hz. Omar the Role of Asabiyah			

ABSTRACT

The role of the conquests and tribes of the Hz. Omar period constitutes our working subject. With a simple sentence; it will be appropriate to start with the period of ignorance, as it is important to understand the formation period of Islam.

While trying to reveal the knowledge of any tribe who have contributed to the conquests in a positive or negative sense, they face scattered information in many sources.

Intolerance, which can be defined as the feeling of solidarity, which enables the people of the same lineage or those who are intimate to act together against the dissidents, has manifested itself in various ways in every century, especially in societies where the state tradition is not established and in which tribal-based system prevails. For this reason, studies on group feeling will contribute to the understanding of social structure and to solve some of the problems encountered.

Keywords: Conquest, Group Feeling, Tribe

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
ÖN SÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU	2
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
2.1. Fetih	3
2.2. Asabiyet.....	5
2.3. Kabile	16
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	17
3.1. Klasik Kaynaklar	17
3.2. Ensâb Kitapları	17
3.3. Siyer ve Meğâzî Kitapları	18
3.4. Tabakât Kitapları	18
3.5. Genel Tarih Kitapları	19
3.6. Coğrafya Kitapları	20
3.7. Tefsir ve Hadis Kitapları	21
3.8. Modern Araştırmalar	21
4. HZ. ÖMER'İN KISA BİYOGRAFİSİ	22

BİRİNCİ BÖLÜM

ASABİYET VE KABİLE HAYATINA BAKIŞ

1.1. KABİLE HAYATINA BAKIŞ	24
1.2. ASABİYETİN MAHİYETİ.....	29
1.2.1. Asabiyetin Gücü.....	36
1.2.2. Asabiyetin Yüklediği Sorumluluklar.....	39
1.3. ASABİYETİN DAYANAK NOKTASI: NESEP CETVELLERİ.....	40

1.3.1. Arap Soyları.....	41
1.3.1.1. Adnânîler	43
1.3.1.2. Kudâa Kabilesi.....	44
1.3.1.3. Rebîa Kabilesi.....	45
1.3.1.4. Mudar Kabilesi.....	46
1.3.2. Kahtânîler	47

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİNE KATKI VEREN KABİLELER VE KOMUTANLAR

2.1. SAKİF KABİLESİ VE FETİHLERE ETKİSİ.....	49
2.2. PİŞMAN OLMUŞ MÜRTEDE KABİLELERİN FETİHLERE KATKISI Ve KİNDE KABİLE REİSİ EŞ'AS B. KAYS	55
2.3. KİNDE KABİLESİ VE KÂDİSİYE SAVAŞINA TESİRİ.....	59
2.4. MÜSLÜMAN ARAP KABİLELERİNİN FETİHLERE KATKISI	68
2.5. MÜSLÜMAN OLMAYAN ARAP KABİLELERİNİN FETİHLERE ETKİSİ..	68
2.6. MİSİRİN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ SIRASINDA DESTEK VEREN KABİLELER	69
2.7. MİSİRİN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ SIRASINDA KIPTİLERDEN GELEN DESTEK.....	70
2.8. İRAN SÖMÜRGESİNE KARŞI ARAP KABİLELERİNİN ARAP KİMLİĞİ ORTAK PAYDASINDA BULUŞMASI VE EFSANE KOMUTAN MÜSENNA B. HARİSE	73
SONUÇ	82
BİBLİYOGRAFYA.....	86
ÖZGEÇMİŞ	95

KISALTMALAR

Ar. Trc.	: Arapçaya tercüme eden
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
bas.	: Basım
by	: baskı yeri yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
EÜİFD	: Erciyes Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi
E.A.Ü.D.F.D	:Erzurum Üniversitesi Dil Tarih Fakültesi Dergisi
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
İstanbul.	: İstanbul
KK	: Kur'an-ı Kerim
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
m.	: Miladî
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
tsz	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme
ty	: Tarih yok
vb	: Ve Benzeri
yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

İslam'ın, Hz. Peygamber'in vefatından bir müddet sonra Arap yarımadasına yayılmaya başlaması insanlık ve İslam tarihinin en dikkat çeken hâdiselerden birisidir. İslam'ı din olarak seçen Arap kabileleri ve aslen Arap olup, din olarak örneğin Hristiyanlığı benimsemiş boylardan oluşturulmuş askeri birlikler, Sâsâni Devleti'nin ve Bizans İmparatorluğu'nun tecrübeli askerleri karşısında kendilerinden beklenmeyen bir şekilde savaşları kazanarak fethettikleri toprakların hâkimiyetini Sâsâni ve Bizans'tan almışlardır.

Devrin önemli iki süper gücü diye tanımlayabileceğimiz devletlerin, kendileri için hayatî öneme sahip şehirlerin ellerinden çıkıp gitmesi ve dahası düzenli ordu tecrübesi olmayan, askerleri gönüllü kişilerden oluşan Arap kabilelerinin önüne alınamaz bir hal almıştır. Bu durum gelip geçici bir göçebe dalgası olmayıp kalıcı olması neticesinde fethedilen yerlerde Arap örf ve adetlerinin yerleşmesine ve İslam dininin yayılmasına ciddi katkılar sağlamıştır.

Fetih hareketlerini müslüman müelliflerin fütûh, Oryantalistlerin İslam dininin bölgede yükselişini Arap istilası olarak değerlendirdikleri süreç, tarihî bakımdan büyük bir öneme haizdir. Bu baş döndürücü gelişmeler, Müslüman topluluğunun egemenliği altına giren bu topraklarda, demografik yapı Arap kabilelerin lehine evrilmesi ve fethedilen yerlerdeki halkın inançlarının değişime uğraması önemli bir etkiye sahiptir. Öte yandan, bu fetihlerle Müslümanlar, Farısların ve Rumların idarî yapılanmalarını, kurumlarını ve kültürel miraslarını öğrenmişlerdir. Gayrimüslimlerle ve bölge halklarıyla birlikte yaşamaya başlamışlardır. Etnik ve dinî açıdan edinilen bu tecrübenin İslam medeniyetinin oluşumunda başrol oynadığını söyleyebiliriz.

Hz. Ömer dönemi fetihlerinde asabiyetin rolü, tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

İslâm'ın kuruluş dönemini anlamak için câhiliye dönemine ait çalışmaları inceleyerek başlamak yerinde olacaktır. Asabiyet kavramının Câhiliye kültürünün

ana karakterlerinden biri olması, kabilelerin büyük resmin küçük parçaları oldukları gerçeği, Câhiliye'nin anlaşılmasında kabile çalışmalarını önemli kılmaktadır.

Araştırmamız esnasında Hz. Ömer dönemi fetihleriyle ilgili kaleme alınmış çalışmaları tespit ettik. Fakat fetihlere olumlu veya olumsuz anlamda katkı veren kabilelerle ilgili müstakil bir esere ulaşamadık.

Çalışma konumuz bir yüksek lisans tezi için oldukça dağınık bilgiler ihtiva etmektedir. Fetihlere olumlu veya olumsuz manada katkısı olan herhangi bir kabilenin bilgilerini ortaya koymaya çalışırken pek çok kaynakta yer alan dağınık bilgilerle karşı karşıya kalınmaktadır. Üstelik bu kaynakları bir veya birkaç sınıf altında toplamak da oldukça zordur. Böylece incelenmesi gereken kaynakların çerçevesi de oldukça genişlemektedir.

Araştırmamız sırasında gördük ki; bilgiler bazı yerde bir cümle veya bir satır iken bazı yerlerde uzun bir bölüm halinde bulunmaktadır. Örneğin kaynaklarda fetihlere etki eden kabilelerden olan Kinde kabilesinin siyasi tarihi hakkında azımsanmayacak ölçüde bilgi mevcuttur. Var olan bilgiler çoğunlukla bu kişilerin hayat hikâyesinin arka planını anlatmak amacıyla verilmiştir. Bu tür rivayetler, siyasi tarihin anlaşılması noktasında kısmen yeterliken sosyal ve kültürel tarihin anlaşılmasında yetersiz kalmaktadır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Bu itibarla giriş bölümünde araştırmanın önemi ve gayesi ortaya koyduktan sonra konuya kavramsal bir çerçeve çizmenin uygun olacağı kanaatiyle konumuzla ilgili kavramlar incelenmeye çalışıldı. Ve ayrıca giriş bölümünde, yararlandığımız kaynaklar hakkında bilgileri derledikten sonra Hz. Ömer'in biyografisine yer verdik.

Çalışmamızın birinci bölümünü asabiye bakış ve kabile hayatı oluşturmaktadır. Konu, hem akrabalık ilişkileri çerçevesinden, hem de asabiyet açısından ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Hz Ömer dönemi fetihlerine etki eden bazı kabileler ve bahsi geçen dönemde iz bırakmış komutanlarla ilgili bilgilere yer verdik.

Sonuç bölümünde ise konuyla ilgili genel bir değerlendirme yaparak, elde ettiğimiz bilgiler ışığında kanaatlerimizi ifade ettik.

Bu vesileyle çalışmamız sırasında her türlü desteği sunan ve anlayış gösteren tez danışmanı hocam Doç. Dr. Bekir BİÇER'e, ders dönemi ve sonrasında değerli görüş ve önerileriyle katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Kemal ÖZCAN, Prof. Dr. Ayşe Duda KUŞÇU, Prof. Dr. Mustafa Demirci ve Dr. Öğretim Üyesi Mustafa AKKUŞ hocalarıma şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

İsmail KÖKSAL

Konya, 2019

GİRİŞ

Tezimiz, İslam tarihinde çok kullanılan şu kavramlar temelinde şekillenmektedir: Fetih, Asbiyet ve Kabile.

Hz. Peygamber ve dava arkadaşları olan ashâbı, İslam'ın yayılmasını emreden ayeti kerimeler ışığında İslam dininin yayılmasının karşısında duran ve düşmanlık yapan - başta müşrikler ve Yahudiler olmak üzere- her kim ve topluluk varsa çetin bir mücadele içine girmiştir. Girilen bu savaşlarda birincil amaç; İslam Dinini ulaştırabildikleri yerlere kadar götürmektir. Bunun yanında, İslam'ın fethedilen yerlerde tutunmasını ve hayat bulmasını garanti altına almaktır.

Hz. Peygamber'in peygamberlik vazifesini ele aldığımızda fetih faaliyetlerini, İslam Dininin yayılması yollarından biri, hatta en önemlisi olarak kullandığı görülmektedir. Hz. Peygamber Allah'tan aldığı emir ve yasakları tebliğ ederken, sosyal hayatta ki uygulamaları, söz ve eylemleri ile fethi bir hayat biçimi olarak Müslümanlara aşılarmaktaydı. Bu bakış açısına göre fetih, tebliğ faaliyetini devam ettirirken, adeta İslâm'ın yayılmasına engel teşkil eden olumsuzlukları ortadan kaldırma çabasıydı.¹

Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra ashâbına “..artık fetihden sonra hicret bitmiştir. Bundan sonra tebliğe niyet ve cihad vardır. Bundan böyle askerlik için çağırıldığınızda hemen asker olmaya koşun”² diyerek Mekke'nin fethinden sonraki takip edilecek yol, yöntem ve hedefi de ashabına göstermiştir.

Hz. Peygamber'in, hicretin hemen sonrasında İslâm'a ve Müslümanlara savaş açan ilk olarak müşriklere karşı başlattığı mücadele anından, Hristiyan mütecâviz Arap krallarına yönelik oluşturduğu Usame ordusuna kadar, her zaman ve mekânda yanında hazır bulunan ashabı, O'nun bıraktığı yerden mücadelesini devam ettirmişlerdir.

---

¹ Mustafa Fayda, “Fetih”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XII, s. 462; 467; İsrail Balcı, *İlk İslâm Fetihleri, Savaş-Bariş İlişkisi*, İstanbul Pınar yay., 2011, s. 37.

² Sahih-i Buharî, Hacc/43; Sahih-i Müslim, Hacc/ 445.

Ashab-ı Kiram içerisinde, Hz. Peygamber'in fetih anlayışını en iyi, en doğru kavrayan kişi Hz. Ebû Bekir olması hasebiyle diğer ashaba karşı ön planda yer almıştır. Bunun en önemli göstergesi, Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ebû Bekir'in Müslümanların özgüvenlerine yaptığı vurgulardır. Müslümanların yönetimi altındaki yerlerden gelen ayaklanmalara ve aykırı seslere karşı sınırları ve halkı korumak için içe kapanmayı teklif eden arkadaşlarına fethi çıkış yolu olarak göstermiş ve onların motivasyonlarını artırmıştır. Bir bakıma Hz. Ebû Bekir, içte ve dışta karşı karşıya kalınan tehlikelerin büyüklüğüne rağmen cesaretini toplamış ve İslâm'ın gönüllü ordularına sabır, itaat, manevra kabiliyeti ve nihayetinde de İslâm Dini'ne hizmet konusunda örneklik teşkil etmiştir.

Hz. Peygamberden hemen sonra hilâfeti üstlenen Hz. Ebû Bekir, uzun süreden dönme olayları ile uğraşmıştır. Yaklaşık iki yıl içerisinde Hz. Ebu Bekir, karşılaşılan iç problemlerin hemen hepsini çözüme kavuşturarak, Şam ve Irak cephelerine ordularını göndermek suretiyle, Bizans ve Sâsânî gibi iki büyük imparatorluğa da savaş açmıştır.

Hz. Ebu Bekir'in başlattığı büyük fetih hareketlerini sonuçlandırmak, ülke sınırlarını binlerce kilometre ötelere götürmek, birçok müesseseyi oluşturarak devleti teşkilatlandırmak Hz. Ömer'e nasip olmuştur. Bu bakımdan Hz. Ömer'in yaklaşık on yıllık halifelik dönemi İslâm tarihi açısından Hz. Peygamber'den sonraki en önemli dönemlerdendir. Bu dönemde göze çarpan en etkili faaliyet ise fetih hareketleridir.

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU

Câhiliye tâbiri sadece bir dönemi ifade eden bir kelime değildir. O, aynı zamanda bir düşünce şeklinin, bir yaşam tarzının adıdır. Bu yönüyle de belirli bir zaman diliminde yaşanıp sona ermiş, sadece yaşandığı zamanı ilgilendiren değil, aksine kendinden sonraki zamanları da etkileyen bir yaşama biçimidir.

Bu açıdan câhiliye dönemini oluşturan en önemli özelliklerden biri de asabiyet anlayışıdır. Özellikle sosyal düzen ve güvenlik anlayışlarından yoksun toplumlarda daha belirgin ve daha köklü bir şekilde karşımıza çıkan asabiyet anlayışı

her durum ve şart altında kişinin kendi asabesiyle beraber olması, onu desteklemesi ve onun tarafında yer almasını ifade eder. Bu özelliği sebebiyle de toplumsal hayatta hemen her davranışın temelinde az ya da çok asabiyet anlayışı vardır. Bir dönemin oluşumunda böylesine büyük rol oynayan bir anlayışın tüm tezahürleriyle incelenmesi, bu dönemin doğru anlaşılmasına dolayısıyla bu dönemde İslâm fethi ile gerçekleştirilen zihinsel dönüşümün daha net bir şekilde ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

Câhiliye dönemini asabiyet anlayışı temelinde ele alarak İslâm fethinin bu anlayış karşısındaki tutumunu ve bu anlayışın İslâm fethine etkilerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada; temel İslâm tarihi kaynaklarının yanında, tefsir ve hadis kitaplarıyla birlikte konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgisi olan akademik çalışmalar, lügat ve coğrafya kitapları ile ilgili ansiklopedi maddeleri başlıca başvuru kaynaklarımızı oluşturdu. Bu kaynaklardan yararlanırken konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgili olan eser ve müelliflerin görüşlerine de yer verildi.

Araştırmada Kur'an'ı Kerim'den önemli ölçüde faydalandık. Ayetlere, dipnotta sûre numarası ve ayet numarası tertibinde yer verdik. Araştırmanın genelinde eserlerden verilen referanslar alıntılı olduğu kaynaktan bazen olduğu gibi bazen de ihtiyaç duyulmuşsa bu alıntılar yorumlanarak aktarıldı. Araştırmanın sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapıldı.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Fetih

Arapça'da "açma, yol gösterme, hüküm verme, galibiyet ve zafere ulaştırma"³ anlamlarına gelen fetih (feth, çoğulu fütûh/ fütühat), terim olarak İslam da meşru görülen savaşlar hakkında cihad kelimesine benzer şekilde, müslümanların gayri müslimlerden gerçekleştirdikleri toprak kazançlarını tarihte ve günümüzde bilinen diğer İstanbulla ve sömürü savaşlarından ayırmak amacıyla kullanılmıştır. Kaynağı

---

³ Mustafa Fayda, "Fetih", *DİA.*, İstanbul 1995, c. XII, s.467.

da müslümanların geçmiş ve gelecekteki maddi manevi zaferlerinden bahseden Feth süresidir. İslam sancağı altında Hz. Peygamber ile sahâbîler tarafından gerçekleştirilen zaferlerle dolu sefer ve savaşlar için kaynaklarda sık sık bu terime yer verildiği görülür. Ancak burada kelimenin yalnız maddi yönden fetih manası taşıdığı söylenemez; kelime öncelikle ve daha çok, kalbi ve akli İslam gerçeğine açmak, ikinci olarak da İslam mesajının önündeki engelleri kaldırmak ve insanın kalbine ve aklına ulaşmayı mümkün kılacak ortamı hazırlamak anlamına gelir.

Fetih kelimesinin bu yorumu Kur’ân-ı Kerîm’den ve Hz. Peygamber’in hadislerinden açıkça anlaşılmaktadır. Medine’nin savaşız fethedilmesi ve İslam a kazandırılması hakkında Resûlullah’ın, “Ülkeler ve şehirler zorla alınır; Medine ise Kur’an ile fethedilmiştir” dediği kaydedilir.⁴ Bu mecazi kullanımı gösteren Kur’âni delil ise Feth süresinin, “Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik.”⁵ meâlindeki ilk ayetidir.

Müsteşriklerin, İslâm fetihlerinin yapılaş şekli itibariyle pek iştirak etmedikleri fetih- İstanbulilâ ayrımı konusu, teori- pratik açısından izaha muhtaç bir husustur. Bu çerçevede bir şehrin Müslümanlarca ele geçirilmesine müspet anlamda neden “fetih” diyoruz da, bunun diğer milletlerce gerçekleştirilmesi durumunda İstanbulila ya da işgal kavramını kullanıyoruz? Bize göre, Müslüman savaşlarına, müspet bir manayı ihtiva eden “fetih” isminin verilme nedeni; bu savaşlar sonrasında ortaya çıkan ve semeresi biraz da uzun vadede görülen neticeler olsa gerektir. Hz. Ebu Bekir’in fetih için yola çıkacak ordu komutanlarına hitaben yaptığı konuşma bu görüşümüzü teyit etmektedir. “Şayet düşmanınıza karşı muzaffer olursanız ihtiyar, kadın, bebek ve çocukları katletmeyiniz. Yeme gereksinimi dışında hayvanlarını kesmeyiniz. Onlarla sulh yaptığınızda sulhu bozmayınız, onlara söz verdiğinizde sözünüzden dönmeyiniz. Kiliselerde kendilerini Allah’a adadıklarını iddia edenler

⁴ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Fütûhu’l-Buldân*, trc. Mustafa Fayda, c.I, Siyer Yay., İstanbul, 2013, s. 6; Mustafa Fayda, *a.g.m.*, s.467.

⁵ Kur’ân-ı Kerîm, 48/1

bulacaksınız, onları kendi hâline bırakınız, kiliselerini yıkmayınız.”⁶ Bu yüce anlayışla, İslam, şehirlere nur götürdü, kalpleri aydınlattı, şehirleri imar etti.

2.2. Asabiyet

Asabiyet kelimesi Arapça a-s-b kökünden türemiştir. Aynı kökten gelen asabe, ism-i fail sığasından âsib’ın çoğulu olup “saran, kuşatan” anlamlarına gelir. Terim olarak asabe, “baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların meydana getirdiği topluluk” demektir. Asabeden türeyen asabiyet ise, kişinin özellikle baba tarafından akrabasını (asabe) yardıma çağırması neticesinde, onların İster haklı İster haksız olsun, rekabet ettiği kişi ve gruplara karşı çağrı sahibiyile birlikte hareket etmesidir. Asabiyet, aralarında kan yakınlığı bulunan bir topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlike durumunda onları karşı koymaya sevk eden birlik ve dayanışma ruhu olarak tarif edilebilir.⁷

İbn Haldûn’a (v. 808/1406), göre asabiyet; akrabalık, hısımlık, taraftarlık gibi anlamlara gelmektedir. Genel olarak bir kişinin kan bağıyla bağlı olduğu kabilesini ifade eder. İslâm’dan önce Araplar, bir kişinin “asabesi” dediğinde, haklı veya haksız, başkalarına karşı onun yanında yer alıp onu destekleyen akrabalarını ve kabilesini kastediyorlardı. İbn Haldûn, genel olarak asabiyeti, güç ve kuvvet sahibi olmak, toplumda güçlü bir tabanı ve taraftarı olmak anlamında kullanır. Ancak aynı şekilde bu gücün, tabanın ve taraftarlığın, temelde kan bağına yani kabile ve kavim bağına dayandığını söyler. Özellikle devletin kuruluş aşamasında veya iktidarın ele geçiriliş aşamasında kabile bağları veya güçlü bir kabileye sahip olmak çok önemlidir. Dayanışmanın kaynağı temelde nesep bağına yani kabileciliğe dayanır. Hatta peygamberlik görevinde bile asabiyetin (yani güçlü bir kabileye sahip olmanın) çok büyük önemi vardır. Çünkü toplumda yeni fikir ve inançlara karşı bir direnç

⁶ Vakidî, *Fütûhü’ş-Şam*, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s.8.

⁷ Adem Apak, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Suûbiyyeye”, *İstem*, yıl.6, sayı.12, Konya 2008, s.20.

olacağından, eğer peygamber bu direnci kıracak güçlü bir kabileden değilse, başarılı olamayacaktır.⁸

Nesep ve akrabalık bağları, çok az kimsenin dışında, insanlar için tabii bir durumdur. Zulme uğrayan ya da bir felaketle karşı karşıya kalan birinin akrabalarını yardıma çağırması kabileciliğin bir sonucudur. Bir kimse akrabasının ya da soydaşının zulme uğraması karşısında, kendi içinde bir zillet ve aşağılanmışlık hissi duyar ve buna engel olmak ister. Bu, başlangıçtan beri bütün insanlık için geçerli olan tabii ve fitri bir durumdur.

Eğer yardımlaşanlar arasındaki akrabalık bağı, üst kuşaklardaki bir birleşme itibarıyla gerçekten çok yakın ve açık ise, sadece bu yakınlık yardımlaşmayı sağlar. Ama akrabalık bağı biraz uzaksa, belki de akrabalık silsilesinin bir kısmı unutulmuş ve geriye aynı soydan gelmenin şöhreti ve bilinmişliği kalmışsa, işte bu durumda yardımlaşma sadece akrabalıktan kaynaklanan bir refleksle değil, bir şekilde kendisiyle akrabalık bağları bulunan birilerine karşı yapılan zulüm sebebiyle, kendi duyacağı utanç ve zilletten kurtulmak için yapılır.

Azad edilmiş ve aileden/ kabileden biri gibi kabul edilen köleler ve himaye altına alınan kimseler ile bunları himaye altına alanlar arasındaki bağ da bir nevi soy bağı gibi kabul edilir. Onun için bunların yardımına koşmak da akrabanın veya aralarında soy bağı bulunanların yardımına koşmak gibidir. Böylece Hz. Peygamber'in "neseplerinizden sıla-i rahimde bulunacaklarınızı iyilik ve ilişki içinde bulunacağımız yakın akrabanızı öğrenin" hadisinin manası da anlaşılabilir olur. Hadisin ifade ettiği anlam şudur: Nesebin faydası, yardımlaşmayı sağlayacak olan yakın ve bilinen akrabalık bağıdır. Bunun ötesinde bir faydası yoktur.

Özellikle bâdiyede yaşayan insanların asabiyet temelinde bir araya gelerek hayatta kalabileceğini, hatta peygamber ve krallarında buna ihtiyaç duyacaklarını ifade eden İbn Haldûn şöyle der: "...bedevi kabileleri içinde ise, bazılarının diğer

---

⁸ İbn Haldûn, Adburrahman b. Muhammed b. Haldûn el-Hadramî (v. 808/1406), *Mukaddime* (I-II); *Kitâbu'l-İber ve Divânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arap ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarahum Min Zevi's-Sultâtu'l-Ekber*, çev: Halil Kendir, Ankara 2004, c.I s.69.

bazılarına zulmetmelerine, herkesin saygı duyup hürmet ettiği ve sözünü dinlediği kabilenin ileri gelenleri ve büyükleri engel olur. Kabilelere dışarıdan gelecek düşmanlıklara da kabilenin yiğit ve cesur gençleri engel olur. Ancak bunların dışarıdan gelecek düşmanlıklara karşı kendilerini savunabilmeleri, güç ve kuvvet sahibi olmaları aynı nesepten gelmeleriyle mümkün olur. Çünkü Allah insanların kalplerine yakınlarına karşı şefkatli olma ve yardım etme duygularını yerleştirmiştir. İşte bu duygu sayesinde dayanışma ve yardımlaşma olmakta ve düşmanlarının onlardan korkması sağlanmaktadır. Kur'an'da Hz. Yusuf'un kardeşlerinin, babalarına söyle demeleri buna örnektir: “Biz güç ve kuvvet sahibi bir topluluk iken, eğer onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten aciz kimseler sayılırız.” Bunun anlamı ise şudur; Eğer aynı soydan gelen insanlar dayanışma içinde olur ve güçlü bir topluluğa dönüşmeyi başarırlarsa, düşmanca bir hareketin onlara yönelmesi hiç de kolay olmaz.

Sahralarda yaşamak için aynı soydan gelmeye dayalı böyle bir güce ve dayanışmaya ihtiyaç duyulduğu gibi, peygamberlik, hükümdarlık ve davet gibi diğer bütün meselelerde de aynı güce ihtiyaç duyulur.⁹

Soyun bir erdemi, ayrıcalığı ve üstünlüğü olduğuna inananlar her zaman olmuştur. Buna göre, bir soydaki üstün nitelikler ve erdemler kan veya genler aracılığıyla babadan oğla geçer, kuşaktan kuşağa intikal eder. Söz konusu nitelikler ve erdemler kazanılmış değildir. Bunlara miras yoluyla ve tabii bir şekilde sahip olunmuştur. Onun için insanlar soylarıyla öğünür ve “falanın oğlu, falan soydan...” denir. İnsanlar başlangıçtan itibaren soylarına yakınlık hissetmişler, ona saygı duymuşlar, onu yüceltmişler, hatta bazen kutsallaştırmışlardır.¹⁰

İlkel toplumlar için akrabalık ilişkileri çok büyük bir önem taşır. Akrabalık toplumsal birliğin oluşmasında baş etmendir. Bireylerin ekonomik ve siyasal işlevlerinin, haklarının ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde, toplumdan göreceği

⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, c. I, s.170-171.

¹⁰ Süleyman Uludağ, *İslâm Siyaset İlişkileri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1998, s. 66.

yardımların saptanmasında önem taşımakta; birey ve toplum arasındaki ilişkilerde çerçeveyi oluşturmaktadır.¹¹

Bireylerin ferdiyetçilikten vazgeçip her şartta kabile için toplanmaları ve kabileleri adına taassupta bulunmalarının temelinde kabile üyelerinin aynı soydan geldiklerine inanmaları kadar, ortak menfaatlerin de önemli payı vardır.¹²

İki bireyin aynı veya farklı gruplara mensup olmasını belirleyen unsur, benzerlik veya benzemezlik değil, fakat sosyal etkileşim veya karşılıklı dayanışmanın diğer biçimleridir. Buna göre, bir grup en iyi olarak, benzerlikten ziyade, karşılıklı dayanışmaya dayalı dinamik bir yapı olarak tanımlanabilir.¹³

Kabile nizamının esası “asabiyet”tir. Çünkü kabile teşkilatı o toplumun temel yapısıydı. Çöl şartlarında yaşamayı sürdürebilmek için kabile dayanışması bir zorunluluktur. Hem tabiat hem hasım güçlerin durumu bunu gerektiriyordu. Bunun için herkesin soyuna bağlanması, bir “biz duygusu” içinde olumlu-olumsuz şartları üstlenmesi gerekiyordu.¹⁴

Buna göre herkes tehlike anında kabilesine yardım etmekle mükellefi. Bu, belki çöl şartlarında hayatın devamı için kabile dayanışmasına fazlaca ihtiyaç duyulmasından kaynaklanıyordu. Çünkü kırsalda hem hayat şartlarına ve hem de düşman kabilelerden gelecek tehlikelere karşı koyabilmek için kabile dayanışmasına ihtiyaç vardı. Bedevilerin birlikte yaşaması, birlikte savunması, birlikte saldırması gerekiyordu.¹⁵

Asabiyet, bir kimsenin asabesini, veya genelde kabilesini, İster haklı İster haksız olsun her zaman savunmaya hazır olmasıdır; dış tehlikelere karşı koymak

¹¹ Bottomore, *Toplumbilim*, İstanbul 1998, s. 197.

¹² Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri*, Ensar Yay., İstanbul 2004, s. 26.

¹³ Orhan Atalay, “Kur’an’da sosyal grup ifade eden kavramlar”, *E.A.Ü.D.F.D.*, sayı: 16, Erzurum 2001, s. 199.

¹⁴ Mehmet Salih Arı, “Câhiliye Toplumundan Medeni Topluma Geçiş Süreci”, *İstem*, Yıl:2, Sayı:4, Konya 2004, s. 173 – 188.

¹⁵ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Dib. yay. Ankara 2007 s. 38.

veya saldırı yapmak gerektiğinde bütün kabile üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhudur. Bu ruh, kabilenin bütün fertlerini birbirine bağlayan unsurdur. Ruhsuz beden bir anlamı olmadığı gibi asabiyet olmaksızın da kabileden bahsetmek mümkün değildir.¹⁶

Asabiyet, insanı harekete geçiren ruh gibi kabilenin ruhudur. İnsanın hücrelerden ve organlardan, aşiretin ise insanlardan meydana geldiği düşünülürse, durum daha iyi açığa çıkar. İnsan ilk bakışta organların bir bütünü ve bir cisim olarak görülür. Aslında ona hükmeden, onu yönlendiren, ağlatan, sevindiren, koşturan, durduran ve harekete geçiren, manevi yapısıdır. Bu yapı, madde planı arkasına gizlense de, öneminden bir şey kaybetmez. İnsanın asıl karakterini, ahlâkını ve her şeyiyle insanı orada görebiliriz. Bu da insanın ruh cephesi, manevi tarafı, iç duyguları ve mana bünyesidir. İnsanın ruh cephesi ne kadar önemli ise, câhiliyedeki asabiyet de bu nevi bir ruh gibidir. Kabileyi bir arada tutar, heyecanlandırır, harekete geçirir ve savaşa sevk eder, emretme gücünü elinde bulundurur. Asabiyet denen akrabalık ruhunun, kabile veya (daha küçüğü) aşiret denen bir bedeni vardır. Bu beden insanların bir araya gelip kenetlenmesiyle ortaya çıkan bir mevcudiyettir ve buna aşiret, kabile veya kavim denilmektedir.¹⁷

Kur'an-ı Kerim'de üç yerde¹⁸ geçen aşiret kelimesinin babalar, çocuklar, kardeşler ve eşlerden sonra zikredilmesi, bu kelimenin dört sınıfı da kapsadığına ve ayrıca burada annelerin sayılmaması aşiretin erkek merkezli bir tanımlamaya tâbi tutulduğuna işaret eder. Bu kavram Kur'an-ı Kerim'de tabii bir sosyal grup ifadesi olarak yer alırken, asıl vurgu ayetin devamından anlaşılan fikir ve inanç birliğinin kan bağından daha kuvvetli olduğu hususu üzerinde durur.¹⁹

---

¹⁶ Adem Apak, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁷ Murat, Sarıcık, İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye, Nesil Yayınları, İstanbul. 2004, s. 73-74.

¹⁸ Tevbe, 9/24; Suara, 26/214; Mücadele, 58/22.

¹⁹ Mustafa, Tekin, Kur'an-ı Kerim'deki Aşiret, Kabile ve Kureys Kavramlarının Din Sosyolojisi Açısından Tahlili, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 14, sayı: 3-4, 2001, s. 451.

Şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in de ifade ettiği gibi insanlar kabileler ve boylar halinde yaratılmışlardır.²⁰ Ancak ayette özellikle kabileler halinde yaratılmanın tanışmayı kolaylaştırmak amacına matuf olduğu ifade edilerek, bunun muhtemel bir "kabilecilik" tehlikesine kaymaması için "Takvâ" insanlar arasında geçerli olacak bir değer ölçüsü olarak belirtiliyor. Gerçekten Kur'an zaman zaman tamamen nicelik olan özelliklerin insanı yanlış yönlendirdiğine dikkat çeker. Kur'an'ın anlayışında kabile sosyal bir gerçeklik iken, kabilecilik yanlış bilgilenme üzerinde temellenen bir fenomendir.²¹

Arap sosyal yapısının topluluk derecelendirmeleri yaygın olarak cizm, cumhur, şa'b, kabile, imare, batn, fahz, fasîle, raht şeklinde düzenlenmiştir. Bununla birlikte Arap soy halkaları küçükten büyüğe doğru fahz, batn, imare, kabile ve şa'b şeklinde beşli bir tasnife de tâbi tutulmuştur.²² Buna göre şa'b, kabilelerden; kabile imarelerden; imare batınlardan; batn fahzlardan; fahz fasilelerden, fasîle ise aşiretlerden oluşur. Örnek olarak, en küçük sosyal birlikten hareketle Abbas bir fasîle, Haşim bir fahz, Kusayy bir batın, Kureyş bir imâre, Kinane bir kabile ve Huzeyme ise bir şa'b'tır.²³ Araplar kan bağına dayalı sosyal grupları ifade eden kavramları, her sosyal birliği biyolojik organizmadan bir unsura karşılık gelecek tarzda, baştan ayak parmaklarına kadar yedi hiyerarşik kategori ile tanımlarlar. Buna göre, baş=şa'b, boyun=kabile, göğüs=imâre, karın=batn, bacak=fahz, ayak=fasîle ve parmaklar=asiretleri temsil etmektedir.²⁴ Fasîle, fahz, batn ve imarelerin toplanmasından meydana gelen kabile yani aşiretler siyasi üyelik değil, belki kendilerini oluşturan klanlar/batınlar gibi her türlü yapıya elverişli birer toplumsal üyelik şekli gösteriyorlardı.²⁵

²⁰ Kur'an-ı Kerim, 49/13.

²¹ Tekin, *a.g.m.*, s. 453.

²² Adem Apak, "Suûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye" *İstem*, yıl.6, sayı.12, 2008, s. 18.

²³ İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbeddîn Ömer (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n- Nihâye fi't- Tarih*, I- XIV, Matbaatü's-Saâde, Mısır 1932, c. III, s.225.

²⁴ Orhan Atalay, *a.g.m.*, s. 207.

²⁵ M. Şemseddin, Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 111.

Câhiliye dönemi kabilecilik anlayışına “kabile çatışması yasası” adını veren Câbirî, bunun özünü “ben ve kardeşim amcaoğluna karşıyız, ben ve amcaoğlu yabancıya karşıyız.” şeklinde ifade ediyor.²⁶ Kabileler içindeki her aşiret ve boy, ortak nesepleri itibariyle bir tek topluluğu teşkil ediyor olsalar da, o topluluk içinde de genel nesebe göre birbirine daha özel ve daha sıkı bağlarla bağlı olan asabiyetler vardır. Aşiret, ev halkı veya tek bir babanın çocukları olan kardeşler gibi... Söz konusu soy ağacında birbirine daha yakın olanlar uzak olanlara nispetle yekdiğerine karşı daha fazla yakınlık hissederler. Yani şecere uzadıkça neseb bağı zayıflar, yaklaştıkça güçlenir. Bunların durumu amca çocuklarının ve uzak akrabaların durumlarından farklıdır. Bir taraftan daha yakın akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlı oldukları gibi, diğer taraftan da öteki asabiyetlerle birlikte genel nesebe iştirak etmektedirler. Dolayısıyla hem özel nesepleri hem de genel nesepleri yönünden akrabalığın yardım ve korumasından yararlanırlar.²⁷

Asabiyette birlik ve barış yerine, “bizden olmayan ancak bizim düşmanımızdır” prensibi geçerlidir. Bu nedenle asabiyeti, kavmiyetçilik veya şovenizmin bazı özelliklerini taşımakla beraber esasında çok farklı bir dayanışma ruhu olarak değerlendirmek gerekir.²⁸

İslâm öncesi Arap toplumu, çöl hayatının ortaya çıkardığı bir sosyal model olan kabile sistemi üzerine kurulmuştur. Arap coğrafyasında basit aile ile hayat imkânı bulunmadığından küçük aileler bir araya gelmek zorunda kalmışlardır. Bunu ise kan bağına dayalı kabile veya aşiret denilen birlikler meydana getirerek sağlayabilmişlerdir.²⁹ Yarımadanın ortasındaki arazinin genişliği, tabiatın sertliği, ulaşımın zorluğu ve bedeviliğin yaygınlığı birleşik bir devletin ortaya çıkmasını ve hakiki bir politik sistemi engellemiştir. Bir devlet organizasyonundan mahrum olan bölgelerde insanlar güvenli bir yaşam sürmek için doğal bir koruma ortamına ihtiyaç

²⁶ Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul. 1997, s. 152.

²⁷ Süleyman Uludağ, *İslâm Siyaset İlişkileri*, Dergah Yay., İstanbul, 2016, s. 65.

²⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/176.

²⁹ Adem Apak, *a.g.e.*, s. 23-24.

duymuşlar, bu da daha çok kan bağıyla kurulan kabile asabiyetini ortaya çıkarmıştır.³⁰

Arap zihninde her zaman en ön planda bulunan ferdiyetçiliğe³¹ (Bir bedevinin yaptığı şu dua buna güzel bir örnektir: “Allah’ım bana ve Muhammed’e merhamet et, başka hiç kimseye merhamet etme.”) rağmen kendine göre kuralları bulunan tutarlı bir sosyal düzen olan kabile bekası için gerektiğinde canını vermeye hazırdır. Çünkü kendi yaşamının buna bağlı olduğunun bilincindedir. Zaten asabiyet bağı ile kabileye mensubiyet kazanan fertler, kabile içinde son derece serbest düşünme ve hareket etme hürriyetine sahipken, kabile harici faaliyetleri konusunda ferdiyetçilik ortadan kalktığı için özgürlüklerini yitirerek kabile ile özdeş kabul edilmektedir. Kabilesi ile ters düşen, kabile iradesi dışında hareket eden üyenin üzerinden çöl güvenlik sisteminin adı olan “himaye” kaldırılmakta, soyuyla bütün bağı kesilmektedir ki, bu da bir Arabın karşılaşılabileceği en büyük felakettir. Bu nedenle bir ferdin toplumda güven içinde hayatını devam ettirebilmesi için, kabilesinin dış politikasına uymaktan başka alternatifi bulunmamaktadır.³² Yani aşırı derecede soy güden Arap için, devleti yani kabilesi veya kabilesinin iskân ettiği köy sevimsiz bir hayal değil, fakat canlı bir realite idi. Ona daima çözülmeyen bir bağ ile bağlı, hayatını onun için feda ya hazırdı. Çünkü imtiyazını, şerefini ve bütün varlığını ona borçlu idi.³³ Kısaca ifade etmek gerekirse asabiyet; Arap toplumu için marazi, anormal ve içtimai bünyeden atılması gereken bir unsur değil, bilakis çeşitli sebeplerden etkilenecek tesir gücü artan veya azalan, tabii ve fitri bir insan ve toplum gerçeğidir.³⁴

Kabile asabiyeti, kabile mensuplarını manevi bir çerçeve içinde birleştirip onlara mensubiyet şuuru ve bağlılık ruhu kazandırır. Yine asabiyet sayesinde kabilede yaşayan her fert, şahsının bütün bir cemaatten sorumlu olduğu bilincine ulaşır, aynı şekilde bir bütün olarak kabile topluluğu da kendine bağlı fertlerden her

---

³⁰ Adem Apak, *a.g.e.*, s. 4.

³¹ Buhârî, Edeb, 27

³² Adem Apak, “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu”, *U.Ü.D.F.D.*, cilt:10, sayı:1, Bursa 2001, s. 80.

³³ Muhammed Hamidullah, *İslâm’da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yay. İstanbul, 1998, s. 44.

³⁴ Adem Apak, *a.g.e.*, s. 28.

birinin sorumluluğunun idraki içinde olur. Asabiyet, kabile üyeleri üzerinde çeşitli şekillerde varlığını ve etkinliğini gösterir. Bunların başında kabilenin her durum ve şartta övülmesi, kabilenin kan davalarına sahip çıkılması gelir. Kabile övgüsü câhiliye şiirinin en önemli mevzuudur. Övgü esnasında bilhassa sahip olunan nesebin asaletini, soyun şerefini, kabilenin savaşlardaki kahramanlığını, misafire ikramını, zillate başkaldırmasını dile getirmek esastır. Medhin karşılığı ise zemdir. Kendi soyunu öven kabile mensubunun bunun karşılığı olarak rakip soyu kınaması gerekir. Bu faaliyetin amacı, rakip şahıs veya kabilenin övgüyle karşılanan hasletlerden soyutlanıp, korkaklık, cimrilik gibi olumsuz sıfatlarla anılması ve muhatapların toplum nezdinde küçük düşürülmeye çalışılmasıdır.³⁵

Araplarda bedevi ve hadarî olmak üzere baslıca iki çeşit hayat tarzı mevcuttu. Hayat şartlarının ve geçim kaynaklarının farklı olmasına rağmen, gerek bedevilerde ve gerekse hadarîlerde sosyal yapının bir tek temeli vardır. O da bağları, gelenekleri ve ahlaki değerleriyle “kabile”dir. Kabile, aynı soydan gelen şahısların oluşturduğu ve fertlerin birbirine kan, nesep yoluyla bağlandıkları topluluktur. Nesep, asabiyetin temelini teşkil ettiği için, İster bedevi olsun İster hadarî olsun her Arap nesebini korumaya özen gösterir, ecdadının adını ezbere bilirdi. Kabile daha çok erkek soyundan gelen akrabalık bağına dayanır fakat dışarıya tamamen kapalı da değildir. Hılף, ve velâ yoluyla da akrabalık bağı kurulabilir. Birçok bakımdan halîף, ve mevlâ kabilenin üyesi gibi muamele görürdü.³⁶

Diğer taraftan kabile hayatının ayrılmaz bir unsuru olarak görülen asabiyetin, din kardeşliği birlikteliğine zarar vereceği düşüncesiyle bu tabii duygunun Müslüman topluma etkisini en az düzeye indirmeye yönelik adımlar atıldı. Bu adımların ilki asabiyetin esasını oluşturan soy üstünlüğü ve kabilecilik anlayışını reddetmek ve bütün mü'minlerin kardeş olduklarını ilan etmektir. Zira Hucurât, Süresi 13. Ayeti Kerime'de insanların doğuştan kazanılan bir ayrıcalığa sahip olmadıkları, üstünlüğün sadece ahlaki hassasiyet demek olan takvâda ve kullukta gerçekleşeceği, bunun da

³⁵ Adem Apak, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihi Arka Planı ve Tezahürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, *İstem*, yıl. 6, sayı.12, Konya, 2008, s. 21.

³⁶ İbrahim, Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay. Ankara, 2007, s. 35.

ancak kişinin kendi gayretiyle sağlanabileceği hususları açıkça ifade edilmiştir. Hz. Peygamber konuşmalarında sık sık soy üstünlüğü ve asabiyet davası gütmenin İslâm'ın ruhuna aykırı olduğunu açıkça ifade etmiştir. “Asabiyet, bir kişinin kavminin haksız davranışına arka çıkmasıdır.”³⁷ “Asabiyet duygusuyla öfkelenen, asabiyet uğruna savaşırken veyahut asabiyet davası güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin ölümü câhiliye ölümüdür.”³⁸ Allah Rasûlü üstelik bu uğurda gayret göstermeyi cahiliye davranışı olarak nitelemiştir. “câhiliye davasıyla hak iddia eden bizden değildir.”³⁹ Hz. Peygamber Mekke'nin fethinin ardından İslâm kardeşliğinin ana prensiplerini bir kez daha ortaya koymuş, veda hutbesinde bu gerçeği daha kapsamlı bir şekilde dile getirmiştir.⁴⁰

Asabiyetin, toplumu felakete sürükleyip parçalamakla, ayakta tutmak gibi birbirine tamamen zıt fonksiyonları içinde barındırdığı söylenebilir. Bu durumda asabiyet, hem güvenliğin esası, hem de sıkıntı kaynağı olan; onunla birlikte olununca zaman zaman problem çıkaran, ancak onsuz da yapılamayan iki yüzü de keskin bir bıçak etkisi göstermektedir. Bu durumda asabiyeti müspet veya menfi yöne sevk etmek, ondan fayda elde etmek ve bu sayede toplumun güvenliğini sağlamak, yahut onun sebebiyle felakete sürüklenmek gerek fertlerin, gerekse toplumların niyet ve davranışlarına bağlıdır.⁴¹

Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra insanlara; “Ey Kureyş topluluğu! Sizin hakkınızda ne yapacağımı düşünüyorsunuz?” diye sorunca onların “Hayır ve iyilik” diye karşılık vermeleri ve bunu aralarındaki kan bağına bağlayarak “çünkü sen cömert ve kerim bir kardeş ve cömert bir kardeşin oğlusun”⁴² şeklinde açıklamaları, asabiyetin bu dönem insanının zihninde ne derece yer ettiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Zîra Rasûlullah bir peygamberdir ve

---

³⁷ Ebû Dâvud, Edeb 112.

³⁸ Müslim, İmâre 57; İbn Mâce, Fiten 7; Nesaî, Tahrim 28.

³⁹ Buhârî, Cenâiz 39.

⁴⁰ Adem Apak, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁴¹ Adem Apak, *a.g.e.*, s. 28-29.

⁴² Taberî, *Tarih*, c. III, s.61.

insanlara yaptığı tebliğde rahmet sahibidir.⁴³ Böyle bir durumda Mekkelilerin onun peygamberliğini kabul ve tasdik ettiklerini söylemeleri ve bu şekilde affedilmeyi ummaları daha doğal iken, onlar bağışlanmaları konusunda asabiyet bağını öne sürerek, bir anlamda asabiyet düşüncesinin onlar için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadırlar.

Aynı şekilde, Mekkenin fethi esnasında Müslümanların ordusunu gözetlemeye çıkan Ebû Süfyan'ın Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas ile karşılaşarak İslâm karargâhına götürüldüğü sırada Ömer b. Hattâb'ın onu görüp Rasûlullah'ın çadırına kadar takip ederek "Ya Rasûlallah! İşte Ebû Süfyân! Bana izin ver de boynunu vurayım!" demesi üzerine, onu korumasına aldığını söyleyen Hz. Abbas'ın "Yavaş ol ey Ömer! Vallahi, eğer Adıyy oğullarından bir adam olsaydı o zaman böyle demezdin"⁴⁴ diyerek Hz. Ömer'e karşı çıkması da; ömürleri boyunca asabiyet anlayışıyla yoğrulmuş zihinlerin bu düşünceden temizlenmelerinin hiç de kolay olmadığını göstermektedir.

Benî Kureyzâ seferinde Hz. Peygamber'in Yahudiler için hüküm vermesi esnasında Evs kabilesinin kalkıp "Ya Rasûlallah! Onlar Hazrec'in değil bizim dostlarımız ve müttefiklerimizdir. Kardeşlerimizin müttefiklerine⁴⁵ daha önce nasıl davrandığını biliyorsun" diyerek itiraz etmeleri, câhiliye dönemi asabiyet anlayışının ne derece zihinlere işlediğinin bir başka göstergesi olarak karşımıza çıkarken, Hz. Peygamber'in meselenin çözümünde "Ey Evs topluluğu! Sizden birinizin onlar hakkında hüküm vermesine razı olmaz mısınız?" diyerek Sa'd b. Muaz'ı hakem tayin etmesi⁴⁶ onun bazı problemlerin çözümünde asabiyet taassubundan yararlandığını gösteren bir örnektir.

---

⁴³ Kur'ân-ı Kerîm, 3/159.

⁴⁴ Taberî, *Tarih*, a.g.e., s.53.

⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, c. III, s.45. Vâkîdî, *Meğâzî*, s.154.

⁴⁶ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s.204.; Vâkîdî, *a.g.e.*, s.357.

2.3. Kabile

Arapça k.b.l kökünden gelen kabile kelimesi, sözlükte kafatasını meydana getiren ve karşılıklı yerleşik vaziyette duran kemiklerden her biri, bir ağacın dalları, su kuyusunun ağzındaki büyü taş anlamlarına gelir. ıstılahi manada ise, İster hakiki İster hükmi olsun, mensuplarını müşterek nesep altında toplayan cemaat manasında kullanılmıştır.⁴⁷ Kabile: cahiliye döneminin sosyal yapısını ifade eden önemli kavramlardan biridir. Başka bir ifadeyle ifade etmek gerekirse kabile; aynı nesepten gelenlerden oluşan, kişilerin birbirine soy ve kan yoluyla bağlandıkları topluluk demektir.⁴⁸ Bu bağlılık, erkek soyundan gelen bir akrabalık ilişkisine dayanmaktadır. Kan bağı üzere kurulu olan bu yapının, siyasî-askerî nitelikleri vardır.⁴⁹ Bununla birlikte kabileye antlaşma yoluyla dâhil olan ve kabilenin himayesinden yararlanan bireyler de yok değildir. Ancak bu şekilde kurulan bağlılıkların, kan bağı kadar güçlü olmadığını söyleyebiliriz.

Kabile bünyesinde hürler, kölelikten kurtulmuş olan mevlalar ile köle ve cariyeler bulunmaktaydı. Kabilenin esas üyesi olan hürler, kurallı olmasa da eşraf ve avam şeklinde tasnif edilebilir özelliklere sahipti. Şairler, kâhinler ve zenginler eşraftan kabul edilmekteydi.⁵⁰ Özellikle savaş ve benzeri durumlarda, eşraftan olan kişilere büyük sorumluluk düşmekte ve zenginler finansman, şairler de motivasyon bakımından rol üstlenmekteydi. Avam ise eşrafın yanında savaşlarda görev almakta ve buradan gelir elde etmekteydi.

Cahiliye dönemi kabileler arası ilişkilerde, temel hareket noktasının kabile çıkarları olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki bir gün antlaşmalarla dost olan kabileler, bir başka zamanda düşman olabilmekteydi. Düşman olan kabilelerin ilişkilerinin temel niteliği ise saldırı ve savaştır.

⁴⁷ Ragıb el-İsfahani, *el- Müfredat fi Ğaribi'l Kur'an* Mısır 1970, s.592; Casim Avcı - Recep Şentürk "Kabile", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s.30.

⁴⁸ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay., Ankara, 2007, s. 35.

⁴⁹ Casim, Avcı- Recep Şentürk, *a.g.m.*, s.32.

⁵⁰ Sarıçam, *a.g.e.*, s.39.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

3.1. Klasik Kaynaklar

Araştırmamız İslam öncesi Araplar'ın kökenini ele almakta ve bu kabilelerin etnik ve siyasi yapıları incelenerek Hz. Ömer dönemi fetihlerine etkileri araştırılmaya çalışılacaktır.

“Hz. Ömer Dönemi Fetihlerinde Asabiyetin Rolü” olarak isimlendirdiğimiz çalışmamızda Siyer, Meğazi, Ensab, Tabakat, Genel İslam Tarihi, Tefsir, Hadis ve Coğrafyayla ilgili kitaplar başlıca temel kaynaklarımızı oluşturmaktadır.

3.2. Ensâb Kitapları

Ensab bilgisi Arapların kültürel geleneklerinde önemli bir rol oynamaktadır. Eski zamanlardan beri Araplar'ın geçmiş algıları şiirler vasıtası ile ensab ve eyyâm geleneği içinde sonraki nesillere aktarılmıştır. Kabilelerin birbirlerinden üstünlüğü geçmişte atalarının oynadığı roller ile kendisini göstermektedir. Bu sebeple ensab geleneği bir kabilenin dip atalarının ismen bilinmesi dışında kabilenin tarihini de ortaya koymaktadır. Ensab bilgisi bu dönemdeki insanların geçmişle kurdukları güçlü bağların ne kadar kuvvetli olduğunu da göstermesi açısından önemlidir.

Çalışmamızda en eski ensab kitaplarından sayılan İbnü'l Kelbi'nin (ö.204/819) *Cemheretü'n- Neseb'i*⁵¹ ve *Nesebü Ma'add ve'l- Yemeni'l-Kebîr'i*,⁵² *Nesebu Adnân ve Kahtân'ı*,⁵³ İbn Hazm'ın (ö.456/1064) *Cemharatü'l- Ensabi'l-Arab'ı*,⁵⁴ Hemdani'nin ve Kalkaşandi'nin (ö.821/1418) *Nihayetü'l-Ereb fi Ma'rifeti*

⁵¹ *Cemheretü'n Neseb*, (Tahkîk: Nâci Hasan), Âlemü'l-Kütüb, Lübnan 2003.

⁵² Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, Müberred, (ö. 285/898) *Kitâbu'n-Neseb*, (Tahkîk: Meryem Muhammed Hayrüddir'), Dâru'l-Fikr, Kahire, 1989.

⁵³ Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, Müberred, *Nesebu Adnân ve Kahtân*, (Tahkîk: Abdulaziz el-Meymeni), Kahire 1936.

⁵⁴ İbn Hazm, Ahmed b. Sa'îd el-Endülîsî, *Cemharatü'l -Ensâbi'l-Arab*, (Tahkîk: Abdülmün'im Halîl İbrahim), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (5. Baskı), Lübnan 2009.

Ensabi'l-Arab'ı⁵⁵ edip, şair ve Arap dili âlimi, olan İbn Düreyd'in (ö.321/933) el-İştikâk'ı,⁵⁶ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdi (ö.321/933), el-İştikâk'ı eseri başta, özel isimler olmak üzere Arap dili ve edebiyatındaki pek çok kabile, şahıs ve yer adlarının kökenleri hakkında çok değerli bilgiler sunduğu için başvuru kaynaklarımızdan olmuştur.

3.3. Siyer ve Meğâzî Kitapları

Siyer kaynakları arasında, İbn İshak (ö.151/768)'ın Kitâbu'l-Meğazi, el-Mübtede ve'lmeb'as ve'l-meğâzî ismiyle bilinen ancak bizlerin Muhammed Hamidullah'ın tahkiki ile neşredilen kitabı olarak tanıdığımız Sîretü İbn İshak,⁵⁷ adlı eserdir. İslam'dan önceki dönemi ilgilendiren dönemi, genelde Taberî'nin tarihi ve tefsiri, Mekke tarihiyle ilgili olanları ise Ezraki'nin Ahbaru Mekke isimli eserinden yararlanmaya çalıştık. Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerinden bahseden Vakıdî'nin (ö.207/823) Kitâbü'l-Meğazi'si,⁵⁸ İslami dönemde Müslümanların yaptığı savaşlara iştirak eden kabilelerin ve önemli şahsiyetlerin, İslam öncesi döneme ışık tutacak rivayetleri destekleyecek bilgileri barındırması açısından yararlandık.

3.4. Tabakât Kitapları

Tabakât kitapları arasında en başta İbn Sa'd (ö.230/845)'ın Tabakatü'l-Kübra,⁵⁹ adlı eseri gelmektedir. İbn Sa'd'ın bu eseri tabakat kitapları arasında zamanımıza ulaşan en eski eser olması itibariyle çok önemlidir. bahsi geçen eser meğazi, tabakât ve siyer bölümlerinden oluşmuş olup Hz Peygamber'in hayatı ve savaşlarını işleyen İbn İshak, İbn Hişâm ve Vâkıdî'nin eserlerinden sonra en önemli kaynak kabul

⁵⁵ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abdillâh, Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab* (2. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Lübnan 2012.

⁵⁶ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdi (ö. 321/933) *el-İştikâk* I-II, (Tahkik: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Beyrut 1991.

⁵⁷ İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesâr (ö. 151/768), *Sîretü İbn İshak*, (Tahkik: Muhammed Hamidullah), Konya 1981.)

⁵⁸ Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (ö. 207/823), *Kitâbu'l-Meğâzî* I-II, (Tahkik: Muhammed Abdulkadir Ahmed Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2004.

⁵⁹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr* I-XI, (Tahkik: Ali Muhammed Ömer),Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 2001.

edilmektedir. Ayrıca eser, hilfu'l-fudûl ve Kâbe'nin inşasında rol alan kabilelerden önceki dönem kaynaklarındaki bilgileri destekleyen haberleri sunması açısından önemlidir. Bu eserler dışında yer yer Halife b. Hayyat'ın (ö.240/854-55) *Kitâbü't-Tabakât*'i⁶⁰ ve İbn Abdilberr (ö.463/1071)'in *İstanbuli'ab fî- Ma'rifeti'l- Ashab*,⁶¹ adlı eseri de yararlandığımız eserlerden olmuştur.

3.5. Genel Tarih Kitapları

Çalışmamızda İstanbulifade ettiğimiz genel tarih türü eserlerden ilki Yakubi (ö.292/905)'nin tarihidir.⁶² Yakubi'nin İslam öncesi dönem ile ilgili verdiği bilgiler çalışmamızın ilgili yerlerinde sıkça kullanılmıştır. Hz. Âdem ile başlayarak sırası ile peygamberler hakkında bilgiler sunduktan sonra, İslam öncesi dönemde yaşamış olan Süryânî, Âsur, Çin, Hind, Yunan, Roma ve Fars Kralları, Türk kabileleri ile Mısır, Berberi ve Habeş halklarından bahseder. İslam öncesi dönemde Arap halkları hakkında bilgiler sunmakla birlikte, bu rivayetlere, bir takım uydurma hikâyelerin katılmış olduğunu inkâr etmez. Bu sebeple rivayetleri değerlendirirken sonradan uydurulan hikâyeleri daima göz önünde bulundurmamız gerektiğini bizlere hatırlatır.

Çalışmada az da olsa Dîneveri (ö. 282/895)'nin *Ahbaru't Tivâl*,⁶³ adlı eserinden de faydalanılmıştır. Bu eser İslam öncesi İran ile Arapların ilişkileri hakkında çok özet bilgiler içermesine rağmen rivayetleri desteklemek ve detaylandırmak için kullanılmıştır. Bir diğer eser ise; genel tarih kitapları içerisinde en önemli eser, Taberi (ö.310/923)'nin *Tarihu'l-Ümem ve'l Mülük*,⁶⁴ isimli çalışmasıdır. Teberî, eserine Hz. Âdem ile başlamış ve Tevrat'daki sıralamayı esas

⁶⁰ Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), *Kitâbü't-Tabakât*, (Tahkîk: Ekrem Ziyâ Ömerî), Bağdat 1967.

⁶¹ İbn Abdilberr, Abdullah b. Muhammed, el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb I-IV, (Tahkîk: Ali Muhammed Muavved, Adil Ahmed Abdulmevcud), *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye* (3. Baskı), Lübnan 2010.

⁶² Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, *Târihu Ya'kûbî* I-II (2. Baskı), Dâr Sâder, Beyrut 2010.

⁶³ ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud, *el-Ahbâru't-Tivâl* (2. Baskı), Tahkîk: İsmâ Muhammed el-Hâc Ali, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2012.

⁶⁴ Belâzuri, *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*- I-XI, (Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Maarif, Mısır, 1960.

olarak Nebî ve Rasûllerin hayat hikâyelerini Kur'ân'daki ayetler ile destekleyerek anlatmıştır. İsrailoğulları Hz. İsa'dan sonraki Romalılar ve onların hâkim oldukları yerleri, Fars hükümdarlarını ve Araplar ile olan ilişkilerini anlattıktan sonra, Yemen ve Irak'taki siyasi ve askeri faaliyetler üzerinde durmuştur.

Araştırmamızda İstanbulifade ettiğimiz diğer genel tarih kitapları arasında Mesudi (ö. 345/956) 'nin *Tenbîh ve'l-İşraf*⁶⁵ ve *Mürucu'z Zeheb*,⁶⁶ İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el- Cezerî, el-Kâmil fi't-Târih I-XI adlı eserleri, İbnü'l-Esir'in (ö. 630/1233) el-Kâmil fi't Târih'i⁶⁷ ile İbn Haldun'un (ö.808/1406) *Kitabu'l İber*⁶⁸ eserini de zikretmemiz gerekmektedir.

3.6. Coğrafya Kitapları

Çalışmamızda genel anlamda yer adlarını tespit etmek maksadıyla kullandığımız coğrafya kitapları, zaman zaman İslam öncesi dönem kabilelerin örf adet, gelenek, görenek, ekonomik hayatları hakkında zengin tarihsel malzemeler ihtiva etmesi yönüyle önemlidir. Bu sebeple Belâzurî'nin (ö. 279/892) *Buldan*,⁶⁹ İbnü'l-Fakih (ö. 290?/903?)'in *Kitabu'l Buldan*,⁷⁰ Yakubi'nin (ö.292/905) *Kitabu'l Buldan*,⁷¹ İbn Hurdazbih (ö.300/912-13)'in el- *Mesâlik ve'l- Memâlik*,⁷² İstahri (ö. 340/951-52'den sonra)'nin *Mesâlikü'l Memâlik*,⁷³ Hemdani (ö.360/971'den sonra)

⁶⁵ Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin b. Ali, *et-Tenbîh ve'l-İşraf, el-Mektebetü't Târihiyye*, Bağdat 1938.

⁶⁶ Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher* I-IX (2. Baskı), (Tahkîk: Adulemîr Alî Mühennâ), Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 2010.

⁶⁷ İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih* I-XI, (Tahkîk: Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

⁶⁸ Abdurrahman b. Muhammed, İbn Haldûn, *Tarihu İbni Haldûn* I-VII, (Tahkîk: Âdil b. Sa'd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2010.

⁶⁹ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, Belazurî, *el-Buldan*, (Tahkîk.: Necîb Mâcidî), el- Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2008.

⁷⁰ İbnü'l-Fakih, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî, *Muhtasaru Kitâbi'l-Buldân*, M. J de Goeje (Ed.), E. J. Brill, Leiden 1885.

⁷¹ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, *el-Buldân*, (Tahkîk: Muhammed Emîn Dinnâvî), Beyrut 2002.

⁷² İbn Hurdâzbeh, Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, M. J. DeGoeje (Ed.), Bibliotheca Geographorum Arabicorum, E. J. Brill Leiden 1889.

⁷³ İstahri, Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî, *Kitâbu Mesalikü'l-Memâlik*, M. J. De Goeje (Ed.), (2. Edisyon), E. J. Brill 1927.

'nin Sıfatu Cezireti'l Arab,⁷⁴ İsfahânî (ö.360/971'den önce)'nin Yakut el-Hamevi'nin (ö.626/1229) Mu'cemu'l-Buldân⁷⁵ isimli eserlerinden sık sık yararlanılmıştır.

3.7. Tefsir ve Hadis Kitapları

Kur'ân'da geçen ayetlerin tefsirine Taberî (ö.310/923)'nin Tefsir'i,⁷⁶ Razi (ö.606/1210)'nin Mefatihu'l Ğayb⁷⁷ eserlerinden, Hadis kitaplarından araştırma konumuz ile ilgili başta Buhari (ö. 256/870)'nin Sahih,⁷⁸ Müslim'in (ö.261/875) Camiu's-Sahih⁷⁹ adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

3.8. Modern Araştırmalar

Modern Araştırmalardan bazıları ise; Muhammed Hamidullah'ın İslam Peygamberi,⁸⁰ Corci Zeydan, İslam Medeniyeti Tarihi, Mahmud Esad'ın İslam Tarihi,⁸¹ Günaltay'ın İslam Öncesi Arap Tarihi,⁸² İslam Öncesi Araplar ve Dinleri,⁸³ Neşet Çağatay'ın İslam Dönemindek Arap Tarihi,⁸⁴ adlı eserler ile İslam Ansiklopedisi ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi çalışmamızla ilgili maddeleri ve özellikle çalışmamızın birinci bölümünü oluşturan konunun işlenmesi sırasında Adem Apak'ın Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri

⁷⁴ Hemdânî, Lisânü'l-Yemen el-Hasen b. Ahmed b. Ya'küb, Sıfatu Cezireti'l-Arab, (Tahkik: Muhammed b. Ali el-Ekva', *Mektebetü'l-İrşâd, San'â* 1990.

⁷⁵ Şihâbuddîn Ebî Abdillâh Yâkut b. Abdillâh, Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* I-VII, (Tahkik: Ferîd Abdulazîz el-Cündî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye (2. Baskı), Lübnan 2011.

⁷⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Taberî, *Tefsiru't-Taberî –Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili âyi'l-Kur'ân-* I-XXVI, (Tahkik: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), Dâru'l-Hecc, Kahire 2001.

⁷⁷ Muhammed Fahrüddîn b. Ömer, Râzi, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzi* I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1981.

⁷⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî* I-VIII, İstanbul 1981.

⁷⁹ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih* I-V, (Tahkik: M. Fuad Abdalbaki), İstanbul tarihsiz.

⁸⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* I-II (5. Baskı), (Çev.: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1993.

⁸¹ Mahmud Es'ad, *İslam Tarihi*, (sad.: Ahmed Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı), Marifet Yayınları, İstanbul 1983.

⁸² M. Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, (sad.: Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.

⁸³ M. Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997.

⁸⁴ Neşet Çağatay, *İslam Dönemine dek Arap Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

ve Muhammet Fatih Duman'ın Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik Siyasi ve Ekonomik Yapı adlı eserleri sıklıkla müracaat ettiğimiz kaynaklarımızdan olmuştur.

4. HZ. ÖMER'İN KISA BİYOGRAFİSİ

Hiz. Ömer; Kureyş kabilesinden Adıyy koluna mensuptur ve Müslümanların ikinci halifesidir. Nesebi baba tarafından; Ömer b. Hattab b. Nufeyl b. Abdi'l-Uzza, annesi ise Hanteme binti Haşim'dir. Hiz. Ömer nesep yönünden sekizinci batında Hiz. Peygamber'in sülalesiyle birleşmektedir.⁸⁵

Halife Ömer, hicretten kırk sene önce doğmuştur. Başka bir ifade ile İslâm'ın zuhuru esnasında Hiz. Ömer yirmi yedi yaşında idi.⁸⁶ Hiz. Ömer ile Hiz. Peygamber arasında onüç yaş fark vardır. Hiz. Peygamber, Hiz. Ömer'den büyüktür. Ancak Hiz. Ömer'in doğum tarihi ve gençlik yılları hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Fakat kendisi rüşdüne erdikten sonra babası tarafından diğer gençler gibi deve otlatmakla görevlendirilmiştir. Hiz. Ömer aynı zamanda gençliğinde şecere ilmi, askerlik, spor ve hitabetle de meşgul olmuştur. Okuma yazmayı da öğrenmiştir.

Hiz. Ömer, aynı zamanda ticaretle uğraşmış bu sayede birçok yerleri gezip görmüş ve geniş bir bilgi birikimine sahip olmuştur.⁸⁷ İslâmiyet'ten önce Kureyş'in önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Hiz. Ömer, Mekke'nin idarî teşkilâtında çok önemli bir mevki sayılan elçilikle görevlendirilmiştir.⁸⁸

İslâm tarihinin en önemli olaylarından biri de Hiz. Ömer'in İslâm'a girişidir. Hiz. Ömer İslâm'a girerek Müslümanların en büyük destekçisi olmuştur. Hiz. Peygamber tarafından kendisine Fâruk lakabı verilmiştir.⁸⁹

⁸⁵ Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ, Dımaşk*, 1351, s.74

⁸⁶ Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hiz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1975, c.I, s.44.

⁸⁷ Şiblî Numânî, *a.g.e.*, c. I, s. 46-48

⁸⁸ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 74.

⁸⁹ Suyûtî, *a.g.e.*, s.77-78.

Hız. Ömer devrinde akla gelen en önemli iki özellik, fetihler ve devlet idari yapısının düzenlenip kurumsal bir yapıya kavuşmasıdır. Devlet sınırlarının Arabistan dışına taşması, Irak, İran, Sûriye, Filistin ve Mısır gibi komşu milletlerin ve devletlerin İslâm topraklarına katılması Hız. Ömer döneminde gerçekleştiği gibi devletin askeri, siyasî, idarî, mali ve adli kurumlarının teşekkülü de onun hilafeti döneminde olmuştur. Hız. Ömer, İslâm devleti ve idarî teşkilatının ilk kurucusu ünvanına sahip kişi olarak kabul edilir.⁹⁰ Nitekim “emîru’l mü’minin” ünvanı da ilk defa kendisi için kullanılmıştır.⁹¹

Hız. Ömer Halifeliği boyunca zühd, takva ve tevekkül içerisinde yaşamıştır. Dünya malına ve hayatına önem vermemiştir. Diğer devlet reisleri ve krallar gibi saraylarda oturmamıştır. Onu şehid eden, Muğîre b. Şu’be’nin kölesi ve aynı zamanda Hıristiyan olan İran asıllı Ebû Lü’lue lakabıyla bilinen Feyruz adında biridir.⁹²

Halife Hız. Ömer hicri 23. yılında Zilhicce ayının 27. Çarşamba günü (m. 4 Kasım 644) vefat etmiştir. başka bir görüşe göre ise O’nun Zilhicce ayının son dördüncü gününde yaralandığı ve h. 24. yılında Muharrem ayının ilk gününde (7 Kasım 644) vefat ettiği ve defnedildiği belirtilir. Halifelik makamında Hız. Ömer’in bulunduğu süre on yıl altı ay sekiz gün olarak kayıtlara geçmiştir.⁹³ Ancak vefat ettiğinde kaç yaşında olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda Taberî’de elli beş, altmış üç, elli üç ve altmış rivâyetleri vardır.⁹⁴ Bize göre Hız Ömer’in hicretten 40 yıl önce doğduğu ve İslâm zuhûr ettiğinde 27 yaşında olduğu kabul edilirse vefat ettiğinde 63 yaşlarında olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Hız. Ömer’in halifeliğinde fetih hareketleri ön plandadır. Bu fetihlerle İslâm Devleti’nin sınırları geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

⁹⁰ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara, 1991, s.204.

⁹¹ Suyûtî, *a.g.e.*, s.74.

⁹² Şiblî Numânî, *a.g.e.*, c.I, s. 296-297.

⁹³ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, III, 55-58.

⁹⁴ Taberî, *a.g.e.*, c.V, s.15-16.

BİRİNCİ BÖLÜM

ASABIYET VE KABİLE HAYATINA BAKIŞ

1.1. KABİLE HAYATINA BAKIŞ

İslâm öncesi Arap toplumu çöl şartlarının ortaya çıkardığı sosyal bir model olan kabile sistemi üzerine kurulmuştur. Kabile, aynı atadan geldikleri kabul edilen ve aralarında nesep irtibatı bulunan insan topluluklarına verilen ortak isimdir.⁹⁵ Arabistan çöllerinde kadın, erkek ve çocuklardan teşekkül eden bir aile hayatı kurmak ve de sürdürülebilir olmak pek mümkün olmadığı için, insanlar genelde kan bağına dayalı kabile denilebilecek birlikler hâlinde hayatlarını devam ettirebilmişlerdir.⁹⁶

Kabile; Arap toplumu arasında yüzyıllar boyu hükmünü icra eden bir hayat nizamıdır. Bu bakımdan kabile; rasgele meydana gelmiş düzensiz bir topluluk değildir. Bu kurumun kendine has kuralları, bütünlük içerisinde ahengi ve tutarlılığı olan düzeni vardır. İnsanlar soylarının emniyet ve İstikrarını kabile âdet, gelenek ve görenekleri sayesinde koruyabilmişlerdir.

Kabile üyesi özelde ferdiyetçi bir anlayışa sahip olmakla beraber, bu sistemin doğal bir yapısı olan, mensubu olduğu aşiretinin bekası için kendi menfaatini hatta ve hatta hayatını terk etmeye her zaman hazır olmuştur. Çünkü kabile üyesi şunu açıkça bilmektedir ki; başta sahip olduğu bütün haklar olmak üzere ve özellikle de yaşam hakkını kabilesi sayesinde elde etmiştir.⁹⁷

Bir kabileyeye ait olmak kişinin hayatta var olma ve yaşama garantisi anlamına geldiği için bireyin mensubu olduğu kabilesine gönülden bağlanması ve kabilenin örf

⁹⁵ Casim Avcı-Recep Şentürk, “Kabile”, *DİA*, XXIV, 30.

⁹⁶ W. Montgomery Watt, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, (çev. Ünal Çağlar), İstanbul 2001, s. 54, 58.

⁹⁷ Nass, İhsan, *el-Asabiyyetü'l- Kabeiliyye ve Eseruha fi 'ş-Şi'ri'l- Emeviyye*, Beyrut 1964, s. 70; Abdülkerim, Özaydın, “Arap”, *DİA*, III, 321.

ve adetlerine tereddüt etmeden tabi olması gerekir. Kabîlenin genel politikasına muhalif olan ve sorumsuzca hareket eden üye, kabîlesi tarafından tardedilmektedir. Böylece muhalif olan üye üzerinden çölde yaşama ve varolma anlamına gelen kabile güvenlik sistemi olan himaye üzerinden kaldırılmaktadır. Özet olarak; mensubu olduğu soyuyla tüm bağlar kesilmektedir ki, bu bir Arabın başına gelebilecek en büyük felâkettir.⁹⁸

Kabile kurallarını ihlal eden, agresif hareketlerde bulunan üyeler hal denilen ve soyunun himaye garantisinin iptali anlamına gelen uygulamayla karşıya gelmekte ve sistem dışına atılmaktadır. Kovulmuş, uzaklaştırılmış ve lanetlenmiş, hâlî', tarîd, la'în olarak adlandırılmaktadır.⁹⁹

Çöl ortamının zor hayat koşulları ve geçim sıkıntısı gibi sebeplerden ötürü Araplar kabileleri arasındaki öncelikli irtibat şekli düşmanlıktır. Bundan dolayı aralarında herhangi bir çatışmasızlık anlaşması bulunmayan iki kabile tabî bir şekilde düşman kabul edilmektedirler.

Kabileler arası çatışmalar o kadar vakıyı adiyeden sayılmıştır ki, câhiliyye devri Arapları baskın ve yağmalamaları bir geçim vasıtası hayatta kalma mücadelesi olarak görmüşlerdir. Kabileler civarlarında yaşayan ve aralarında ikili herhangi bir çatışmasızlık anlaşması olmayan kabilelere daimi olarak baskın düzenlemişlerdir. Saldırıya uğrayanlar da bu tecavüzün intikamını almak için fırsat kollamışlar ve ilk fırsatta baskın yapmışlardır. Bu nedenle câhiliyye Araplarının hayatında "Eyyâmü'l Arab" diye adlandırılan kabile savaşları en önemli sosyal olaylar olarak kabul edilir.¹⁰⁰

Çatışmaların devamlı aktif olduğu bu şartlarda Araplar ticaret ve hac gibi hayati öneme sahip zorunlu faaliyetlerini icra edebilmek için güvenli zamanlara ve coğrafi mekânlara ihtiyaç duymuşlardır. Kabileler bu hac ve ticaret gibi önemli faaliyetlerini Hz. İbrahim zamanında tespit edilmiş olan haram aylarda (Zilkâde,

⁹⁸ Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-Asru'l-Cahilî*, Kahire 1960, s. 62.

⁹⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l- Arab Kable'l- İslâm*, Beyrut 1993, c.IV, s. 410 - 413, c. V, s.590-591; Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, c. IV, s.33.

¹⁰⁰ Cevad Ali, *a.g.e.*, c. V, s.341 - 378.

Zilhicce, Muharrem, Receb)¹⁰¹ ve şehir meydanlarında kurulan ticarî panayırlar sayesinde gerçekleştiriyorlardı.¹⁰² Araplar haccı haram aylarda icra ediyorlardı Çünkü bu vakitlerde savaşlar yasaklanmıştı.

Kabileler bu kutsal barış günlerini fırsata dönüştürerek her taraftan Mekke'ye geliyorlardı. Bu nedenle hacc günlerinden önce ve sonra konaklama yerlerinde kurulan fuarlarda rahatça alışveriş yapıyorlardı. Hacılar birkaç gün buralarda konaklıyor, mallarını takas ediyor, ihtiyaçlarını gideriyor, geceleri sohbet ve eğlenceler tertip ediyorlar, daha sonra da emniyetli bir şekilde yurtlarına dönüyorlardı.¹⁰³

Arap kabilelerinde beşeri münasebetlerin sadece düşmanlık etrafında gerçekleştiğini söylemek pek de doğru olmaz. Şartların zorlamasıyla kabileler arasında kurulan dostluklara da şahit olunur. İttifak (hulf) antlaşmaları bunların başında gelir. Kabileler pek çok farklı sebeplerle özellikle de civarlarında ki komşularıyla antlaşma yapma ihtiyacı duymuşlardır. Sebebine gelince; barış sağlanmadan, güvenlik ortamının sağlanması, ticarî faaliyetlerin sürdürülebilmesi, kabileler arasında sağlıklı komşuluk ilişkilerinin kurulmasıyla mümkün olmaz.¹⁰⁴

Öte taraftan öncelikle ve özellikle zayıf kabileler güçlü toplumların saldırılarından kendilerini emniyete almak için daima, güçlü olduğuna inandıkları kabilelerle antlaşma yapma ihtiyacını duymuşlardır.¹⁰⁵ Bazen kendini güçlü hisseden ve himayeye ihtiyaç duymayan kabileler bile, diğer kabilelere saldırmak veya onlardan gelebilecek muhtemel saldırılara karşı durabilmek amacıyla siyasî ittifaklar gerçekleştirmişlerdir.¹⁰⁶

¹⁰¹ Buhârî, *Bedü'l-Halk* s.2.

¹⁰² İbn Habîb, Ebu Cafer Muhabbed b. Habib el-Bağdâdî, *Kitabu'l-Muhabber*, Haydarabat 1942, s.263 - 268.

¹⁰³ Kur'an-ı Kerim, 2/197-198.

¹⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, Beyrut ts. (Dârus-Sâdir), c. IX, s.92.

¹⁰⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, c. I, s.514, c. IV, s.370-388; Özkuyumcu, Nadir, "Hulf", *DİA*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s.29.

¹⁰⁶ İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdül Melik el- Himyeri, *es-Sîre-tü'n- Nebeviyye*, c.I, s.138; İbn Habîb, Ebu Cafer b. Habib el-Bağdâdî, *Münammak fî Ahbâri Kureys*, (thk. Hurşid Ahmed Faruk), Beyrut 1985, s. 232-273.

Müşterek ataya dayanan bir cemaat olarak tanımlanan kabile, dışardan katılımlar veya savaşlar sebebiyle kabile gerçek anlamda safiyetini koruyamaz. Bunun sonucunda da her biri zahiren de olsa kabilenin eşit üyeleri gibi görünse de her halükarda kabile içerisinde farklı sosyal tabakalaşmalar ortaya çıkar. Bunlar, diğer kabilelerden katılanlar, köleler ve aynı soydan gelen öz kabile çocuklarıdır. Öz kabile çocukları, kabilenin diğer üyelerinden her bakımdan üstün üyeler olarak kabul edilmişlerdir.

Asıl soydan olmayıp da herhangi bir sebeple sonradan kabileye dahil olanlara abd, ibnü'l emân, mâlik, sâhib câr, garîb, nezîl, halîf, şerîk ve rab gibi isimler verilmiştir.¹⁰⁷ Bunlar, görünürde hür kabul edilmekle birlikte, Öz kabile çocukları gibi aynı haklara ve sorumluluklara sahip değillerdir. Öyle ki, bu eşitsizlik kabile hayatının temelini oluşturan hukuk sistemine de yansımıştır. Buna göre halîfin diyeti asıl üyenin yarı diyeti miktarı olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁸ Aynı şekilde himaye etme hakkı da sadece kabilenin asıl çocuklarına tanınan bir imtiyaz olmuştur. Sığınmacı veya anlaşmalı kabile fertleri bundan mahrum bırakılmıştır.¹⁰⁹

Kabile sistemi içinde esas üyelerin altında kendilerine yer bulan ve kabilenin orta tabakasını teşkil eden halîflerle birlikte mevâlî adı verilen bir grup daha vardır ki, bunlar kabile içinde azat edilmiş cariyeler ve köle ile onların çocuklarından meydana gelir. Kabilelerin en üst sınıfını oluşturan hürler ve en alttaki kölelerden farklı statülere sahip oldukları için, doğal olarak onlar bu iki sınıftan farklı hukukî statüde kabul edilmişlerdir. Buna göre mevâlîler, köle gibi alınıp satılmazlar, ancak buna karşılık gerek mirasta gerekse evlilikte, kabilenin asıl üyeleri gibi de muamele görmezlerdi. Meselâ onlardan birinin hür bir kadın ile evlenmesine kesinlikle müsaade edilmezdi. Ayrıca mevâlînin diyeti hürün diyetinin yarısı kabul edilirdi.¹¹⁰

¹⁰⁷ Seyyid Muhammed Murtaza, Zebidî, *Tâcü'l Arûs*, c. X, s.389.

¹⁰⁸ Ali Bardakoğlu, "Diyet", *DİA*, İstanbul, 1994 c. IX, s.474.

¹⁰⁹ İbn Hişâm, *Sîre*, c. II, s.20.

¹¹⁰ Corci, Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (çev. Zeki Meğamiz), c. IV, s.38-40; M. Şemseddin, Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar*, s. 116-117.

Arap toplumunda kabile dairesinin üçüncü tabakasında köleler yer alır. Kadim zamanlardan beri bilinen ve uygulanan bu sistemin asıl kaynağı savaşlardır. Savaş sonunda sağ olarak ele geçirilen erkekler köle, kadınlar da cariye kabul edilirdi. Karı kocadan ikisi de köle olursa onların yeni doğan çocukları da köle sayılırdı.

Cariyelerin ve kölelerin herhangi bir hayvandan farkları yoktur; onlar sahiplerinin malı gibi görülür, bu sebeple hiçbir şahsî ve sosyal hakka sahip olamazlardı. Sahibinin onu satmanın yanısıra, hibe etme, hatta İsterse öldürme yetkisine dahî sahipti.¹¹¹ Bu sebepten dolayı her ne sebepten olursa olsun, kölesini öldürene hiçbir cezai sorumluluk yüklenmezdi.¹¹² Köleler içinden azat edilenler ise bir üst tabakada yer alan mevâlî statüsüne yükselirdi.¹¹³

Kabile ruhu asabiyeti, Araplar'da kabile mensuplarını birbirine bağlayan asıl unsurdur. Asabiyet, gerçekte soyları bir olsun veya olmasın, nesep cetvellerindeki kabile tasnifleri ister doğru, ister yanlış hatta eksik olsun, kabile üyelerinin bir asılda birleştiklerine kendilerinin inanmaları sonucunda, onların her şartta birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevî bir güç ve dayanışma duygusudur.

Asabiyet; toplumu meydana getiren çeşitli gruplar arası dengenin kurulmasında, insanların birbiriyle olan ilişkilerinde, birbirleriyle olan hak ve hukuklarının gözetilmesinde, onurlarının ve namuslarının korunmasında ve hayatlarının garanti altına alınmasında çok güçlü rolü icra eden önemli bir sosyal faktördür. Bu duygu kabile toplumuna o kadar güçlü bir şekilde yerleşmiştir ki, hicrî III. asrın sonuna kadar yani Arap kabile egemenliğinin yıkılmasına kadar geçen sürede olayların akış seyirinde etkinliğini hemen hemen hiç kaybetmemiştir.¹¹⁴

¹¹¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 570-574; Şemseddin, Günaltay, *a.g.e.*, s. 115.

¹¹² Ebu'l Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, Belâzürî, *Ensâbu'l- Eşraf*, (thk. Muhammed Hamidullah), c.I, s.158.

¹¹³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 574-576; Corci, Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, IV, 37-38.

¹¹⁴ İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), İstanbul 1998, I, 151.

Asabiyet; kabile toplumunun ve çöl sosyal hayatının tabî ve hatta zorunlu neticelerinden biridir. Çünkü kabile, sadece asabiyet sayesinde varlığını sürdürebilmekte, ayakta durabilmekte, varlığını devam ettirebilmekte ve güvenliğini sağlayabilmektedir. Yine asabiyet yoluyla, hayatta kalmak için mücadele kuralının geçerli olduğu kabileler toplumunda geçim vasıtalarını elde edebilmektedir.

Asabiyet; toplumun sosyal, siyasal, ekonomik ve hukukî alanlarındaki otorite boşluğunu doldurarak kabile fertlerinin mal, can ve ırz güvenliğinin sağlanmasını da mümkün kılmaktadır.¹¹⁵ Asabiyete göre; kabile mensuplarından herhangi biri katledildiği zaman, başta öldürülenin yakınları olmak üzere bütün kabile üyeleri maktulün intikamını almakla mükellef olur. Aynı şekilde kabile mensuplarından biri başka kabile mensuplarından birini öldürürse, katilin üyesi olduğu kabile başta, öldürülen şahsın diyetini ödemek ve öldürme olayından doğan bütün sonuçlarını üstlenmek zorundadır. Çünkü asabiyet anlayışında suç ve cezanın ferdîliği sözkonusu olmaz. Bütün kabile kolektif sorumluluk altında olur.

Ayrıca, asabiyet bütün kabile üyelerine kabile düzenine, örf ve adetlerine boyun eğmeyi, diğer kabilelerle yapılmış olan anlaşmaların kurallarına tereddütsüz uymayı zorunlu kılmaktadır.¹¹⁶

1.2. ASABİYETİN MAHİYETİ

Asabiyet kelime olarak a.s.b. kökünden türemiştir. Kuşatan, sarıp sarmalayan anlamlarına da gelir. Terim olarak asabe, baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların meydana getirdiği topluluk demektir.¹¹⁷

İbn Haldûn, asabiyetle ilgili özgün bir tanım ortaya koymuş, asabiyeti maddî manevî toplumun tüm dinamiklerinin temeli olarak kabul etmiş ve asabiyetin kan bağı üzerine inşa edilmiş olmasını şu şekilde izah etmektedir. “Kan bağı insanlık için tabî ve gerçek bir bağdır ve çok az istisna olmak üzere, yakınlarla herhangi bir

¹¹⁵ İhsan Nass, *el-Asabiyye*, s. 108; Çağrı, “Asabiyet”, İstanbul 1991, *DİA*, c. III, s.453.

¹¹⁶ Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004, s. 17-34.

¹¹⁷ İbn Manzûr, Ebu'l- Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l Arab*, c.I,s.605-506; Zebidî, *Tâcul-Arûs*, 1,384.

haksızlık yapıldığında etkisini gösterir. Akraba olan kişi, yakınının bir zulme uğraması durumunda ona karşı kalbinde bir yumuşaklık hisseder ve akrabasının derhal bu durumdan kurtulmasını arzu eder ki, bu tavır İnsanî tabîî bir temayüldür.”¹¹⁸

Burada zikredilen kan bağına dayalı asabiyetin, yani hakikî asabiyetin yanında bir de hükmi veya itibarî olarak nitelenebilecek bir asabiyet çeşidi daha vardır ki bu asabiyet, gerçekte kan bağı irtibatına dayanmayıp hilf, velâ gibi diğer kabile veya fert katılımlarından neş’et eder.¹¹⁹ Dolayısıyla asabiye temel teşkil eden nesep bilgisi, yakîn bir hakikatten ziyade, manevî ve sembolik hakikat kategorisinde değerlendirilir.¹²⁰ Bu tür asabiyetin ortaya çıkmasının nedeni, tabîî çevrenin savaş vb. sebeplerle zorlaması neticesinde başka soylardan gelen şahısların ve grupların kabîle topluluğuna katılmış olmasıdır.

Farklı soydan gelenlerin Arap kabîle sisteminde, kabilenin nesebine dâhil edildiği dikkate alındığında, asabiye, soy birliğini de aşan hatta daha kapsamlı bir tanım getirme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Bu durumda soy ilişkisine de atıfta bulunmak suretiyle asabiye şu şekilde tarif etmekte mümkündür: Asabiyet: hakikatte soyları bir olsun veya olmasın kendilerini, kabîle üyelerinin bir asılda birleştiklerine inandırmaları sonucunda, üyelerin her koşulda birbirlerine destek olmalarını sağlayan bir dayanışma duygusu ve manevî güçtür. Buradan hareketle, asabiyette aslanan kriter, biyolojik değil, psikolojiktir, yani yakınlık derecesi, gerçek akrabalık yerine, akraba olduğuna inanmayla gerçekleşir.¹²¹

Tanımda da ifade edildiği gibi, asabiyetin temeli olan nesepte bilgidan ziyade inanç asıldır; yani asabiyette aynı soydan geldiğini bilmek yerine aynı soydan

¹¹⁸ Süleyman Uludağ, *Mukaddime Tercümesi I-II*, İstanbul 1988, I, 129, Mustafa, Çağrı, Asabiyet”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 454

¹¹⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 484.

¹²⁰ Mustafa Çağrı, *a.g.m.*, *DİA*, İstanbul 1991, c.III, s. 453; Uludağ, *Mukaddime Giriş*, c. I, s.119; M. Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, s. 108-109.

¹²¹ Hani Yahya, Nasri, *Asabiyye La Taifiyye*, Beyrut 1983, s. 127.

gelindiğine inanmak esastır. Araplarda akrabalık ve akrabalığa bağlanma bir inanç olarak vardır ve bu inanç kabileyi canlı bir bütün haline getirmektedir.¹²²

Kabileye duyulan bu sarsılmaz inanç sebebiyledir ki asabiyet, kabîle üyelerine kutsallık derecesinde ödevler ve sorumluluklar yüklemektedir. Kabile üyelerine her şartta ve durumda yardımlaşma ve dayanışma ruhu aşılacaktır. Şöyle ki; büyük bir kabileye küçük bir topluluğun katılmasından sonra aslında soyunun farklı olduğunu bilmesine rağmen zamanla ilk soyunu unutup yeni kabilenin asıl üyesi gibi davranmaya başlaması, o topluluğun ancak ve ancak kendisinin yeni katıldığı kabileden geldiğine inanmasıyla mümkündür.

“Bir topluluğu harekete geçiren mantıktır. Topluluğun mantığı epistemolojik ölçülere değil, inanç ve imanı oluşturan hayalî sembollere dayanır. İnsan akıl yürütme ve karar almadan bağımsız olarak inanır. Kişi bilgi meselelerine fazla aldırmaya bilir, ama inancına dokunmayı kabul etmez. İnancı için hayatını feda edebilir, ama bir bilgi sorununun doğruluğuna kanıt getirme uğruna asla şehit olmaz.¹²³

Kabîle, kadim topluluklarının tanıdıkları ve yaşadıkları en önemli sosyal bir görünümdür. Asabiyet ise kabilenin tamamını ayakta tutan ana öge ve toplumsal düzenin esasıdır. Günümüzdeki aşırı kavmiyetçiliğin belli bazı yönlerini Kabîle asabiyeti yansıtır mahiyettedir. Aşırı kavmiyetçilik¹²⁴, kendi soyuna taassup derecesinde bağlı kalmayı, soyunun diğer soylardan mutlak üstün olduğuna inanmayı gerekli kılar. Kabîle asabiyetinde de benzer bir inanç vardır. Asabiyet, kabileyi diğer kabilelerden farklı ve üstün tutma düşüncesini barındırırken, ırkçılık belli bir ırka üstünlük tanımak, o ırkın diğerlerine göre tabiatından gelen bir üstünlüğe sahip olduğuna inanmak ve o inanç doğrultusunda hareket etmektir.

Hem ırkçılıkta hem de asabiyette asıl çıkış noktası kan bağıdır. Bu sebeple asabiyeti bir yönüyle ırkçılığın farklı bir versiyonu olarak değerlendirmek te

¹²² Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1963, s. 2.

¹²³ Muhammed Âbid, *Câbirî, İslâm'da Siyasal Akıl*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 1997, s. 95.

¹²⁴ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990, c. III, s.34-35.

mümkündür. Ancak bununla birlikte kabîle asabiyeti, ırkçılıkla çelişen bir özellikte arz eder. Bir ırkı üstün kabul edip, o ırka mensup olanları bir araya getirmeyi, bütünleştirmeyi hedefleyen ırkçılığın aksine asabiyette aynı ırka mensup olanları birleştirmek yerine onları farklı gruplara -kabile, cizm, fâsıla vs.- parçalama bölme, onlar arasından düşmanlık oluşturma ön plândadır.

Umumî bir şuur olan kavmiyet düşüncesi, Farklı aşiretlerin ortak yol takip etmelerini gerekli kılan bir bütünlük faaliyetini akla getirirken, asabiyet ise aksine dağınıklığı ve ayrışmayı¹²⁵ beraberinde getirir. Buna göre örneğin herhangi bir kabileye mensup bir Arap, kendi asabiyetinden olan zenci bir mevâlîyi, başka asabeden olan bir araba karşı korumak zorundadır. Dolayısıyla aynı ırktan gelen küçük insan grupları arasındaki menfaat ve hâkimiyet tesisi veya hayatta kalma mücadelesi anlamındaki asabiyeti ırkçılıkla aynı kategoride değerlendirmek doğru olmaz.¹²⁶

Asabiyete göre kabilelerden her topluluk kendi başına yaşamakta ve ancak dar kabile menfaati doğrultusunda hareket etmektedir. İki kabile veya kabile federasyonları hilf yoluyla bir araya geldiklerinde dahi bu birlik, ortak bir kavmî şuur bütünlüğüne dönüşmemekte, sunî birliktelik, ancak başka kabilelere karşı olmak amacıyla ortak cephede birleşme ihtiyacının zorlamasıyla meydana gelmektedir.¹²⁷ Herhangi bir saldırı veya savunma durumunda dahi kabileler müstakil gruplar halinde yer aldıkları için, onların organik ve düzenli bir bütünlüğünden bahsetmek mümkün değildir. Oysa kavmiyetçilikte aynı ırktan gelenlerin her alanda birlik oluşturmayı hedefledikleri görülür.

En geniş sınırı bir kabileye mensubiyetin meydana getirdiği kabile asabiyetinde ise bütünlük değil, ayrışma ve çatışma esastır. Asabiyet, barış amacıyla kabilelerin bir araya gelmelerini ve bütünleşmelerini hedeflemez. Kabile ittifakları ancak siyasî-içtimaî şartların ve kabile menfaatinin zorlamasıyla gönülsüz bir şekilde, sınırlı bir zaman diliminde istisnaî olarak gerçekleşir. Asabiyette barış ve

¹²⁵ Nuss, *el-Asabiyye*, s. 11-12,154-155.

¹²⁶ Ahmet Ercüment, Gedikli, *İslâm Asabiyye Milliyetçilik*, Ankara 1990, s. 64.

¹²⁷ Nuss, *el-Asabiyye*, s. 106-108.

birlik yerine, “bizden olmayan ancak bizim düşmanımızdır” prensibi geçerlidir. Bu sebeple asabiyet, şovenizmin veya kavmiyetçiliğin bazı özelliklerini taşımakla birlikte, esasında çok farklı bir dayanışma ruhu olarak ta değerlendirmek gerekir.

Câhiliye döneminde ve İslâmîyet’in tebliğinin başlangıcındaki şartlar dikkate alındığında Arapların asabiyet sınırını aşarak kavmiyet şuuruna erişemedikleri de görülebilir. Başka bir deyişle söylemek gerekirse, Araplar o dönemde kabileler halinde yaşadıkları için, onlarda millet bilinci gelişmemiştir. Zira bunun meydana gelmesi için onların başka milletler ile karşılaşmaları ve bir bütün halinde onlarla hesaplaşmaya girmeleri gerekmiştir.

Esasında Arap Yarımadasında komşu olan Fars, Rum ve Habeş milletleriyle Araplar arasında zaman zaman savaşlar meydana gelmiştir. Fakat bunlar hiçbir zaman bir Arap-Rum / Arap- Habeş /Arap-Fars savaşına dönüşmemiştir. Çatışmalar bu milletlerin orduları ile onlara komşu bazı Arap kabileleri arasında yerel düzeyde gerçekleşmiştir. Bu nedenle ilk dönem Araplarında millet olma şuurundan bahsetmek mümkün değildir.¹²⁸ Araplar millet şuuruna ancak başka milletler ile bir bütün halinde mücadeleye giriştikleri zamanda ulaşabilmişlerdir ki, bu da ancak Emevîlerin son dönemi ile Abbâsîlerin ilk asrına tekabül eder. Emevîler döneminde Arap-Mevâlî ilişkileri merkezinde görünür olmaya başlayan ve erken Abbâsîler safhasında tekemmül eden Şuûbiyye¹²⁹ hareketi Araplar’da kavmî asabiyetin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Araplar ancak bundan sonra kabile sınırlarını aşarak daha üst derecede yer alan Şa‘b birliği şuuruna erişebilmişlerdir ve bu dönemden itibaren onların nefsindeki kabile taassubunun yerini millî asabiyet almıştır.¹³⁰ Bütün bu değerlendirmeler dikkate alındığında, ilk dönem Arapların sosyal hayatı için en uygun İctimaî birliğin kabile, en anlamlı kabile dayanışmasının da asabiyet olduğunu ileri sürmek mümkün olur.

¹²⁸ Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İstanbul 1992, s. 79.

¹²⁹ Kılıçlı, *a.g.e.*, s. 71-75

¹³⁰ Adem Apak, “Şuûbiyye Hareketinin Tarihî Arkapları: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, *İstem* 2008, C.VI, sy. 12, s.17-52.

Kabîle asabiyeti varlığını iki kaynaktan alır; birincisi kabile üyelerinin ortak menfaati.¹³¹ diğeri ise kabîle üyelerinin aynı soydan geldiklerine inanmalarıdır.¹³²

Bu iki hayatî özellik kabileleri lehine ferdiyetçiliklerinden vazgeçmelerine, kabîle üyelerinin her şartta birleşmelerine ve kabileleri adına körü körüne bağlı bulunmalarına sebep olur.

Kabîle toplumunda asabiyet, çöl sosyal hayatın zorunlu ve tabîî neticelerinden birisidir. Zira kabîle, ancak asabiyet sayesinde ayakta durabilmekte, asabiyet ile varlığını ve güvenliğini sağlayabilmekte ve yine asabiyet sebebiyle hayatta kalmak için mücadele kuralının geçerli olduğu kabileler toplumunda geçim vasıtalarını elde edebilmektedir.¹³³ Siyasî ve hukukî alanlardaki otorite boşluğunu doldurarak kabîle fertlerinin mal, can ve ırz güvenliğinin sağlanması da asabiyet sayesinde mümkün olmaktadır.¹³⁴

Asabiyet, kendi içinde tutarlı bir sistem ortaya koymakta, insanlar ancak bu sistemin sağladığı nizamla hayatlarını sürdürebilmektedirler.¹³⁵ Dolayısıyla asabiyet, Arap sosyal hayatının kurulması ve korunması için vazgeçilmez bir kitle enerjisi ve birlik ruhu, Arap toplumunun coğrafî, sosyolojik ve psikolojik gerçeğidir.¹³⁶

Kabileyi insanın bedeni olarak değerlendirmek mümkün olursa, asabiyeti de bedene can veren, onun her türlü maddî ve manevî faaliyetlerini düzenleyen, adeta canlılığını sağlayan ruh olarak kabul etmek gerekir.¹³⁷ Ruhsuz bedenin bir anlamının kalmadığı gibi, bu durumda asabiyet olmaksızın kabileden bahsetmek neredeyse mümkün değildir.

¹³¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 1,467; Câbirî, *Fikru İbn Haldûn el- Asabiye ve'd-Devle* s. 260, 268, 335, 358.

¹³² Muhammed Âbid, Câbirî, *a.g.e.*, s. 258.

¹³³ Nuss, *el-Asabiyye*, s. 108.

¹³⁴ Muhammed Âbid, Câbirî, *a.g.e.*, s. 294; Mustafa, Çağrıcı, *a.g.m.*, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 453

¹³⁵ Abdülaziz Kabbânî, *el-Asabiyye Bünyetü'l- Müctema 'i'l- Arabiyye*, Beyrut 1997, s. 15, 69.

¹³⁶ Câbirî, *Fikru İbn Haldûn*, s. 254.

¹³⁷ Ahmed Ateş, "Asabiyet", *İA*, I, s.663.

Kabile asabiyeti, mensuplarına manevî bir daire oluşturup, üyelerine aidiyet şuurunu vererek onlara bağlılık hissi aşılır. Asabiyet sayesinde ki, kabilede yaşayan her fert, kendisinin bütün bir gruptan mes'ul olduğu bilincine ulaşır, aynı şekilde kabile topluluğu da bir bütün olarak kendine bağlı fertlerden her birinin ayrı ayrı sorumluluğunun bilinci içinde olur. Sonuçta fert için kabile kabile için fert esası gerçekleşir.

Fert küçük bir kabile, kabile de büyük bir insan topluluğu haline gelerek, kabîle- fert ayrılmazlığına ulaşılır, “ben” yerine “biz” duygusu hâkim olur.¹³⁸

Asabiyet, Arabın kendi nefsinde, uğrunda yaşamaya değer bir ideale bağlılık şuurunun da temelini oluşturur. Asabiyeti kutsal hale getiren ve onu bilgiden inanç ve değer boyutuna yükselten de bu özelliğidir. Zamanımızda mezhep, siyasî parti, ideoloji, devlet, vatan- millet unsurlarına bağlılık gibi, insanların uğrunda her türlü fedakârlığı göze aldığı, hatta canını vermeye hazır olduğu değerlere benzer şekilde asabiyet de kabile mensubu için hayatın gayesi olan ve adına kan akıtılan kutsal değerler manzumesini oluşturmaktadır.¹³⁹

Özetlemek gerekirse asabiyet, kabîle asabiyeti veya Arap asabiyeti, genelde kabîle cemaati, özeldede de Arap toplumu için marazi, anormal ve içtimaî bünyeden atılması gereken bir unsur değil, bilakis çeşitli nedenlerden etkilenerek tesir gücü azalan veya artan, fitrî, tabîî bir insan ve toplum gerçeğidir. Nitekim asabiyet kavramını reel ve rasyonel çerçevede açıklayan İbn Haldûn, asabiyeti ferdin ve toplumun hastalıklı yönü olmak bir tarafa, beşerin fitrî bir özelliği olduğunu dile getirmekte, onu, en küçük sosyal birlik kabul edilen aileden başlayarak büyük imparatorluklara kadar bütün toplulukların kuruluş, gelişme ve yıkılışlarında önemli rol oynayan bir kitle enerjisi olarak kabul etmekte ve öfke, sevgi, nefret benzeri

¹³⁸ Câbirî, *a.g.e.*, s. 257.

¹³⁹ Kabbânî, *el-Asabiyye*, s. 11,56; Murat, Ergin, *Siyasi ve İtikadî Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2000, s. 21.

psikolojik hususiyetler gibi asabiyetin de insanda müspet ve menfî tarafları bulunan manevî enerji olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴⁰

Benzer şekilde İzzet Derveze de asabiyeti, “toplumu oluşturan çeşitli güçler arasında bir dengenin sağlanmasında, insanların birbirlerini savunmasında, haklarının gözetilmesi ve hayatlarının korunmasında çok güçlü bir etken olarak kabul ederek sosyal hayatta asabiyetin müspet rolüne ve gereğine işaret etmektedir.¹⁴¹

Bu değerlendirmelerin ışığında asabiyetin, toplumu felâkete sürükleyip parçalamakla, ayakta tutmak gibi birbirine tamamen zıt fonksiyonları içinde barındırdığı söylenebilir. Bu durumda asabiyet, hem güvenliğin esası, hem de sıkıntı kaynağı olan; onunla birlikte olunca zaman zaman problem çıkaran, ancak onsuz da yapılamayan iki yüzü de keskin bir bıçak etkisi göstermektedir.

Câbirî, asabiyetin bu zıt fonksiyonlarını şöyle ifade eder: Asabiyet bir taraftan toplayıcı ve birleştiricidir, aynı zamanda da ayırıcı ve parçalayıcıdır. Asabiyet sebebiyle kabile, birlik içinde çokluk, yarış ve rekabet dairesinde dayanışma üzerine kurulmuş bir cemaat haline dönüşür.¹⁴² O zaman asabiyeti müspet veya menfî yöne sevk etmek, ondan fayda elde etmek ve bu sayede toplumun güvenliğini sağlamak yahut onun sebebiyle felâkete sürüklenmek gerek fertlerin, gerekse toplumların niyet ve davranışlarına bağlıdır.

1.2.1. Asabiyetin Gücü

Arabın ictimai hayatında asabiyet, muhabbet, sevgi gibi diğer fitrî duygu ve hislerle karşılaştırıldığında bunların hepsinden şüphesiz daha güçlüdür. Asabiyet gerçekten her işinde kendi ruhunu aksettirecek kadar Arabın nefsinde mutlak bir otoriteye sahiptir. Bu his Araplar üzerinde sadece siyasî yönden tesir icra etmekle kalmaz, aynı şekilde fikrî, edebî ve İçtimaî, hayatında da derin izler bırakır.¹⁴³

¹⁴⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 484, Mustafa, Çağrıcı, a.g.m. s.454.

¹⁴¹ İzzet Derveze, *Kurana Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1989,c. I, s.146.

¹⁴² Abdülaziz Kabbânî, *el-Asabiyye Bünyetü'l-Müctema'i'l- Arabiyye*, Beyrut 1997, s. 7-10.

¹⁴³ Kabbânî, a.g.e., s.7.

Asabiyet zaman zaman toplumun parçalanmasına, bir bölge insanlarını birbirlerine bağlayan organların işlevsiz hale gelmesine sebep olur. Yine asabiyet nedeniyle en yakın dostluklar birden düşmanlığa dönüşebilir, onun yüzünden toplumlar yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelebilirler. Asabiyet öyle güçlü bir duygudur ki, muhalif kabilelere mensup karı-kocayı dahi hemen birbirinden ayırabilir.¹⁴⁴ Önceden sıkı dost olan iki kişi, kabileleri arasında çekişmeler başlayınca aniden karşılıklı düşmana dönüşerek birbirlerini boğazlayacak hale gelirler. Araplar asabiyet kavgası sebebiyle dostlarını öldürdükten sonra vicdan azabıyla onun arkasında gözyaşı dökmekten de geri kalamazlar.¹⁴⁵ Asabiyet o derecede tesir gücü yüksek bir âmildir ki, kendi kabile mensubuna başkalarıyla cennette olmayı kendi kabilesiyle cehennemde olmaya, tercih ettirmiştir.¹⁴⁶

Arap asabiyeti, genel olarak ‘hadarî’ ve ‘bedevi’ şeklinde iki kategoriye ayrılan Arap kabilelerinin hayatlarında etkin bir rol oynar. Bunlardan coğrafyanın ve sosyal çevrenin tesirinin daha üst düzeyde olduğu bedevi hayatta asabiyetin daha etkin olduğu bir gerçekse de, hadarî ve bedevi hayattaki asabiyette mahiyet değil, derece farklılığı vardır. Dolayısıyla sadece göçebelerde değil, bilakis daha yakın akrabaların yerleşik olarak yaşadıkları kabile birliklerinde de asabiyetin derin etkilerini her zaman görmek mümkündür.¹⁴⁷

Asabiyetin Arap edebî hayatına yaptığı tesir gerçekten geniş boyuttadır. Kaldı ki, edebiyat, Arap siyasî, içtimaî ve fikrî hayatının aksi sedası mesabesinde.¹⁴⁸ Bu sebeple özellikle Arap edebiyatının en önemli temsilcisi olan Arap şiirinde asabiyetin derin izleri görülür. Câhiliye döneminde ve daha sonraki süreçte şairler, asabiyet konusunda aşırı gitmeleri ve kabile tartışmalarına katılmalarıyla tanınmışlardır. Dolayısıyla onların, şiirinde yankılanan bu kuvvetli sedaya iştirak etmeleri gayet tabîî bir durumdur.

¹⁴⁴ Ebu’l Abbas Muhammed b. Yezid, *Müberred, el-Kâmil*, Beyrut 1386, c.I, s.1.

¹⁴⁵ Nuss, *el-Asabiyye*, s. 5,113,114.

¹⁴⁶ Ebu’l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, Belâzürî, *Ensâbu’l- Eşraf*, (thk. Muhammed Bakır), Beyrut 1974, c. II, s. 100.

¹⁴⁷ Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (çev. Neş’et Çağatay, Ank. 1964, s. 3-4.

¹⁴⁸ Kabbânî, *el-Asabiyye Bünyetü’l-Müctema’i’l- Arabiyye*, s. 7.

Özelliklerini ortaya koymaya çalıştığımız asabiyet gerek hükmî, gerekse itibarî olsun baba cihetinden akrabalığın bir tezahürü olarak görülür. Bununla birlikte baba asabiyeti kadar tesirli olmasa da, evlilikler neticesinde ortaya çıkan analık veya dayılık asabiyetinden de söz etmek gerekir. Bu asabiyet de tarihî hadiselerde etkin rol oynamıştır. Zira insanlar fitratları gereği anne tarafı akrabalarına da yakınlık hissederler. Eğer annenin kabilesi babanın kabilesinden ayrı ise, çocukların nefsinde annelerinin mensubu olduğu kabilenin asabiyetini de taşımaları mümkündür. Anne ile babalarının asabiyetleri arasında herhangi bir çekişme veya düşmanlık yoksa her iki asabiyet de çocuklarda potansiyel olarak varlığını sürdürür. Bu durumda kişinin anne tarafından akrabasını himâye etmesi, ona destek olması, onunla birlikte düşmanlarına karşı hareket etmesi kolaydır.¹⁴⁹ Bu tür asabiyetin İslâm tarihinin her döneminde etkinliğini sürdürdüğünü söylemek mümkün olsa da, en bariz örnekleri Emevîler asrında görülür. Nitekim evlilikler neticesinde ortaya çıkan ana tarafından asabiyet sebebiyle Emevîler döneminde halîfelerin bir kısmı Mudarî, bir kısmı ise Yemeni asabiyetinin yanında yer almış, bu da dönemin siyasî hadiselerinin seyrinde belirleyici olmuştur.

Bazen ana asabiyetinin geçersiz olduğu haller de yaşanmıştır ki, bu genellikle ana ve baba kabilesinin, dolayısıyla ana ve baba asabiyetinin karşı karşıya geldikleri zamanlarda gerçekleşmiştir. Böyle durumlarda öncelik baba asabiyetindedir. Aynı şekilde karı-koca farklı soylardan olduklarında, onların kabileleri arasında bir husûmet meydana geldiği zaman, koca hayat arkadaşını unutup derhal kendi asabiyetine meyletmeye hazırdır. Bunun tersi durum, yani kocanın eşinin kabilesini kendi kabilesine tercih etmesi ise ancak istisnaî bir mahiyet arz eder.¹⁵⁰

İslâm tarihi hadiselerine bakıldığında baba asabiyeti ve ana asabiyeti kadar etkin olmasa da olayların şekillenmesinde sınırlı bir etkinlik gösteren üçüncü bir asabiyet türünden bahsedilebilir ki, buna vatan asabiyeti adını vermek mümkündür. Bu asabiyet, günümüzde yaygın olarak bilinen hemşerilik dayanışmasına benzer özellikler taşımaktadır. Burada asıl olan kan akrabalığı veya sihri bağ değil, vatan

¹⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s.124,136, c. II, s.140; İbn Sad, *et-Tabakât*, c. I, s.68.

¹⁵⁰ M. Ali Kapar, "Ebû Leheb", *DİA*, İstanbul, 2000, c .X, s.178.

ortaklığıdır. Ancak burada da aynı şehirde yaşayanların teorik de olsa bir birleriyle akraba oldukları inancını taşıdıkları düşünülebilir. Ayrıca ortak kaderi paylaşmaları sebebiyle aynı şehir sakinlerinin aralarında bir yakınlık hissetmeleri de normaldir.¹⁵¹ Bununla birlikte göçlerle mekânın değişmesi ve kabile bağlantılarının her zaman daha öne çıkması gibi sebeplerle hemşerilik dayanışmasının çok etkin ve sürekli olması mümkün değildir. İstisnâî nitelikte de olsa bu tür dayanışmanın İslâm tarihinde örneklerini görmek mümkündür.¹⁵²

Asabiyette ilk öncelikli hedef, özelde de ferdin genelde ise kabilenin menfaatini korumaktır. Bu nedenle bazen kabilenin öncelikli menfaati, kabileyi yakın akrabaya değil, rakip soyun kabileleriyle ittifaka zorlayabilir. Asabiyet öğretisine ters gibi görünen bu tür birliktelikler hassaten Horasan'da gerçekleşen Rebîa, Ezd, Mudar, kabile gruplaşmalarında görmek pek mümkündür. Nitekim Emevîler döneminde Adnânî kabilelerinden olan Rebîalılar, bölgede kendileriyle birlikte yaşayan soydaşları Mudar kabileleri yerine, asabiyete göre Mudarlılar'la ortak rakipleri olması gereken Yemenilerle birlikte hareket etmiştir.

1.2.2. Asabiyyetin Yüklendiği Sorumluluklar

Kabile mensuplarına asabiyet, müşterek görevler ve sorumluluklar, yakalarını kurtarma imkânı bulamayacakları mükellefiyetler yükler. Her şeyden önce asabiyet, kabile üyeleri arasında karşılıklı olarak bütünleşmeyi ve yardımlaşmayı zorunlu hale getiren yazılı olmayan bir sözleşme mesabesindedir. Öyle ki kabilenin asıl üyeleri sürekli olarak, çeşitli sebeplerle kabile toplumuna sonradan katılanlar ise kabile himayesine girdikleri andan itibaren bu manevî sözleşmenin tüm şartlarını tereddütsüz kabul etmiş sayılırlar. Asabiyet İster zalim İster mazlum olsun kişinin gerek aslî, gerekse hükmî tüm soydaşlarına tereddütsüz yardım etmesini şart koşarak, kabile üyesine şu temel prensibi benimsetir; ferd kabilenin yoluna, kabile de ferdin yoluna kurban olur.¹⁵³ Genel kabul görmüş bu asabiyet kuralı, Arap şiirinde de sadâsını bulmuştur. Cündeb b. Anber et-Temîm'î bu hakikati şöyle dile getirir: “İster

¹⁵¹ Kabbânî, *a.g.m.*, s. 212.

¹⁵² Taberî, *Tarih*, c.VI, s.334-350, 375-383, 389-393

¹⁵³ Nuss, *el-Asabiyye*, s. 108.

zalim, İster mazlum olsun kardeşine yardım et.”¹⁵⁴ Başka bir şair Asleb b. Abdullah “bir topluluğa karşı Kardeşim bir haksızlık yapınca, ben ona yardım etmeyeceksem, haksızlığa uğradığımda da yardım etmem”¹⁵⁵ diyerek asabiyetin temel genel geçer karakterini ortaya koyar. “Senin gerçek kardeşin seninle birlikte hareket eder, zalim olsan da seninle birlikte olur”¹⁵⁶ Arap atasözü de ana kuralın bir başka şekildeki ifadesidir.¹⁵⁷

Asabiyet düşüncesine göre kabile üyelerinden biri öldürüldüğü zaman, öldürülenin yakınları başta olmak üzere bütün kabile maktulün intikamını almakla mükellef olur. Aynı şekilde kabile mensuplarından biri, başka kabile üyesini öldürürse, katilin kabilesinin tamamı, öldürülen şahsın diyetini ödemek başta olmak üzere, öldürme hadisesinin diğer bütün sonuçlarını üstlenmek zorundadır. Çünkü asabiyet, suç ve cezanın ferdiliği esasını kabul etmeyip, kabile üzerine kolektif sorumluluk yükler.¹⁵⁸ Bu kuralın ihlâli ise kabile bütünlüğünün parçalanmasına dahi sebebiyet verebilir.¹⁵⁹

Asabiyet, kabilenin her ferdine kabile nizamı ve örfüne boyun eğmeyi, başka kabilelerle yapılmış olan anlaşma kurallarına uymayı, kabile reisi ve komutanların emirlerine tereddütsüz itaat etmeyi zorunlu kılar. Kabile üyesi kabilenin ortak kurallarına uymak zorundadır. Çünkü kabile, bu itaatin karşılığında kendisine kabile vatandaşlığını kazandıran himâyeyi sunmaktadır. Himaye ise bir kabile üyesi için hayat sigortası mesabesinde.

1.3. ASABİYETİN DAYANAK NOKTASI: NESEP CETVELLERİ

Sâmi kavimleri genelde neseplerine çok önem vermişlerdir.¹⁶⁰ Bunlar içinde de Araplar kadar neseplerine düşkün bir millet yok gibidir.¹⁶¹ Nitekim Araplar’dan

¹⁵⁴ Meydânî, *Mecmau’l-Emsâl*, (nşr. Muhyiddin Abdülhamid), Dımaşk 1972, c. II, s.384.

¹⁵⁵ eş-Şeybî, Ebu’l-Mehâsin, *Emsâlü’l-Emsâl*, (nşr. Esad Zıbyat), I-II, Beyrut 1982, c.I, s.325.

¹⁵⁶ Ebû Hilâl, Askerî, *Cemheretul-Emsâl*, (nşr. Muhammed Ebu’l-Fazl-Abdül-mecid Katâ- miş), I-II, Kahire 1964, c.I, s.58-59.

¹⁵⁷ Mustafa Çağrıncı, *a.g.m.*, s.453.

¹⁵⁸ Câbiri, *Fikru İbn Haldûn*, s.265-266.

¹⁵⁹ Nuss, *el-Asabiyye*, s. 108.

¹⁶⁰ Blachere, Regis, *Tarihu’l-Edebi’l Arabî*, (trb. İbrahim Keylanî), Dımaşk 1998, s. 24.

başka hiç bir millet nesep konusunu bir ilim derecesine çıkarmış değildir. O kadar ki, onlar nesep ilmine verdikleri önemi, günümüze kadar ulaşabilen Ensâb kitaplarıyla ispat ederler. İbn Hazm'ın *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâfi*, Semanî'nin *Ensâb*'ı, Yakut el-Hamevî'nin *Terâcimun-Nessebîn* isimli kitabı buna örnek olarak gösterilebilir. Arapları bu ilme sevk eden en önemli âmil, onların soylarına aşırı düşkünlükleri, yani asabiyetleridir.¹⁶²

Arapların neseple ilgileri, sadece ataları yâd etmek veya onlar hakkında bilgi sahibi olmakla sınırlı değildir. Zira nesep şecereleri, Arap siyasî, İçtimaî ve İlmî hayatının da temel dayanaklarından biri kabul edilmiştir. Öyle ki, kabileler ittifaklarını nesep cetvellerinden ilham alarak gerçekleştirmişler; dost ve düşmanlıklarını yine bu kaynaklara dayanarak temellendirmişlerdir. Dolayısıyla Arap sosyal hayatında etkin rol oynayan asabiyeti değerlendirebilmek için, asabiyetin esas belgesi kabul edilen nesep cetvellerinin ve bu cetvellerden çıkarılan Arap soylarının en azından kabul edilmiş şekliyle bilinmesi zarureti vardır. Aynen asabiyette olduğu gibi nesep çizelgeleri de bilgiden ziyade inanç boyutunda değerlendirildiği için, Araplar bu cetvellerde geçen nesep bilgilerini, bilinmekten ziyade tereddütsüz inanılan kutsal metin ve mukaddes kabîle değerleri olarak kabul etmişlerdir.

Ensâb ilmi Hz. Adem'e kadar uzanan Arap soylarını ele almaktadır. Özetle Ensâb ilmi, her kabîle için nesep cetvelleri düzenlemekte ve silsileyi soyun en yüksek (ortak) atasına kadar götürmektedir.¹⁶³

1.3.1. Arap Soyları

Soy âlimleri Arapların tamamının Sâm b. Nûh'tan gelmiş oldukları konusunda ortak kanaate sahiptirler. Bu sebeple Araplar Sâmî kavimlerinden kabul edilir. Sâmililer ise genelde üç ana soy grubuna ayrılmaktadır: Bunlar, Arap Yarımadası, Sînâ, Bâdiyetü'ş-Şam ve Irak'ın güney bölgelerine yakın yerlerde oturan

¹⁶¹ Nüveyrî, *Nihâye*, II, 276.

¹⁶² Kılıçlı, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁶³ Nuss, *el-Asabiyye*, s. 12.

Araplar; Irak, Dicle ve Fırat bölgeleriyle İran ve Horasan'da yaşayan Ârâmîler ve son olarak Irak'ın yukarı kısımları ile Filistin ve Suriye'de ikamet eden İbranîlerdir.¹⁶⁴ En yaygın tasnife göre Araplar, Arîbe, Mütearribe ve Müsta'rîbe olmak üzere üç kısma ayrılırlar. El-Arabul-Arîbe, nesli tükenen ilk Arap tabakalarını temsil eder ve Âd, Semûd, Tasm ve Cedis bu grubun temsilcileri olarak kabul edilir.¹⁶⁵ El-Arabul-Mütearribe, el-Arabul-Arîbe'nin dilini kullanan ve onların yurtlarını mekân tutan Kahtânoğulları olarak bilinir. Arabul-Müstarîbe ise aslen Arap olmayıp, Arap dilini öğrenerek sonradan Araplaşmış kabul edilen İsmailoğulları'nı içine alır.¹⁶⁶ Bu soyun babası kabul edilen İsmail (as) aslen Yemen'den gelip Mekke'yi yurt edinen Kahtânî asıllı Cürhüm kabilesi reisinin kızıyla evlenmiş, soyu da bu şekilde yayılmıştır. Onun neslinden gelenler önce İsmailoğulları, ardından da Adnânoğulları olarak isimlendirilmişlerdir. Bu değerlendirmelerden sonra soyu tükenmiş olan Arîbe Arapları dışarıda bırakılırsa, Araplar'ın esasta iki soy temeline dayandıkları söylenebilir. Bunlar güney Arapları'nı temsil eden Kahtânîler ve Kuzey Arabistan'ı mekân tutmuş olan Adnânîler'dir.¹⁶⁷

Câhiliye döneminde Araplar bağımsız küçük kabileler şeklinde hayatlarını sürdürüyorlar, geniş çerçeveli cemaat şekline uzak bir hayat yaşıyorlardı. Kabile asabiyeti, câhiliye döneminde kuşak ve kabile sınırlarını aşmayan dar bir çerçevede faaliyet gösteriyor, kabileler federasyonu veya asabiyetler ittifakına bu dönemde ihtiyaç duyulmuyordu. Dolayısıyla Mudar, Rebâa, Kays gibi çok geniş kabile birlikleri ve Adnânî-Kahtânî köklerine dayanan büyük boyutlu asabiyet, ancak İslâm'dan sonra kendini göstermiş, Hz. Ali-Muâviye mücadelesinde belirginleşmeye başlamış, en şiddetli derecesine ise Emevîler asrında ulaşmıştır. Bu nedenle câhiliye döneminde Adnân ve Kahtân'a kadar ulaşan tafsilatlı nesep silsilelerinden ve yine bunlardan ilham alan asabiyetten bahsetmek mümkün değildir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Şemsettin, Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 33-34; Sabri, Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara 1995, s. 54.

¹⁶⁵ Belâzürî, *Ensâb*, c. I, s.8.

¹⁶⁶ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, c. I, s. 63-64.

¹⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s.8; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. I, s.375, 433-434.

¹⁶⁸ Nuss, *el-Asabiyye*, s. 141.

Bu gerçeklik asabiyetin temel dayanağı kabul edilen nesep çizelgelerinin ancak Emevîler döneminde gelişim göstermiş olduğunu ortaya koyar.

Arapların genel olarak iki Arap kola, yani Adnân ve Kahtân soylarına dayandırıldığı daha önce belirtilmişti. Şimdi ise bunlardan ortaya çıkan kabileler hakkında muhtasar bilgi aktarılacaktır.

1.3.1.1. Adnânîler

Daha önce de belirtildiği gibi Adnan'ın İsmailoğulları'ndan olduğu hususunda nesep âlimleri fikir birliği içindedirler. Bu nedenle İsmail'in (as) zürriyetinden gelenler Adnânîler olarak isimlendirilmişlerdir. Adnân ve ondan sonra devam eden oğulları hakkında kaynaklarda çok farklı bilgiler yer alır.¹⁶⁹ Bununla birlikte nesep ulemâsının çoğu Adnân'ın Maad ve Akke isimli iki oğlundan bahsederler. Maad'dan Nizar ve Kanas adında çocuklar neş'et etmiştir. Adnânî kabilelerinin çoğu Nizar'da birleşir. Bu sebeple Nizar, Adnânî kabilelerinin müşterek adı olarak kabul edilir.

Ensâb kaynaklarında Nizar'ın Mudar, Rebîa, İyâd ve Enmâr adında dört oğlundan bahsedilir.¹⁷⁰ Adnânî nesep şecereleri Nizarın ilk iki oğlundan neşet ederler ki bunlar Mudar ve Rebîa'dır. Bunlardan daha güçlü olan ve İslâm tarihi olaylarında daha etkin rol oynayan ise Mudar koludur.

Adnânîler'in ana yurdu Mekke kabul edilmektedir. Bu soydan gelenler ve Mekke'de yerleşik hayata adapte olmuş Kureyş kabilesi dışındaki diğer Adnânî kabileleri, Arabistanın Tihâme, Hicaz ve Necid bölgelerinde göçebe ya da yarı göçebe olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.¹⁷¹

¹⁶⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c.I, s.375.

¹⁷⁰ İbn Hişâm, *es -Sîre*, c. I, s.11; Belâzürî, *Ensâb*, c.I, s.23-29.

¹⁷¹ Mustafa Fayda, "ADNÂN", *DİA*, İstanbul, 1998, c. I, s.392.

1.3.1.2. Kudâa Kabilesi

Kudâa kabilesinin, kuzey Hicaz'da Arabistan, Irak, Suriye ve Mısır civarında konar-göçer bir halde yaşayan önemli İsmailî kabile konfederasyonlarından birisi olma ihtimali çok yüksektir.¹⁷² Ancak soy âlimlerine göre kabilenin Adnanîler'den mi yoksa Kahtanîler'den mi olduğu ihtilafıdır. Bazı âlimler bu kabilenin Mâlik b. Himyer'in, diğerleri ise Nizar b. Mead'ın neslinden geldiğini iddia etmektedirler. Mevcut iki farklı görüşü birleştirmeye çalışan rivayetler de bulunmaktadır.

Bu iki görüşe göre, Kudâa'nın annesi Muâne b. Cuşem b. Celhe b. Amr b. Cürhüm, Kahtâniler'in soyundan gelen Mâlik b. Amr'ın eşi iken daha sonra oğlu Kudâa'yı da yanına alarak Mead ile evlenmiş bu sebeple Kudâa, Mead'e nispetle, Kudâa b. Mead olarak adlandırılmıştır. Başka bir görüşe göre ise; aslında Kudâa'nın annesi ilk olarak Mead ile evlenmiş ve ondan olan oğlu Kudâa'yı da yanına alarak Mead'den sonra Malik b. Amr ile evlendiğinden Kudâa, Mâlik'e nisbet edilerek Kudâa b. Mâlik olarak adlandırılmıştır. Kudâa kabilesini Kahtâni Araplara ilk nispet eden kişinin Ömer (Amr) b. Mürre el-Cühenî olduğu söylenmektedir.¹⁷³

Kudâa kabilesinin ensab şecerelerinde farklı Arap atalara nispet edilmesinin sebebinin siyasi olduğu noktasında ciddi iddialar vardır. Kitabü'l-Egânî müellifi Kudâa kabilesinin Kahtanîler'e nisbetinin Emeviler zamanında olduğunu, Kudâa'ya mensup şairlerin, ne cahiliyyede ne de İslamî dönemde Hz. Peygamber ve Dört halife dönemlerini kastederek bu kabileyi Kahtaniler'e nisbet etmediğini söylemektedir. Emevi halifelerinden Muaviye zamanına kadar Kudâa kabilesi Mead Oğulları'na nispet edilmekteydi. Fakat Emeviler zamanında Kudâa'nın bir kolu olan Kelb kabilesi ile Kays-Aylan kabileleri arasındaki problemler, Kelb kabilesi taraftarlarının bazı siyasi propagandalara kanarak Yemenî kabileler safına geçmesine neden olduğuna dair iddialar bulunmaktadır.¹⁷⁴

¹⁷² M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 171.; Cevad Ali; *el-Mufasssal*, c. I, s.392- 394.

¹⁷³ Belâzurî, *Ensab*, I, 20-21.; İbnü'l-Kelbî, *Nesebu Mead*, c. I, s.501-502.

¹⁷⁴ İsfehânî, *Kitabü'l-Egânî*, c. VIII, s. 96.

Yukarıda anlatılanların İslam öncesi dönemde mevcut kabile yapılanmaları hakkında yazılanların İslam'dan sonraki dönemde meydana gelen kabile çatışmalarından fazlasıyla etkilenerek oluşturulduğunu gösterdiği kanaati taşımaktayız.

Kudâa kabilesinin boyları hakkında birçok ihtilaf olmasına rağmen, Belî, Cüheyne, Kelb, Havlân, Mehre, Behrâ, Cerm, Belkayn, Huşeyn, Uzre, Selîh ve Tenûh en önemlileridir. Bu kabilenin en karaktertik özelliklerinden birisi Bizans etkisinde bulduklarından Hristiyanlığı kabul etmiş olmalarıdır.

Kabile boyları arasında çok tanrı inancına mensup olanlar varsa da genel anlamda Hristiyan dini üzere hayatlarını sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda Kusay b. Kilab, Mekke hâkimiyetini ele geçirdiğinde Kinaneoğulları ile birlikte Kudâa kabilesi boylarından da yardım almıştır. Kudâa kabilesine mensup birçok boy bedevi yaşam tarzının karakteristik bir özelliği olarak nüfus bakımından yerleştiği bölgeye sığamayınca ya da bölgede otlak ve meralar hayvanlarını doyuramayacak duruma gelince, zorunlu bir şekilde farklı yerlere göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Kudâa boyları arasında vuku bulan bölünmeler böylece açığa çıkmış ve bu durum muhtemelen Miladi asrın biraz öncesinde başlamıştır.¹⁷⁵

1.3.1.3. Rebîa Kabilesi

Rebîa kabilesi, Mudar, Kudâa ve Yemen kabile konfederasyonları gibi İslam öncesi dönem İsmâîlî Arapların en önemli kollarından birisidir. Rebîatü'l-Feres olarak da tanınan kabilenin nesebi Mead vasıtası ile Adnân'a kadar ulaşmaktadır. Nizâroğulları Arabistana dağıldıklarında Rebîa, Necid'deki Zât-u Irk denilen yere ve Tihâme'nin aşağı mntıkalarına yerleşmişlerdir. Nüfuslarının artması, otlak alanlarının daralması ve kabile içi çatışmaların sonucunda kabileye mensup boylar Necid ve Tihâme bölgesinin iç kısımlarına doğru göç etmişlerdir. Bu göç, İslâmî

¹⁷⁵ M. Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, 171-176; Casim Avcı, "Kudâa", *DİA*, Ankara, 2002, c. XXIV, s.308.

dönemde Arap Yarımadasının dışına kadar taşmış bugünkü Diyarbakır sınırlarına ulaşmıştır.¹⁷⁶

İslam öncesi dönemde Rebîa kabileleri genelde Mudar kabileleri ile ortak hareket etmişlerdir. Bu nedenle Rebîa ve Mudar, kaynaklarımızda birlikte anılmışlardır. İslam öncesi dönemdeki şeref ve üstünlük yarışı bu iki kabile arasında çok bariz biçimde görülmektedir. İslâmî dönemde Rebîa seçkin şâirleri ile Mudar ise Hz. Peygamber'in kendi soylarından gelmiş olması ile övünmekteydiler.

Rebîa kabilesinden türeyen alt kollardan Bekr, Tağlib, Nemr ve Abdulkays boyları coğrafi olarak Bizans'a yakın olmalarından dolayı Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Bu kabilenin inanç temelli alt kolları da bulunmaktadır. Rebîa kabilesi İslam öncesi dönemde Muharrak ve Zülka'beyn isimli putlara tapmaktaydılar.¹⁷⁷

1.3.1.4. Mudar Kabilesi

Rebîa kabileler birliğinin Tihâme'nin içlerine göç etmesinden sonra bu bölgede sadece Mudar kabileleri kalmış ve zamanla çoğalarak birçok alt kola ayrılmışlardır. Burası Mudarîlere de dar gelince zorunlu olarak çevre bölgelere dağılmışlardır. Mudari kabileler Kays-Aylân ve Hindifoğulları olarak çeşitli alt kollara bölünmüşlerdir. Kays-Aylân'a mensup bazı boylar Tihâme'den ayrılarak Necd, Hevâzin, Tâif, Nâhiyetü's- Serât ve Huneyn taraflarına göç etmişlerdir. Hindifoğulları'ndan Tâbiha ve onun alt kolu olan Müzeyneoğulları Hicaz bölgesindeki Cibâlu Ravda'ya, Temîm ve Dabbe kabileleri ise Yemâme ve Hicr arasında kendilerine yaşam alanı bulmuşlardır. Tihâme bölgesinde yaşamlarını sürdüren Müdrike kabilesi ve boyları da zamanla farklı yerleri kendilerine yurt edinmişlerdir. Huzeyl kabilesi Cebelu Serât bölgesine, Nadr b. Kinâne ve Fihroğulları Mekke ve civarına yerleşmişlerdir. Her ne kadar Adnânî kabile konfederasyonlarından Fihroğulları dışındakilerin bedevî bir yaşam sürdüğü söylene de, Fihr ve onun soyundan gelen kabilelerin de bedevî yaşam tarzının egemen olduğu

¹⁷⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, I, 223.; İrfan Aycan, "Rebîa", *DİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIV, s.498.

¹⁷⁷ Aycan, *a.g.m.*, *DİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIV, s.499.

kabileler arasında olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Kusay b. Kilâb'ın Mekke'ye yerleşmesi ile beraberinde gelen Fihroğulları da, Mekke ve civarına yerleşerek zamanla bedevî yaşamdan hadarî yaşama geçmişlerdir. Bu kabilelerin Tihâme bölgesinden Arabistanın çeşitli alanlarına göç etmesi, miladi asrın başlarından peyderpey İslâmî döneme kadar devam etmiştir. Hatta bu kabile göçlerinin İslam sonrası dönemde fetihler ile beraber devam ettiğini söylememek için de hiçbir sebep yoktur.¹⁷⁸

Mudar kabilesi III. yüzyılın başında Mekke ve çevresinde aynı soydan geldikleri İyad kabilesi ile anlaşmazlığa düşerek onları yaşadıkları yerden çıkarmış, Mekke şehri ile Kâbe'nin idaresini ele geçirmişlerdir. Ancak ileride ifade edeceğimiz gibi hâkimiyetleri uzun sürmemiş ve idareyi Kudâa kabilesine bırakmak zorunda kalmışlardır. Ancak icâze, ifâze ve nesî görevleri Mudar kabilesinin alt kollarının (Kinâne ve Bekr) elinde kalmaya devam etmiştir.¹⁷⁹ Daha sonra Mudarlılar, Himyerîler ile çatışma içerisine girmişlerdir. Bu çatışmalar Himyerîler'in insanların ibadetlerini yapmak için geldikleri Mekke'deki Kâbe'yi kendi yaşadıkları yer olan Yemen'e götürme niyetinde olmaları sebebiyle ortaya çıkmıştır. Ancak Himyerîler bu amaçlarına ulaşamamışlardır.¹⁸⁰

1.3.2. Kahtânîler

Ensap bilginleri Yemen kabilelerinin hepsinin soyunu Kahtân'da birleştirirler. Kahtân kabilelerinden Sebe b. Yeşcüb b. Yarub b. Kahtân'a dayananlar genelde Sebeiyyûn ismiyle anılırlar.¹⁸¹ Kahtânlıların kahr ekseriyyeti ise Kehlân ve Himyer kollarından türemiştir. Himyer, Mâlik ve Hemeysa olmak üzere iki kola ayrılır. Şerab, Amâlik, Zû Yezen, Zû Ruayn, Meytem, Zü'l-Kela, Hazur ve Uhâze Himyer'e nisbet edilirler. Himyer'in asıl kolu Mâlik'dir, meşhur Kudâa kabilesi bundan doğar.

¹⁷⁸ M. Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, s.178-179.

¹⁷⁹ Taberî, *Tarih*, c. II, s.285-286.

¹⁸⁰ Taberî, *a.g.e.*, c. II, s.263.; Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Mudar", *DİA*, c. XXX, s. 358. Arap kabilelerinin nispeti ve alt kolları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi İslam Öncesi etnik, siyasi ve ekonomik yapı*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2017, s.76-105

¹⁸¹ İbn Abdırabbih, *el-İkdü'l-Ferid*, I-VII, Kahire 1965, c. III, s. 369; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 329- 330.

Kudâa'dan Behra, Beli, Nehd, Mehre b. Hadyan, Sa'du Huzeym, Cüheyne, Tenûh, Ceram b. Rabbuh, Nemr b. Vebre, Kelb b. Vebre, Esed b. Vebre kabileleri neşet eder.¹⁸² Arib b. Zeyd b. Kehlân, ve Kehlân Kahtânîler'in Kehlân soyundan doğar.

Arib b. Kehlân'a ulaşan kabileler Tayy, Eşarûn, Mezhic, Amile, Lahm, Cüzâm, Kinde ve Havlândır. Zeyd b. Kehlândan ise Hemdân, Ezd, Becîle ve Haşam boyları çıkar. Ezd, Kehlânîler'in en büyük kolu olup Gassân, Atik, Bârik, Evs, Hazrec, Devs, Nasr b. Zehran ve Gâmid kabileleri ona dâhil kabul edilir.¹⁸³

Kahtânîler olarak adlandırılan bu kabilelerin çıkış yerleri anavatanları Yemen'dir. Bu kabileler farklı zamanlarda farklı nedenlerle anavatanlarını terk ederek Arabistan bölgesinde çok farklı bölgelere yerleşmişler. Kehtânîler'den olan Ezd kabilesi kuzey yöne göç etmiştir. Bunların içinden Sa'lebe b. Amr Hicaz bölgesine göç etmiştir ve bir müddet sonra da Medine'ye göç ederek yerleşmişlerdir. Hicretten sonra Hz. Peygamber'in kardeş ilan ettiği Evs ve Hazrec kabileleri Kahtanilerin soyundandır.¹⁸⁴

---

¹⁸² İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 478-479, 485-486; Nüveyrî, *Nihâye*, c. II, s.282,295.

¹⁸³ İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 471-485; Nüveyrî, *a.g.e.*, c. II, s.282, 298-301.

¹⁸⁴ Hakkı Dursun, Yıldız, "ARAP", *DİA*, c. III, s. 273.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİNE KATKI VEREN KABİLELER VE KOMUTANLAR

2.1. SAKİF KABİLESİ VE FETİHLERE ETKİSİ

Hız. Peygamberin vefatıyla beraber ortaya çıkan irtidat hareketleriyle mücadele birinci halife Hz. Ebu Bekir'in ilk icraatları arasında yer almaktadır. Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen fetihler aslında Hz Ebubekir tarafından İsyancılara karşı başlatılmış olan fetihlerin devamı niteliğindedir. Medine yönetimine karşı olan gerek kabile, gerekse fert olsun hepsinin temelinde yatan ya kabilesini ya da bölgesini bağımsızlığa kavuşturma çabalarıdır. Bahsi geçen bağımsızlık çalışmalarına ulaşmak için kullanılan metotlar; kabile, din, toprak bağımsızlığı vb. argümanlar açık açık kullanılmıştır. Kabile isyan ve irtidatlarıyla yapılan mücadeleler İslam'ı dar bir bölgede yaşanılır olmaktan çıkarıp dünya devleti olma yolunda atılan önemli bir adım olarak kabul edilmiştir.

İslam'ı tebliğin ilk döneminde Rasulullah (s.a.v)'in özel önem atfettiği birtakım kimseler, kabileler vardır. Sakif kabilesi onlardandır.

Sakif kabilesi¹⁸⁵, İslam'ı birçok kabileden sonra benimsemesine rağmen, Hz. Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkan ve halife seçilen Hz. Ebu Bekir'i zor bir durumda karşı karşıya bırakan ridde harpleri esnasında hem dinlerine sahip çıkmışlar hem de İslam ordusuna askeri birlikler vermek suretiyle irtidat edenlere karşı savaşmışlardır. Belki Taif'in meskûnları arasında İslamiyet'i tam benimseyememiş olup ta irtidat fikrinde bulunanların varlığından bahsedilebilir, ancak Sakif'in Beni Malik ve Ahlaf zümrelerinin önderlerinin kalkıp: "Ey Sakif topluluğu Allah aşkına, Arapların en son

---

¹⁸⁵ İrfan, Aycan, "Sakif Kabilesi ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 / 1 (Nisan 1995): 209-235.

İslam'a girip de en önce irtidat edenlerinden olmayın"¹⁸⁶ diye çağrıda bulunmaları ve onları uyarmaları Sakiflilerin üzerinde etkili olmuş görünmektedir.

Kaynaklarımız Arap yarımadasında yaşayan kabilelerin tamamının ya da bir kısmının adının irtidat olayına karıştığını, sadece ve sadece Kureyş'in ve Sakif kabilesinin bir bütün olarak İslam'a bağlı kaldıklarını zikreder.¹⁸⁷ Kabilelerin irtidat haberleri ortaya yayıldığı zaman Taif'e Hz. Peygamber'in vali tayin etmiş olduğu Osman b. Ebi'l As, Ebu Bekr'e bir mektup yazarak, Taiflilerin İslam'a sadık kaldıklarını ancak idaresi altında olan bazı kabilelerin irtidat ettiklerini belirtti. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekr, Osman'a, Taiflilerden oluşan bir orduyla irtidat edenlerle savaşmasını istedi. Vali, halifenin emrine uyarak şehirden Osman b. Ebi Rebia komutasında bir ordu çıkardı ve Humayda b. en-Numan komutasındaki Ezd, Becile ve Has'am'a mensub mürtetlerle savaşarak onları mağlub etti.¹⁸⁸

Osman b. Ebi'l As'ın ve Sakiflilerin İslam adına bu başarılarından sonra, Hz. Ebu Bekr Medine'de isyan hadiseleriyle ilgili olarak birtakım tedbirler aldı ve irtidat eden kesimlerin üzerine ordu gönderme kararı verdi. Bunun üzerine, Has'am ve Yemen'e gönderilecek komutan el Muhacir b. Ebi Ümeyye Hz. Ebu Bekir'den gerekli talimatı aldıktan sonra önce Mekke'ye sonra'da Taif'e uğradı. Taif'ten hazırlanan ordu valinin kardeşi Abdurrahman b. Ebi'l As. komutası altında el-Muhacir'in ordusuna katıldı. Yemen'de mürtedlerle yaptıkları savaşları kazandılar.¹⁸⁹

Yine Sakif kabilesine mensub ancak Medine'ye hicret etmiş olan Muğire b. Şube Hz. Ebu Bekir tarafından, el-Eş'as b. Kays liderliğindeki mürtedlerin sığındığı en-Nüveyr'e gönderildi. Muğire, daha sonra da Müseylemetül Kezzab'a karşı yapılan Yemame savaşına katıldı.¹⁹⁰ Bu savaşta Muğire'den başka Sakif'ten katılanlarda olmuştur. Ebu Safiyye el Muhacir gibi. Yine Sakif'ten Hay b. Cariye es-

---

¹⁸⁶ Hüseyin Muhammed Süleyman, *Ricalü'l-İdare fi'd-Devleti'l İslamiyye el-Arabiyye*, s 87.

¹⁸⁷ Taberi, *a.g.e.*, c.I, s.1871.

¹⁸⁸ Taberi, *a.g.e.*, c.I, s.1984-1985.

¹⁸⁹ Taberi, *a.g.e.*, c.I, s.1998.

¹⁹⁰ İsfahani, *el-Eğani*, c.VIII, s. 5848-5819.

Sakan ile Ebu Basir'in kardeşi Habib b. Useyd b. Cariye Bahreyn'deki murtetlerle olan savaşlara katılanlardandır.¹⁹¹

Hz. Peygamber'in hayatının sonlarına doğru İslamiyet'i kabul eden Sakif kabilesi, Hz. Peygamber'in vefatının hemen sonrasında ortaya çıkan irtidat olaylarına karışmamış, üstelik murtetlerle olan savaşlarda İslam ordusunun saflarında yerini almıştır.

Hz. Ebû Bekir henüz vefat etmeden önce yerine geçecek olan Hz. Ömer'e Irak cephesindeki mücadeleyi sürdürmesi için bizzat vasiyette bulunmuş¹⁹² ve şöyle demişti: "... Ben öldüğüm zaman akşama kalmadan halkı Müsennâ komutasında Sâsânîler'e karşı mücadele etmeye teşvik et."¹⁹³ Hz. Ebû Bekir vefat edince yerine geçen Hz. Ömer, onun defin işini tamamladıktan sonra, münâdisi vasıtasıyla halkı İran'a karşı savaşmaya çağırıldı. Ancak halk halifenin çağrısına fazla ilgi göstermedi. Birkaç gün bir belirsizlik yaşandı.¹⁹⁴ Taberî bu konu ile ilgili řu bilgileri vermektedir: Ömer halife olunca, Ebû Bekir'in öldüğü gecenin sabah namazından önce Müsennâ ile birlikte Müslümanları İran'a karşı savaşmak için çağırıldı. (Sabah olunca halkı kendisine biat ettirdi). Halk onun davetine icabet etmedi. Ömer çağrıyla tekrarladı. Ancak yine kimse onun davetine kulak asmadı. Araplar için Fars cephesinde savaşmak oldukça ürkütücü ve tedirgin edici bir işti. Bunun nedeni Sâsânîler'in saltanat, kuvvet ve kudret yönünden güçlü olmalarından ve diğer milletlere karşı üstünlüklerinden kaynaklanıyordu.¹⁹⁵

Üç gün arka arkaya yapılan çağrıya rağmen halkın isteksiz ve çekingen davranması üzerine,¹⁹⁶ Hz. Ömer bir konuşma yapmış ve onları savaşa teşvik etmeye çalışmıştır. Ancak beklediği ilgiyi göremeyince halkın huzuruna çıkarak "Allah'ın samimi kulları nerede?" diye serzenişte bulunmuştur. Onun peşinden Müsennâ b.

¹⁹¹ İbn Dureyd, *el-İştikak*, s. 302, Hüseyin Muhammed Süleyman, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁹² Belâzurî, *Fütühu'l-Buldân*,; (çev. Mustafa Fayda), Ankara, 1987, s.112,

¹⁹³ İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1966, c.VII, s.17-18., Taberî, *Tarih*, c.IV, s. 43-44.

¹⁹⁴ İbn Tiktakâ, *el-Fahrî fi Adâbi's-Sultaniyye ve'd-Duveli'l-İslâmiyye*, Beyrut, t.y., s.78- 79.

¹⁹⁵ Taberî, *Tarih*, c.IV, s.61.

¹⁹⁶ Mes'ûdî, *Mürücu'z-Zeheb ve Me'âdimu'l-Cevher*, thk. M. Muhiddîn Abdurrahmân, Mısır, 1964, c.II, s.315.

Hârise söz almış ve halkı ikna etmeye çalışmıştır. Görünen o ki, İran'a karşı savaşmak konusunda halkta ciddi bir endişe söz konusuydu ve Müslüman Araplar öteden beri gözlerinde çok büyüttükleri ve adeta yenilmez bir güç olarak gördükleri Sâsânîler'e karşı fiili bir savaşı göze alamamışlardı. Nitekim İranlılar'ı yakından tanıyan Müsennâ b. Hârise halka yaptığı konuşmada bu çekincenin gereksiz olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

Ey Araplar! Siz Farslar ile savaşmanın zor ve ürkütücü olduğu kanısındasınız. Ama biz daha önce onlardan Sevad'ın bereketli topraklarının önemli bir bölümünü ele geçirdik. Bu toprakların idaresini onlarla yarı yarıya bölüştük. Biz sizden önce de onlarla savaştık ve galip geldik. Allah'ın izniyle bu mücadelenin sonunda da zafer bizim olacaktır.¹⁹⁷

Yapılan bütün çağrılara rağmen ordunun toplanması gecikince Müsennâ b. Hârise bugünkü Kûfe yakınlarındaki karargâh merkezi olan Haffan'a döndü. Bu arada Hz. Ömer, halkı ikna etmek için ısrarlı bir şekilde çabasını sürdürdü ve yavaş yavaş onları ikna etmeye başladı. Halifenin savaş çağrısını ilk kabul eden kişi Sakîf kabilesinden genç bir delikanlı olan Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakâfî (ö. 13/634) idi.¹⁹⁸ Onun ardından başta Sakîf kabilesi olmak üzere çeşitli kabilelerden askerler Medine etrafında toplanmaya başladı.¹⁹⁹ Hz. Ömer toplanan askerlerin başına muhtemelen İran'a karşı savaş çağrısını ilk kabul etmenin bir ödülü olarak Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakâfî'yi komutan tayin etme düşüncesindeydi. Her ne kadar Ebû Ubeyd, savaş çağrısını ilk kabul eden kişi sıfatıyla komutan olarak düşünülüyor idiyse de, Hz. Ömer'in böyle bir tercihte bulunmasının muhtemelen bazı gerekçeleri söz konusudur. Zîra ortada bir komutan vardı ve bu atamayla birlikte mevcut komutan Müsennâ b. Hârise başkomutanlık görevinden dolayı da olsa alınacaktı.

¹⁹⁷ Taberî, *Tarih*, c.IV, s.61.

¹⁹⁸ Taberî, *Tarih*, c.IV, s.61.

¹⁹⁹ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, (thk. M. Muhiddîn Abdurrahmân) Mısır, 1964/1384, c.II, s.315.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî Tarih*, Beyrut, 1965-66, c.II, s.432-33.

Nitekim halife Ebû Ubeyd'i cepheye gönderdiği zaman, Müsennâ'ya mektup yazarak ona itaat etmesini emretmiştir.²⁰⁰

Ebû Ubeyd'in ardından diğer Araplar savaşa gitmeyi kabul ettikten sonra toplanan kuvvetlerin başına kimin komutan olacağı tam netleşmemişken, ashaptan bazıları halifeye "Sen bunların başına ilk hicret edenlerden (Muhacirler) veya Ensâr'dan birisini komutan tayin et." diye öneride bulundular. Ancak Hz. Ömer onlara belki de beklemedikleri bir karşılık vererek şunları söyledi: "Hayır Allah'a yemin olsun onlardan birisini komutan tayin etmeyeceğim. Allah sizin derecenizi ancak düşmanla savaşmaya başkalarından önce icabet edip bu konuda acele etmenizle yüceltmıştır. Ben ancak çağırma ilk cevap veren kişiyi başkomutan tayin edeceğim."²⁰¹ Bir başka kayıta ise halifenin bu sözlerini tamamlayıcı nitelikte şu ifadeler yer almaktadır: "Sahabenin üstünlük ve fazileti ancak düşmanla karşılaşmak için acele hareket edip daveti kabul etmeyenlere karşı yararlılık göstermeleriyle belli olur. Sahabeden olmayan biri onların yaptıklarını yapar, sahabeden olanlar düşmana karşı yürümekte ağır davranırsa, yaya veya atlı olarak düşmana karşı yürüyenler onlardan daha çok komutanlığa hak sahibidirler. Allah'a yemin olsun ben ancak çağırma ilk icabet edeni başkomutan tayin edeceğim."²⁰² Bu konuşmadan sonra Ebû Ubeyd'in ardından savaşa gitmeyi kabul eden Süleyt ve Sa'd b. Ubeyd'i çağırdı ve onlara şunu söyledi: "Çağırımı ilk önce kabul etmiş olsaydınız sizden birinizi başkomutan yapardım. Kıdemli olma hakkını kazanırdınız." Ardından Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakâfi'yi başkomutan atadı.²⁰³

Hz. Ömer, Ebû Ubeyd'i atadıktan sonra ona birtakım nasihatlerde bulundu ve orduda ashaptan olanlarla sürekli İstişare etmesini, bilinçli davranmasını ve gerektiği zaman geri çekilmeyi bilmesini ve devamında acele edip savaşa başlamak savaşı

---

²⁰⁰ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.61.

²⁰¹ Asri Çubukçu, "Ebû Ubeyd se-Sakâfi", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s.249.

²⁰² Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.63.

²⁰³ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.63.

kaybettirir. Savaşa ancak ne yapılacağını belirledikten sonra başlanmalıdır. Savaşı ancak düşünerek hareket eden kazanır diye öğütledi.”²⁰⁴

Hz. Ömer’in Ebû Ubeyd gibi genç birini komutan tayin etmesinde onun savaşa katılmaya ilk cevap veren kişi olmasının etkisi olmakla birlikte, birtakım kabilevî dengeler ve idareye getirilecek kişilerin konumlarının önemli ölçüde etkili olduğu da bir gerçektir.

Ebû Ubeyd, Müsennâ ile birleşerek başta Namarık savaşı olmak üzere İranlılar’a karşı önemli başarılar kazandı.²⁰⁵ Kesker, Barusma gibi yerler alınarak buradaki idarecilerle anlaşmalar yapıldı.²⁰⁶ Ancak bu başarılar uzun sürmedi ve İranlılar ile yapılan Köprü (el-Cisr, Kussu’n Natf) savaşında ağır bir yenilgi alındı. Kaynaklar bu yenilgiyi Ebû Ubeyd’in tecrübesizliği ve aceleciliğine bağlamaktadır. Gerçekten de ordudaki ileri gelenlerin bütün uyarılarına rağmen Ebû Ubeyd savaşın yapıldığı yerdeki Fırat Nehri üzerinde bulunan Köprüyü geçip savaşı İranlılar tarafında sürdürme kararı alınca, arkadan İranlılar’ın köprüyü²⁰⁷ yıkmaları sonucu Müslüman askerler ağır bir bozguna uğramıştır. Bu yenilgiyle birlikte başta Ebû Ubeyd olmak üzere peş peşe Sakîf kabilesinden altı komutan şehit düştü. Yedinci sıradaki komutan olan Müsennâ b. Hârise sancağı devralarak dağılan askerleri topladı ve emniyete aldı.²⁰⁸ Müsennâ köprüyü onardıktan sonra karşıya geçip askerleri selamete aldı. Medineli askerler onu terk ederek evlerine döndüler. Bir kısmı ise savaştan kaçmanın ezikliğiyle Medine’ye giremedikleri için çöle dağıldı. Müsennâ yanındaki az sayıda olan bölgedeki askerlerle baş başa kaldı. O, Abdullah b. Zeyd ile olup bitenleri bir mektupla halifeye bildirdi.²⁰⁹ Hz. Ömer, korkudan Medine’ye kaçıp gelen askerleri gördüğünde 'Ben sizin sığınağınızım.' diye onları teselli etti ve onlara karşı oldukça samimi davrandı.²¹⁰ Sâsânî ordusu karşısında

²⁰⁴ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.61.

²⁰⁵ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.62- 64.

²⁰⁶ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.63- 65.

²⁰⁷ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.67- 68.(Burada sözü edilen köprü bizim bildiğimiz modern anlamdaki köprü değil su üzerine halatlarla ahşapların bağlanmasıyla oluşturulmuş bir köprüdür.)

²⁰⁸ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.67- 68.

²⁰⁹ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.69.

²¹⁰ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.70.

yaşanan bozgunundan sonra Hicaz bölgesinden olan askerler ordudan ayrılıp etrafa dağılmaya başlayınca, Sakif kabilesinden Abdullah b. Yezid²¹¹ kaçan askerleri engellemek için köprünün başına gelip "Ey askerler komutanlarınızın öldüğü gibi siz de şerefinizle ölüne veya zafer kazanın." diye seslenerek onları savaşa teşvik etmeye çalıştı.²¹² Hz. Ömer Köprü savaşında kahramanca savaşarak şehit düşen komutanı Ebû Ubeyd için şu ifadeleri kullanmıştır: "Ey Allah'ım her Müslüman benim himayemdedir. Allah Ebû Ubeyd'e merhamet etsin. Şayet o, köprünün karşı tarafındaki Hayfa sığınmış veya fazla kahramanlık gösterip kendisini felakete sürüklemekten yanımıza dönmüş olsaydı biz onun sığınacağı bir sığınak ve ona gölge olurduk."²¹³ Bilgi ve becerileriyle Sakifliler her konudakiengin bilgi birikimleriyle dâhil oldukları İslam toplumuna katkı sağlamışlar, zenginlik katmışlardır. İslam toplumu da onların tecrübelerinden, faydalanarak çeşitli görevlerde kendilerine imkân tanımıştır. Ancak bu dönemde onların çeşitli görevlerde yer almaları hiçbir zaman İslam toplumuna tebaa olmanın getirdiği hakların dışına çıkmamış, İslam toplumları ve ülkeleri için takdire şayan hizmetler yapmışlardır.²¹⁴

2.2. PİŞMAN OLMUŞ MÜRTEDE KABİLELERİN FETİHLERE KATKISI Ve KİNDE KABİLE REİSİ EŞ'AS B. KAYS

Hz. Peygamber'in yirmi üç sene İslâm'ı tebliğ döneminin son yıllarında Arap kabilelerinden pek çoğu Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını Hz. Peygamber'e arz etmişler ve İslâm toplumuna dâhil olmuşlardır. Bu kabilelerden biri de Hadramut'tan gelen Kinde kabilesidir.²¹⁵

Hadramut, anavatanları olan Kindeliler, İslâmiyet'le tanışmalarının sonrasında, dört halife döneminden itibaren, devlet içerisinde önemli görevlerde bulunmuşlardır. Hadramut Emiri Eş'as b. Kays bunlar arasında en üst makamlara yükselmeyi başaran kişi olmuştur.

²¹¹ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.68.

²¹² Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.67.

²¹³ Taberî, *a.g.e.*, c.IV, s.68.

²¹⁴ İrfan, Aycan, *a.g.e.*, s. 235

²¹⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l Mülûk*, Beyrut, c. III, s. 138-139.

Eş'as b. Kays'ın Hz. Peygamber döneminde İslâm'a girmesinin ardından siyasî hareketliliği artarak devam etmiştir. Bu hareketlilikte mensubu olduğu Kinde kabilesinin, bu kabile içerisindeki lider konumunun ve bizzat kendi siyasî becerisinin oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Eş'as b. Kays, ilk önceleri Hz. Ebûbekir yönetimine isyan bayrağını çekmiş daha sonrasında ise tekrar devlete bağlılığını bildirmiş, ilk dönem İslâm fetihlerine katılmış, Hz. Osman devrinde ise Azerbaycan valisi olmuştur.

Eş'as b. Kays, Hz. Ömer döneminde gerçekleşen fetih hareketlerine kadar Medine'de yaşamıştır. Bu süre içerisinde kendisinin Hz. Ebûbekir'in yanında bulunduğu, fetihlerden elde edilen ganimetlerin hak sahiplerine dağıtılmasında görev aldığı ifade edilmektedir.²¹⁶ Hz. Ebûbekir, irtidat eden ve sonrasında ele geçirilen kabile liderlerini cezalandırmak yerine serbest bırakmayı tercih etmiştir. Bu liderler, Kureyş kabilesinin yönetimindeki İslam ordularının gücü karşısında duramayacaklarını anlamalarının ardından pişmanlıklarını dile getirmişlerdir. Hz. Ebûbekir tarafından ise bu durum olumlu değerlendirilmiştir.²¹⁷ Ancak irtidat hadiselerine karışan ve sonrasında Hz. Ebûbekir'e biat eden kabileler konusunda temkinli davranılmış, onun hilafeti boyunca bu kabilelere fetihlerde görev verilmemiştir. Hz. Ebûbekir, komutanlarına yazdığı mektuplarda, Hz. Peygamber'in vefatının ardından dininden dönmeyenleri ve riddet ehline karşı savaşanları orduya almalarını, ancak daha önce isyan etmiş olan hiç kimseyi, halifeye danışmadan savaşa katmamalarını emretmiştir.²¹⁸ Bu dönemde gerçekleşen savaşlarda sahabeler vefat etmekte, asker sayısında sorunlar yaşanmaktaydı. Hz. Ebûbekir'in vefatına yakın, Müsennâ b. Hârise İran ordusuna karşı zor durumda kalınca, ondan orduya takviye olarak tevbe eden mürted kabilelerin savaşlara katılmasına müsaade etmesini istedi. Nitekim Müsenna, bu durumdaki kimselerin diğerlerine nazaran daha gayretli savaştığını ifade ediyordu.²¹⁹

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s. 236.

²¹⁷ Muhammed Ali Sallâbî, *Birinci Halife Hz. Ebubekir*, s. 280-281.

²¹⁸ Taberî, *Târîh*, c. III, s. 347.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s. 263.

Kanaatimizce; Hz. Ebûbekir'in halifeliğinin son dönemlerinden başlamak üzere bu irtidat eden kabilelerin savaflara katılmaları konusu değerlendirilmeye başlanmış. Hz. Ömer'in halife olmasıyla beraber fetihlere hız verilmesiyle askere duyulan ihtiyaç gittikçe arttığından irtidat eden bu kabileler orduya dâhil edilmiştir. Pek çok fetih hareketine katılmışlar ve savaflarda oldukça önemli başarılar göstermişlerdir. Bahse konu olan kabile liderleri ise yine kendi kabilelerinin başında bu defa İslam ordusuna hizmet etmişlerdir. Kays b. Yeğus el Murâdî ve Amr b. Ma'dikerîb ile birlikte Eş'as b. Kays bahsedilen bu liderler arasındadır.²²⁰

Eş'as'ın askeri ve siyasi sahada yeniden hareketlenmesi Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Halife Ömer, Arap kabilelerini fetihlere çağırdığında Eş'as, Halife Ebûbekir'e söz verdiği gibi kabilesi ile birlikte, Sa'd b. Ebû Vakkas'ın komutasında gerçekleşen savafların birçoğunda²²¹, örneğin; Kâdisiye, Medain, Celula, Nihavend savafları ile Suriye'nin fethinde ve Yermük savaşında askerleri ile birlikte yer almıştır.²²²

Kâdisiye savaşı ile beraber Eş'as b. Kays'ın toplum içerisindeki güçlü kişiliği ve liderlik özellikleri dikkate alınmaya başlanmış, katıldığı savaflarda kendisine önemli görevler verilmiştir.

Hz. Ömer'in, hilafete geçtiği ilk günlerde İran'a karşı devam eden harekâta asker takviyesi yapması gerekiyordu, ancak ilk etapta Arap kabilelerinden gereken desteği görememiştir. İnsanların büyük çoğunluğu Sâsânîlere karşı savaşmak konusunda çekimser kalırken, Hz. Ömer'in çağrısı üzerine ilk olarak Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakafi'nin öne atılması halifeyi etkilemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, birçok Muhacir ve Ensar'ın arasında onu komutan yapmayı tercih etmiştir.²²³

Bütün olup bitenlerden anlaşıldığı kadarıyla, komutan seçiminde Hz. Ömer'in hiç de rastgele bir tercih yapmadığını göstermektedir. Halifenin bu tercihi aynı

²²⁰ Sallâbî, *a.g.e.*, s.280-281.

²²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VI, s.236.

²²² İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VI, s.236.

²²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s.282-283.

zamanda tüm kabileleri cesaretlendirmek ve fetihler konusunda kim mücadele verirse onu görüp, taltif edeceği konusunda insanlara bir mesaj vermek anlamı da taşımaktadır. Zira halife cihad konusunda asıl olarak sahabenin güvenilirliğinin farkındadır. Arap kabilelerini savaflara çekebilmek için teşvik edici uygulamalarda bulunması gerektiğini de çok iyi bilmektedir.

Bununla birlikte Hz. Ömer'in bu davranışı münferit örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hz. Ömer'in hilafet süresi boyunca savaş komutanlarını belirlerken, İslam'a ilk girenleri ve kendisine itimat ettiği kişileri öncelikli tercih ettiği görülmektedir. Kendisinin ilk icraatlarından biri olarak Halid b. Velid'in yerine Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı, Müsenna b. Harise'nin yerine ise Sa'd b. Ebû Vakkas'ı komutan tayin etmesi bunun apaçık göstergeleridir.²²⁴

Ali Muhammed Sallâbî, Hz. Ömer'in mürtedlerle ilgili olarak Sa'd b. Ebû Vakkas'a: "Onlardan yardım al, ancak onları komutan olarak tayin etme!" dediğini ifade etmekte, zira dinden dönen ve sonradan İslam'a dönen kimselerin, Müslümanların komuta işlerini üstlenmemeleri gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu kimselerin tevbesi nifak olabilir ve münafıklarla yakınlaşıp Müslümanlara zarar verebilirlerdi. İlk iki halife bu konuya çok dikkat etmiş ve bir nevi onları cezalandırmışlardır.²²⁵ Nitekim Kadisiye Savaşı'nda da aynı hassasiyeti koruyan Hz. Ömer, dinden dönen grupların liderlerini yüz kişilik bir grubun başına dahi idareci yapmaması konusunda Sa'd b. Ebû Vakkas'ı uyarılmış ve bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur.²²⁶

²²⁴ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 216, 221; İsrail Balcı, "Hz. Ömer'in Komutan Atama Stratejisi: Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Örneği", *OMÜİFD*, sayı: 20-21, Samsun, 2005, s.184-185.

²²⁵ Muhammed Ali Sallâbî, *II. Halife Hz. Ömer (r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Mehmet Akbaş, Ravza Yay., İstanbul, 2006, s.495-496.

²²⁶ Taberî, *Târih*, c. III, s.557.

2.3. KİNDE KABİLESİ VE KÂDİSİYE SAVAŞINA TESİRİ

636 yılında gerçekleşen Kâdisiye Savaşı, Hz. Ömer'in hilafeti içerisinde önemli bir yere sahiptir.²²⁷ Zira III. Yazdicerd'in tahta çıkışı ile birlikte, Sâsânîlerin kaybettikleri toprakları Müslümanlardan geri alma konusunda heyecanlanmaları, bu savaşta bütün performanslarını sergileyeceklerini göstermekteydi. Sevad bölgesinde ele geçirilen topraklardaki anlaşma yapılan halkların ayaklanma tehlikesi haberleri de savaşın önemini artırmaktaydı.²²⁸

Hz. Ömer, neredeyse ordunun başında bizzat kendisi savaşıyordu. Nitekim halife Medine'den çıktı ve Sırar adı ile bilinen bir su kervanında konakladı. Bu sırada Osman b. Affan, Ali b. Ebû Talib, Talha b. Ubeydullah, Zübeyir b. el-Avvam ve Abdurrahman b. Avf da istişare yapmak üzere buraya geldiler. Hepsi de halifeye Rasulullah'ın sahabesinden birini komutan olarak atmasını önerdi. Sonuçta halife, o dönemde Hevazin'in zekâtını toplamakla görevli olan Sa'd b. Ebû Vakkas'ın komutan olabileceği konusunda ikna edildi. Sa'd b. Ebû Vakkas mevcut ordu ile Irak'a gönderilirken, arkasından iki bin Yemenli ve iki bin de Necidli savaşçı daha gönderildi. Müsenna b. Harise ise kendisini Irak'ta sekiz bin askerle beklemekteydi. Ne var ki Sa'd Irak'a ulaşmadan Müsenna vücudundaki bir yaranın derinleşmesi sonucu vefat etti.²²⁹ Kâdisiye Savaşı'nda ordunun toplam asker sayısı hakkında farklı rakamlar verilmekle birlikte sekiz bin ile otuz sekiz bin arasında olduğu ifade edilmektedir.²³⁰ Savaşa katılan sahabe ve sahabe çocukları bin kişinin üzerindedir.²³¹ Sâsânî ordusu ile ilgili rivayetlerde ise onların sayılarının otuz bin ile yüz yirmi bin arasında olduğu belirtilmektedir. Verilen rakamlar her ne kadar farklılıklar taşısa da bu savaşta Sâsânî ordusunun Müslümanlardan apaçık şekilde daha kalabalık olduğu

²²⁷ Hayrettin Yücesoy, "Kâdisiye Savaşı", *DİA*, İstanbul, 2001, c. XXIV, s.137.

²²⁸ Yücesoy, "a.g.e.", *DİA*, İstanbul, 2001,c. XXIV, s.136.

²²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s.299-301.

²³⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. II, s.300-301.; M. Streck, "Kadisiye", *İA*, Eskişehir, 1997, c.VI, s.55.

²³¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. II, s.302.

bilinmektedir.²³² Eş'as b. Kays ise savaşa bin yedi yüz askeriyle birlikte katılmıştır.²³³

Sa'd b. Ebû Vakkas savaşın taktiklerini belirlerken Halife Ömer ile sürekli mektuplaşarak, ordusunu halifenin direktiflerine göre düzene koydu. Öncelikle bütün askerlerini “Şıraf” denilen bölgede topladı. Her on kişinin başına bir komutan atadı. Savaşın komutanlarını belirlerken halifenin belirttiği üzere İslam'a erken dönemde girmiş olanları tercih etti. Bu seçim, sonradan İslam'a girenlere ve daha önce irtidat etmiş olanlara yeterince güvenilmediğini de göstermektedir. Savaşın en zor anlarında kararlı davranarak, korkmayarak ilerleyebilecek olanların ilk Müslümanlar içerisinde olacağı düşünülmektedir.

Sol cenahın başına getirilen komutan, Eş'as'ın kabilesi olan Kinde kabilesinden Şurahbil b. es-Simt el-Kindî'dir.²³⁴ Şurahbil b. es-Simt, Hz. Ebûbekir dönemindeki irtidat hadiselerine karşı yapılan mücadelelere bizzat katılmıştı. Dolayısıyla devlet içerisinde göz doldurur bir konumu vardı.

Eş'as, Müslümanların ordusuna katılma şansını henüz yakalamışken, Şurahbil Eş'as'a üstün tutulmuş ve ordunun sol kanadının komutanı yapılmıştı.²³⁵ Hz. Ömer orduyu her yönü ile güçlü hale getirmek istiyordu. Bunun için görevlendirmelerinde oldukça dikkatli davranmaya gayret etmekteydi. Savaş öncesi hazırlık olarak ise iki aya yakın bir süre diplomatik faaliyetlerde bulunulmuş, bu süre içerisinde İran Kısra'sı III. Yezdicerd'e bir heyet gönderilmesine karar verilmiştir. Bu heyet Kısra'yı güzel bir dille İslam'a davet edecek, kabul etmezse barış yolu ile teslim olmalarını ve cizye vermelerini isteyecek, bunu da kabul etmezse savaşacaklarını bildirecekti. III. Yezdicerd'in bu heyeti dikkate almayacağı kesin gibiydi. Ancak burada maksat Hz. Peygamber'in sünnetini yerine getirmekle birlikte kararlılığı göstermek, Kısra'nın

²³² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. III, s. 126.; Streck, *a.g.m.*, 55.

²³³ Taberî, *Târîh*, c. III, s.487.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s. 300.; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. III, s. 126.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s.299-302.

²³⁵ Taberî, *Târîh*, c. III, s.488; Mahmut Kavaklıoğlu, “Şurahbil b. Simt”, *DİA*, İstanbul, 2010, c. XXXIV, s.269.

karşısında güçlü bir duruş sergilemek ve mümkün olduğu kadarıyla Kısra'yı endişeye sokmaktı.

Kısra'da istenilen etkiyi uyandırabilmek için ise heyete seçilecek şahıslar oldukça önemliydi. Halife Ömer Kısra'ya gönderilecek heyet konusunda hassas davranmış, Sa'd'a gönderdiği mektupta, gerek karşındakini etkileyecek şekilde vizyon sahibi, gerekse fiziki açıdan gösterişli, ileri görüşlü, hitabeti düzgün ve itibarlı kişilerin heyete seçilmesini İstemişti. Ayrıca bunların dini bilen ve diplomatik kurallara göre hareket eden kişiler olmaları önemliydi. Hz. Ömer'in belirlediği kıstaslara göre oluşturulan heyetin bizim için en önemli özelliği Eş'as b. Kays'ın da bu heyete seçilmiş olmasıdır.

Heyet başkanı Nu'man b. Mukarrindi. Diğer üyeler, Busr b. Ebî Ruhm, Hamâle b. Cüveyye el-Kinanî, Hanzala b. Rebî et-Temimî, Furat b. Hayyân el-Iclî, Adiy b. Süheyl, Muğire b. Zürâre b. Nebbâş b. Habîb ise heyetin önemli elemanlarıydı.

Eş'as b. Kays, Futârid b. Hâcib, Hâris b. Hassân, Asım b. Amr, Amr b. Ma'dikerîb, Muğire b. Şu'be ve Müenna b. Harise ise Araplar içerisinde söz sahibi, konuşmasını bilen, özgüven sahibi, kıyafet ve fizikleriyle de gösterişli şahsiyetler olarak heyette yer almışlardı.²³⁶ Belâzürî gönderilen heyetin başında Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî ile Eş'as b. Kays'ın görev aldığını bildirmektedir.²³⁷

Eş'as'ın, elçilere nasıl muamele edeceği konusunda dahi güven vermeyen III. Yazdicerd'in karşısında güçlü bir şekilde durabilecek kişiler arasında bulunması şaşırtıcı değildi. Zira o, bulunduğu ortamda varlığını hissettiren, konuşması ile dikkat çeken, belli bir nüfuzu ve kültürel arka planı olan bir kişiydi. Ancak heyetin başında olduğu bilgisi pek gerçekçi görünmemektedir. Zira Eş'as, İslam ordusu için savaşma konusunda henüz ilk sınavını vermekteydi. Bu durumda ondan halifenin sözcüsü

²³⁶ Taberî, *Târîh*, c. III, s. 496; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s.304-305; İsrâfil, Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diploması*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006, s.272.

²³⁷ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s.257.

konumunda olmasını beklemek oldukça erkendir. Hatta muhtemelen görüşmeler boyunca heyete sadece ortamda bulunması ile destek sağlamıştır.

Kisra ile görüşmek üzere başkent Medain'e ulaşan elçilerin, halk tarafından merakla izlendiği ifade edilmektedir. Gerçekten de atlara binmiş halde, başlarında onları heybetli gösteren sarıkları ve üzerlerinde bulunan dikkat çekici kıyafetleri ile Müslümanlar oldukça farklı bir imaj ile karşılarında durmaktaydılar.

Bir rivayete göre Müslüman elçilerin kıyafetleri III. Yezdicerd'in de ilgisini çekmiş ve asıl meseleye geçmeden önce bu giysilerin isimlerini öğrenmek istemişti.²³⁸ Muhtemelen henüz Müslümanların askerî gücü bilinmemekle birlikte Arapların girdikleri savaşlarda aldıkları başarılar ve ele geçirdikleri toprakların halklarıyla yaptıkları anlaşmaların alışılmışın dışında insani değerler taşıyor olması, İran halkının kulağına gitmekte, bu durum bir yandan halkı tedirgin ederken, diğer yandan da onlara yönelik bir ilgi uyandırmaktaydı. Nitekim Halife Ömer'in de stratejisi buydu.

Fethedilen bölgelerin toprakları yerli halka bırakılıyordu. Bu uygulama neticesinde halk kendi idarecilerine karşı Müslümanlara destek olmaya başlıyorlar, bir yandan da kendi dinlerinden vazgeçerek Müslümanlığı seçiyorlardı.²³⁹ Diğer bir rivayette heyetin öncelikle Sâsânî Ordu Kumandanı Rüstem ile görüştüğü belirtilmektedir. Bu görüşme esnasında Rüstem her ne kadar Müslümanları küçümsüyor gözükse de diyalogdan bir şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır. Zira aynı heyetin, Kisra ile görüşme İsteklerine karşılık onları engellememiştir. Bu durumda Rüstem'in, heyetin kendisi ile yaptığı görüşmeyi kesin bir tavır ile sonlandırmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki III. Yezdicerd, heyettekilerin kendisi ile yaptığı görüşme sırasında onların rahat ve cüretkâr konuşmalarından dolayı oldukça öfkelenmiş,

²³⁸ Taberî, *Târîh*, c. III, s.497-498.

²³⁹ Corcî Zeydân, *İslâm Uygarlığı Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İletişim Yay., 3. bas., İstanbul, 2013, c. 1, s.115.

onları kendisine göndermiş olmasından dolayı, komutanı Rüstem'e kızgınlığını dile getirmiştir.²⁴⁰

Kâdisiye Savaşı'nda Eş'as'ın ordu içinde büyük bir gayret gösterdiğini görmekteyiz. Savaş sırasında, İranlılara yardıma gelen Taberistan Türkleriyle de karşılaştığı, beraberindeki Kindeli savaşçılarına: “Ey Kinde mücahidleri saldırın” diyerek askeriyle birlikte kıyasıya savaştığı ve bu grubu dağıtmayı başardığı rivayetler arasındadır.²⁴¹

Bu savaşta Müslüman askerler fillerle desteklenmiş halde bulunan kalabalık ve ihtişamlı İran ordusunun karşısında ister istemez tedirginliğe kapılmışlardır. Zira sayılarının otuz civarında olduğu ifade edilen filler ile nasıl baş edebileceklerini bilmiyorlardı. Fillere karşı verilen mücadele oldukça zorlu oldu. Zaman zaman onlar karşısında çaresizliğe düşüldü.²⁴² İşte yine böyle sıkıntılı bir sırada Tuleyha'nın önderliğinde savaşmakta olan Esedoğulları diğer savaşçılara örnek olacak bir başarı sergiledi. Daha önce peygamberlik iddiasında bulunmuş biri olarak Tuleyha, bu savaşta askerlerinin cesurca savaşmalarını sağladı ve Kâdisiye'nin kahramanlarından biri oldu. Hatta Hz. Ömer, savaşın sonunda kahramanlara gönderdiği dört kılıç ve dört at içerisinde kılıçlardan biri Tuleyha b. Huveylid'e verildi.²⁴³

Eş'as, Tuleyha'nın önderliğinde Esedoğullarının kahramanca savaştığını gördüğünde askerlerine çıkıştı, onların savaşmalarını örnek göstererek, bu şekilde davranırlarsa düşmanlar tarafından diz üstünde yakalanıp öldürüleceklerini söyledi ve Araplara iyi örnek olmadıkları konusunda onları uyardı. Bunun üzerine Kindeliler de cesaretlerini artırarak Sâsânîleri geri püskürttüler.²⁴⁴

Leyletü'l Herîr adı verilen savaşın en şiddetli gecesinde, askerde fark edilen korku ve yılgınlık üzerine, önde gelen hatipler askerleri cesaretlendirecek ve savaşma azmi verecek konuşmalar yaptılar. Eş'as da bu hatipler arasında yer almaktaydı.

²⁴⁰ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s.258-259.

²⁴¹ Taberî, *Târîh*, c. III, s.563.

²⁴² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s.309-310.; Taberî, *Târîh*, c. III, s.555-556.

²⁴³ Sallâbî, *Hz. Ömer*, s.513, 536.

²⁴⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s.319.

Askerlerine; karşılarındaki topluluğun ölümü kendilerinden daha fazla arzu etmemeleri gerektiğini söyleyerek bu konuda onlardan daha cömert olmalarını İstemiş, ölümden korkmamaları gerektiğini çünkü bunun iyilerin başarabileceği bir iş olduğunu söylemişti. Allah yolunda şehit olanların ahiretteki makamının yüceliğini belirten Eş'as, tam bir İslam savaşçısı olmuştu.²⁴⁵

Müslümanların cesaret ve imanının sınındığı zorlu savaşlardan biri olan ve ordunun üçte birine yakınının kaybedildiği Kâdisiye Savaşı, İslam ordusunun gerçekleştirdiği büyük fetih devrinin en çok kutlanan hadiselerinden biri olarak ifade edilmektedir. Bu savaşın kazanılması ile İslamiyet, yakın doğuda mutlak hâkimiyetini tesis etmiştir.²⁴⁶

Eş'as b. Kays'ın Hz. Ömer dönemindeki diğer faaliyetleri, ilk dönem İslam fetihleri içerisinde Bizanslılara karşı gerçekleştirilen en büyük savaşlardan biri Yermük Savaşı'dır. 636 yılında yapıldığı ifade edilen bu savaşta pek çok önemli isimle birlikte Eş'as b. Kays'ın da yer aldığı, hatta şiddetli geçen savaşta tek gözünü kaybettiği belirtilmektedir.²⁴⁷

Eş'as b. Kays'ın, Halid b. Velid'in kumandanlığında gerçekleşen Yermük savaşı sırasında ve sonrasında Halid b. Velid'e yakınlaşma fırsatı bulduğu anlaşılmaktadır. Zira Hz. Ömer, bu savaştan birkaç yıl sonra Halid'i görevinden azletmiş, gerekçelerinden birisi de onun elde ettiği ganimetten Eş'as'a verdiği on bin dirhemi göstermiştir.

İfade edilenlere göre 637 yılı içerisinde İyaz b. Ganem ile birlikte Halid b. Velid Bizanslılarla yaz boyunca yaptığı savaşlardan pek çok ganimet elde etmişlerdi. İnsanlar bu ganimetlerden İstemek üzere Halid b. Velid'e geldiler. Bunlardan biri de Eş'as b. Kays'dı. Halid ona yüklü miktarda para verdi. Bu haber Hz. Ömer'e ulaştırıldığında Halife Hz. Ömer acilen Ebû Ubeyde'ye bir mektup göndererek

²⁴⁵ Taberî, *Târîh*, c. II, s.560.

²⁴⁶ Streck, *a.g.m.*, *İA*, c. VI, s.56.

²⁴⁷ Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı", *DİA*, İstanbul, 2013, c. XXXXIII, s.485.; Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 141.

Halid'in bu parayı Eş'as'a nereden verdiğini sormasını İstedi. Şayet bahse konu olan para kendine ait ise yaptığı davranışın yanlış bir tasarruf ve de israf olduğunu, eğer yaz içerisinde topladığı ganimetten ise bu defa da hainlik yapmış olduğunu belirtti. Halid, Ebû Ubeyde ile görüşmesinin ardından Medine'ye geldi ve halifeye paranın kendi hissesinden olduğunu belirtti. Sonuçta halife onu görevinden almıştı. Gerek kendisine gerekse diğer valilere bu kararının sebebini bildirirken, Halid b. Velid'e bir kırgınlığı olmadığını, onun hainlik yaptığını düşünmediğini, ancak insanların onu savaşlardaki başarıların tek müsebbibi gibi görmesinden korktuğu için azlettiğini ifade etti.²⁴⁸

Yaşananlar olaylar, Eş'as'ın siyasî dehası ile önemli şahsiyetlere yaklaşmayı ve onları etkilemeyi nasıl başardığı konusundaki örneklerden biri olarak görülebilir. Zira Halid b. Velid de ona kayıtsız kalamamış, Hz. Ömer'in oldukça hassas olduğu bir konuda onun öfkesini çekecek şekilde Eş'as'a lütufta bulunmaktan kendini alamamıştır. Kâdisiye Savaşı ve onun bir devamı olarak gerçekleşen Medain Savaşının kazanılmasının ardından, Müslüman askerler geçici olarak bu şehre yerleştirildiler. Kısa bir zaman içinde Medain'in rutubetli iklimi sebebiyle buranın, askerlerin yerleşimine pek uygun olmadığı fark edildi. Durum Hz. Ömer'e bildirildiğinde, halife yeni bir ordugâh şehir kurulmasını emretti. Kurulacak şehrin Medine ile arasında nehir engeli bulunmayan bir alan olarak belirlenmesini İstedi.²⁴⁹ Böylece Sa'd b. Ebû Vakkas 638 senesinde Hz. Ömer'in emri ile Kûfe şehrini kurdu.

Öncelikli olarak askeri amaçlarla kurulan şehre yerleştirilen Yemenli kabileler yaklaşık 12.000 kişiden oluşmaktaydı. Irak'ın fethinde görev alan Kinde kabilesi de Kûfe'ye ilk gelen kabilelerden biri olarak şehirdeki yerini aldı. Şehrin planı kabilelerin birbirinden bağımsız halde yerleştirilmesi şeklinde yapıldı. Bir yandan da Yemenli kabileler ile Nizarlılar birbirinden ayrıldılar.²⁵⁰

²⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. X, s.46-47.

²⁴⁹ Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, Ankara, 2002, c. XXVI, s.339.

²⁵⁰ Mahmut Söylemez, *a.g.e.*, s.21, 95.; Avcı, *a.g.m.*, s.339.

Şehrin kuruluşunda Eş'as b. Kays'ın da bazı önde gelen liderlerle birlikte söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Kinde kabilesinin lideri Eş'as, yeni kurulmakta olan şehirde kabilesine bir yerleşim bölgesi tayin etti.²⁵¹ Eş'as, önce cebbanenin/mezarlık belirledi. Zira cebbaneler gerektiğinde kabilelerin savaş için toplanma yeri olarak kullanılıyordu. Ardından kabilesini, bu bölgenin etrafına yerleştirdi. Artık Kûfe'nin eşrafından olan Eş'as, şehrin seçkinlerine ait meşhur konaklardan birinin de sahibiydi.²⁵² Eş'as, Kûfe'de kısa bir zaman içinde Kindelilerin önemli şahsiyetlerinden biri olan Şurahbil b. es-Sımt ile liderlik mücadelesine girdi. Her ikisi de birbirlerine rakip olmuşlardı. Şurahbil b. es-Sımt'ın babası es-Sımt b. el-Esved el-Kindî, Yermük savaşında önemli başarılar göstermiş, Hıms'ın fethinde görev almış, Müslümanların bu şehre yerleşimini sağlamış bir komutandı. Oğlunun Eş'as'a karşı Kûfe'deki konumunu güçlendirmek İstiyordu. Kendisi Hıms'da ikamet etmekte olan Es-Sımt, Hz. Ömer'in yanına giderek ya oğlunu Şam'a ya da kendisini Kûfe'ye göndermesini İstedi. Hz. Ömer Kinde içerisindeki bu rekabeti fark etmiş olmalıdır ki oğlunu babasının yanına Şam'a göndermeyi tercih etti. Böylece Kûfe'deki Kindelilerin liderliğini Eş'as'a bırakmış oldu. Şurahbil ise babası ile Hıms'a yerleşti.²⁵³

642 yılında Sâsânîlere karşı Nihavend Savaşı yapıldı. Bu savaşta alınan büyük başarı, savaşın “Fethu'l-Fütûh” (fetihlerin fethi) adı ile anılmasına sebep olmuştur. Bu savaş, Sâsânîlerin Kâdisiye Savaşı ve sonrasında aldıkları yenilgiler karşısı son bir toparlanma gayreti özelliği taşımaktaydı. Nitekim III. Yezdicerd Kâdisiye'de aldığı yenilgi üzerine Medâin'e kaçmış, bir yıl sonra burası da Müslümanların eline geçmişti. Bir dizi yenilginin ardından Kisra bu defa İsfahan'a kaçtı. Nihavend Savaşı için yapılan hazırlıkların neticesinde altmış bin ila yüz elli bin kişilik ordu hazırlandı ve başına Firûzan getirildi. Ayrıca ordu çok sayıda fillerle desteklenmekteydi. İslam ordusu ise yaklaşık otuz bin kişiden oluşuyordu.²⁵⁴

²⁵¹ Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012, s.111-112.

²⁵² Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, c. II, s104; Söylemez, Kûfe, s.63, 70, 87.

²⁵³ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s.143.

²⁵⁴ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. III, s.162-163.

Hız. Ömer ordunun başına komutan olarak Numan b. Mukarrin'i seçmiş, halife, şayet Numan şehit olursa kumandanlığa Huzeyfe b. el-Yeman'ın, o da şehit olursa Cerîr b. Abdillâh el-Becelî'nin, o da şehit olursa Eş'as b. Kays'ın geçmesini İstemişti.²⁵⁵ Diğer bir rivayette, seçilen ilk üç komutan aynı iken dördüncü sırada Muğire b. Şu'be, beşinci sırada Eş'as olduğu belirtilmektedir.²⁵⁶ İbn-i Kesir'de ise Eş'as'ın yerinde Kays b. Mekşuh'un adı geçmektedir.²⁵⁷ Kays b. Mekşuh Yemenlidir ve Hız. Ebûbekir'e karşı hareket eden komutanlardan biridir.²⁵⁸ Onun konumu da Eş'as ile aynı görünmektedir. Ayrıca Kays da Kâdisiye Savaşı'na katılmıştır.²⁵⁹ Bu durumda halifenin dördüncü seçenek olarak ifade ettiği kumandan İster Kays olsun İster Eş'as olsun pişman olmuş mürtedlerden biri konumundadır. Ancak Kays b. Mekşuh'un, Yemen'de bir dönem yalancı peygamber Esved el-Ansî ile birlikte hareket etmesi ve Dâzeveyh'in öldürülmesi olayına karışmış olması sebebiyle yönetim karşısındaki konumu daha da sıkıntılı görünmektedir.²⁶⁰

Hız. Ömer, Kays b. Mekşuh'un savaş konusunda mahir olduğunun farkındaydı. Onu İslam ordusu içinde savaşımlara göndermekle birlikte komutanına, onunla İstişare etmesini ancak kendisine her hangi bir yetki verilmemesini tembihlemiştir.²⁶¹ Açıkça görülmektedir ki Müslümanların büyük bir hızla gelişen fetihleri ve bu fetihlerdeki asker ve komutan ihtiyacı artık prensip tanımamaktaydı. Halife b. Hayyât'ın Tarih'inde Hız. Ömer'in Kûfe ordusu yanında savaşıması için çağırıldığı önemli isimler Huzeyfe b. Yemân, Zübeyr b. Avvam, Muğire b. Şu'be, Eş'as b. Kays, Amr b. Ma'dikerîb ve Abdullâh b. Ömer olarak sıralanmaktadır.²⁶² Eş'as b. Kays'ın, komutan sıralamasındaki yeri kesin olmasa dahi, adının bu önemli isimler arasında belirtilmesi ve kendisinin Nihavend Savaşı'nda komutanın

²⁵⁵ İbrahim Sarıçam, "Nihâvend", *DİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 98.

²⁵⁶ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 300.

²⁵⁷ Dîneverî, *Ahbârut-Tivâl*, s.135.

²⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. X, s.117.

²⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VI, s.263-264.

²⁶⁰ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 256.

²⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VI, s.263-264; Hüseyin Algül, "Esved el-Ansî", *DİA* İstanbul, 1995, c. XI, s.441.

²⁶² İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c. II, s.410.

karargâhını kuran Kufeli seçkinler arasında bulunması²⁶³, devletin içinde bulunduğu şartların da etkisiyle siyasî sahada gittikçe ilerleyen mevkiî açısından oldukça önemli bir aşamadır.

2.4. MÜSLÜMAN ARAP KABİLELERİNİN FETİHLERE KATKISI

Hz. Ömer cihad çağrısında bulunduğu zaman çok sayıda kabile bu çağrıya destek vermiştir. Bu kabilelerin ashabın öncülüğünde İran ve Bizans üzerine yapılan seferlerde çok büyük katkıları olmuştur. İbn Asâkir'in eserinde, bölgede büyük değişimlere yol açan savaflara katılan Arap kabilelerin isimlerine rastlanmaktadır. Bu kabileler: Ezd, Himyer, Hemdan, Mezhic, Havlan, Has'am, Kinâne, Kudâa, Cüzam, Kinde ve Hadramevt kabileleriydi. Bu savaşta her kabile, kendi sancağıyla savafla iştirak etmişti. Ordunun üçte birini Ezd kabilesi oluşturuyordu. Sûriye'deki fetihlere Esed, Temim ve Rebia kabileleri iştirak edememişlerdi. Çünkü onlar bu esnada Irak cephesinde devam eden fetihlerle meşguldü. Yermük'te en çok şehid veren kabile Sûriye'de ezici bir çoğunluğa sahip olan Ezd kabilesiydi.²⁶⁴

2.5. MÜSLÜMAN OLMAYAN ARAP KABİLELERİNİN FETİHLERE ETKİSİ

Sûriye bölgesi fetihlerine sadece Arap Yarımadası'ndan gelen Müslüman Araplar iştirak etmemiş, Bizans ve Sâsânîlerin denetiminde olan sınır boylarındaki Müslüman olmayan Arap kabileleri de iştirak etmiştir. Bunlar Müslüman ordularla birleşerek ortak hareket etmişlerdir. Böyle bir hareket fetihlerin seyrini önemli ölçüde değiştirmiştir. Sûriye'nin fethinden sonra bölgede Arap kabilelerinin yerleşimi hızlı bir artış gösterdi. Bölgeye çok sayıda Yemenli kabile yerleşti. Bunların çoğunluğunu Himyer, Mezhic, Hemdan, Tay ve Ezd kabileleri oluşturuyordu. Özellikle Yermük Savaşından sonra buraya büyük göçler gerçekleşti. Cezire ve Mısır'ın fethinden hemen

²⁶³ İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, c.II, s.410.

²⁶⁴ İbn Asâkir, *a.g.e.*, c.II, 148.

önce İslâm birliklerine Kays kabilesinden büyük kuvvetlerin katılımı gerçekleşmişti.²⁶⁵ Böylece bölgede Arap nüfusu daha da artmıştır.

2.6. MISIRIN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ SIRASINDA DESTEK VEREN KABİLELER

Mısır'ın fethi öncesi, Mısır'da yerleşik olan Kıptîler'e yönelik şiddetli baskılar ve altından kalkılamaz derecede vergilerin artırılması, Müslümanlar'ın o sırada Rumlar'a karşı savaşlarında ve bölgenin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinde çok önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Bu konuda Hasan İbahim Hasan, Arnold'dan şöyle bir bilgi aktarmaktadır:

“Arap fatihlerin kazanmış olduğu baş döndürücü başarı, her şeyden önce, Bizans'ın zalim idaresini ve kendi din âlimlerine karşı içlerinde gizledikleri korkunç kını bildikleri için, Bizans idaresinden nefret eden Hristiyan halk tarafından gönül hoşluğuyla karşılanmalarına bağlıdır. Zira Mısır Hristiyanları'nın çoğunluğunu oluşturan Ya'kübîler, imparatorluk sarayına tâbi Ortadoks mezhebi sâliklerinin şiddetli muamelesine maruz kalıyorlardı. Bu sebeple onlar, Ortadokslar'a karşı, kalplerinde büyük kin gizlemişler, torunları da günümüze kadar bu düşmanlığı ve kızgınlığı unutmamışlardır”²⁶⁶

Filistin ve Ürdün bölgelerinin fetihleri tamamlandıktan sonra Amr b. As komutasındaki ordu, Mısır'a yönelerek önce sınırda bulunan Ariş²⁶⁷ şehrini, ardından 18/640 10 Zilhicce (2 Aralık) günü Ferma'yı²⁶⁸ ele geçirmiştir.

Rumlarla Kıbtîler Kızıldeniz'e bir fersah uzaklıktaki Fermâ'da kardeşçe yaşıyorlardı. Burası, kuzey tarafından girildiğinde Mısır'ın ilk şehri idi. Burada, İbn Abdilhakem'in eserine aldığı bir rivayete dikkati çekmek istiyoruz. Bu rivayete göre,

²⁶⁵ Balcı, *a.g.e.*, s.219, 231.

²⁶⁶ G. Wiet, Crum-W. Eving, “Kıptîler”, *İA*, c.VI, s715-716., İrfan, Aycan, *Müslüman Yönetimlerde Birarada Yaşama Tecrübeleri (Emevi Örneği)*, İslâm ve Demokrasi, Ankara, 1999, s. 33

²⁶⁷ Mustafa L., Bilge, “Ariş”, *DİA*, İstanbul, 1991, c. III, s.378-379.

²⁶⁸ Ferma: Deniz sahilinde bir şehir olup, Mısır'a bu şehirden girilmektedir. Yâkut el-Hamevî, *a.g.e.*, c. IV, s.255.

Amr b. el-Âs, Arîş'e varmadan önce, Cebel-i Halâl²⁶⁹ denilen bölgeye geldiğinde, burada yaşayan *Râşide*, *Lahm Kudâ'a* gibi bazı Arap kabilelerinden ordusuna katılanlar olmuştur. İslâm ordusuna bölge kabilelerinden katılanların sayısının en az bin kişi civarında olduğu böylece Mısır'ın fethine çıkan İslâm ordusunun sayısı kabilelerinde katılmasıyla birlikte, 5.000 civarına ulaşmıştır.²⁷⁰

2.7. MISIRIN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ SIRASINDA KİPTİLERDEN GELEN DESTEK

Mısır'ın fethi ile ilgili olarak temas etmek istediğimiz bir diğer özellikte şudur: Fetih esnasında sadece Arap kabilelerinin yardımı söz konusu değil, Kıbtîlerin de Müslümanlara yardımları söz konusudur. Ülkedeki Kıptîler'e yönelik baskılar, Mısır'ın fethi öncesinde Müslümanların Rumlara karşı savaşlarında ve bölgenin ele geçirilmesinde önemli bir görev icra etmiştir. Aynen İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan bu konudaki rivayet şöyledir: “Mısırlı meşâyih demiştir ki: “İskenderiyye'de kendisine Ebû Bünyâmin denilen ve Rumların sürgüne gönderdiği Kıbtîlerin bir dini lideri vardı. Amr b. el-Âs'ın Mısır'a geldiği haberi kendisine ulaşınca, O, Kıbtîlere bir mektup yazarak, bundan sonra Rumların artık bir devlet gücü kalmadığını, onların hâkimiyetlerinin sona erdiğini bildirdi ve Kıptîler'e Müslümanlara katılmalarını emretti.”²⁷¹

Bu tür rivayetler bir tarafa bırakılsa bile, fetih öncesi Mısır'ın yerli halkı Kıptîler'in durumu göz önüne alınırsa, onların tabîi olarak- İster açıktan İster gizli olsun- Müslümanlara yardım etmiş oldukları fikri ağırlık kazanmaktadır. Uzun asırlar boyunca Kıptîler yabancıların (İran, Roma, Yunan) tahakkümü altında bulduklarından, onlar tarafından kendilerine karşı yapılan baskı ve zulümden kurtulmak amacıyla bir mahkûmiyetten diğer mahkûmiyete intikali pek kolay

²⁶⁹ Adem Apak, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 10, Sayı: 2, 2001 s. 156.

²⁷⁰ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XIX, s.287-288.

²⁷¹ Nüveyrî, *a.g.e.*, c. XIX. s.288.

görecek hale gelmişlerdir. Bu nedenle Araplar'ı, kendilerini Rumlar'dan kurtaracak kavim olarak görmüşler.²⁷²

Mısır'ın yerli halkı gerçekten de aynen Suriye ve Filistin'in Sâmi menşeli insanları gibi, Arabistan'dan gelen bu Müslüman kuvvetleri, müttefiki buldukları, nefretle baktıkları bu zalim Romalılar'dan kendilerine daha yakın bulmuşlardır.²⁷³ Hristiyan yazarların bir kısmı dahi bazı askerî birliklerin Müslümanlar'a karşı çarpışmak istemediklerini, hatta onlara yardım bile ettiklerini açık açık ifade etmektedirler.²⁷⁴ Kaynaklarda geçen rivayetler ve yukarıda yaptığımız değerlendirmeler neticesinde, İster gizli, İster açık olsun Kıptîler'in, Rumlar'a karşı Müslümanlar'ı desteklediklerini ve onlara fetih esnasında direkt veya dolaylı olarak yardımcı olduklarını söyleyebiliriz. Bu nedenle kısa sürede ve çok az sayıdaki bir kuvvetle muazzam Roma ordularına karşı Müslümanlar'ın kazandığı başarılarından bahsederken, bunda Kıptîler'in payını da unutmamak gerekir.

Bir ay kesintisiz devam eden çatışmalar sonucunda şehir Müslümanların eline geçti. (Rebiulevvel 19-Mart 640). Fetih esnasında çok sayıda Rum askerî öldürüldüğü gibi, birçok esir ve ganimet ele geçirildi. Esirler arasında Ermanuse (Kıptîler'in lideri Mukavkıs'ın kızı)'de bulunuyordu. Amr b. el-Âs, ona esir muamelesi yapmayıp, onuruna yakışır bir şekilde davranarak Kays b. Ebi'l-Âs es-Sehmî refakatinde babası Mukavkıs'a gönderdi.²⁷⁵

Mukavkıs, Babilon kalesinin tamamen Müslümanlar'ın eline geçmesinden sonra, Müslüman birliklerinin komutanı ile görüşmeye karar verdi. Görüşmede, Şam'daki Yahudi ve Hristiyanlar gibi kendilerinin de cizyeye tabi tutulmalarını ve topraklarının da yerli halkın elinde bırakılmasını teklif etti. Mukavkıs'ın yaptığı bu teklifi Amr, arkadaşlarıyla İstişare etti. Bazı komutanlar, ondan teklifi kabul etmemesini İsteyerek, şehrin tamamını ele geçirmeleri halinde bu toprakların

²⁷² Hüseyin Algül, Müslümanlar'ın Siyasi Hakimiyeti Altında Yaşayan Gayr-i Müslimlere Tanınan Haklar Konusunun Çeşitli Devirler İçinde İslâm Tarihine Yansıması, *UÜİFD*, Bursa 1998, sy.VII, s.17-18.

²⁷³ Corci, Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I, 215 (trc. Zeki Meğamiz), İstanbul 1970.

²⁷⁴ G. Wiet, Crum-W. Eving, "Kıptîler", *İA*, c.VI, s.717

²⁷⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, I, s.183-184

tümünün kendilerine ganimet olacağını ifade ettiler. Amr ise halifenin, kendisine, karşı taraf cizye vermeyi kabul ettiği takdirde savaşa son vermesini emrettiğini, bundan dolayı Mukavkıs'la sulh görüşmesi yapacağını söyledi.²⁷⁶

Savaş sonucunda Mısır'ın fethedilmesine rağmen, Mısır topraklarının askerlere ganimet olarak dağıtılmamasında ve ülkeye, sulh ile ele geçirilmiş muamelesi yapılmasında, kanaatimizce ülkede yaşayan Kıptîler'in özel konumlarının göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Ömer fethedilen bölge topraklarının yine kendi halkı arasında pay edilmesini, askerlere verilmemesi konusunda çekingen tutum sergilemiştir. Gerekçe olarak ise Hz. Peygamber'den sonra İslâm toplumunun toprak ve su kavgaları içinde yıpranması ve cihaddan geri kalınarak fetihlerin durması endişelerini taşıdığı gözlemlenmiştir.²⁷⁷ Mısır'da asıl savaş, Rumlarla Araplar arasında geçmiştir. Bundan dolayı, Müslümanlar'la savaşan ve yenilen Rumlar'a göre; Mısır savaşla fethedilmişken, Müslümanlar'a karşı gelmeyen Kıptîler'e göre ise Mısır barış yoluyla fethedilmiştir.

Rumlar, Mısırlılar'a ordu kurmayı ve silah sahibi olmayı yasakladıkları için Kıptîler'in kendi başlarına savaşa imkânı da yoktu. Bu açıdan bakıldığında, Kıptîler'e göre Mısır, Müslümanlar tarafından sulhen ele geçirilmiş demektir. Amr b. As da, toprakların bir kısmı Rumlar'ın, diğer kısmı da Kıptîler'in diyerek bir ayrım yapamayacağını ifade etmiş, bölgenin tamamını sulhen ele geçen bölge statüsünde kabul etmeyi daha uygun görmüştür. Rumlar, asırlar boyu zulüm ve istibdatla idare ettikleri Kıptîler sayesinde, topraklarını tamamen kaybetmekten kurtulmuşlardır.²⁷⁸

Babilon Şehrinin fethi bittikten sonra Kıptîlerle Müslümanlar arasında barış sözleşmesi imzalanmıştır.²⁷⁹ Müslümanlar, Mukavkıs ile yaptığı özel bir anlaşmayla Kıptîler'in daha sonraki fetihlerde Müslümanlar'a kılavuzluk hizmetleri vermelerini teminat altına almıştır.

²⁷⁶ Belâzurî, *Futûhu'l-Büldân*, s. 301

²⁷⁷ Bkz: Mustafa Demirci, "İkta" *İA.*, c. XXII, s.43-47.

²⁷⁸ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Harâc*, (çev. Ataullah Efendi, sad. İsmail Karakaya), Ankara 1982, s. 189.

²⁷⁹ Belâzurî, *Futûhu'l-Büldân* s. 301.

Kıptîler, İskenderiye yollarını ve Rumlar'ın kaçarken yıktıkları köprüleri tamir ettikleri gibi, ordunun yol boyunca yiyecek ihtiyacını da karşılamışlardır.²⁸⁰ Bu şekilde yeni müttefiklerinin yardımını alan Müslümanlar Akdeniz kıyısına doğru harekete geçerek kısa sürede İskenderiye, Berka ve Trablusgarb başta olmak üzere bütün önemli merkezleri ele geçirip Kuzey Afrika sınırına kadar ulaşmışlardır.²⁸¹

2.8. İRAN SÖMÜRGESİNE KARŞI ARAP KABİLELERİNİN ARAP KİMLİĞİ ORTAK PAYDASINDA BULUŞMASI VE EFSANE KOMUTAN MÜSENNA B. HARİSE

Hz. Ebu Bekir dirayetli komutanı Halid b. Velid'i Suriye bölgesine gönderince Irak'taki komutanlık görevi Müsenna'ya devredildi. Ancak askerlerin önemli bir bölümü Halid b. Velid ile gittiği için ordunun gücü hayli azalmıştı. Irakta bulunan Müsenna b. Harise, halife Hz. Ebu Bekir ile devraldığı komutanlığın emrinde olan askerlerin mevcut durumunu değerlendirmek ve ordusunu güçlendirmek için Medine'ye geldi. Lakin henüz İstedğini elde edip şehirden ayrılmadan Hz. Ebu Bekir vefat etti.²⁸² Ancak ölüm döşeğindeki halife, yerine geçecek olan Hz. Ömer'e vasiyette bulunarak Müsenna'ya destek olmasını ve Irak bölgesini ihmal etmemesini ısrarla İstedti.²⁸³

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in defin işini tamamladıktan sonra, kendisine yapılan vasiyet gereği münadisi vasıtasıyla halkı Müsenna ile birlikte İran'a karşı savaşmaya çağırdı. Ancak halifenin bu çağrısı halk arasında beklenen ilgi ve desteği görmedi. Üç gün peş peşe yapılan çağrıya rağmen hiç kimsenin olumlu cevap vermemesi dikkat çekicidir. Araplar'ın İsteksiz ve çekingen tavırları üzerine.²⁸⁴ Hz. Ömer duygusal bir konuşma yaptı ve “Allah'ın samimi kulları nerde?” sözleriyle onlardan destek İstedti. Ardından Müsenna b. Harise söz aldı ve halkı ikna etmeye çalıştı. Yapılan çağrılarının karşılıksız kalması; Araplar'ın öteden beri gözlerinde çok

²⁸⁰ Adem Apak, *a.g.e.*, s.154.

²⁸¹ Belâzurî, *a.g.e.*, s. 314, Ettore, R., “Trablus”, *İA*, XII, s.445-446, Belâzurî, *Futûhu'l-büldân* s. 305.

²⁸² Taberi, *a.g.e.*, c.IV, s.61, 63

²⁸³ Belâzurî, *Fütûh*, s.112

²⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c.II, s.432-33.

büyüttükleri ve adeta yenilmez bir güç olarak gördükleri Farslılar'a karşı fiili bir savaşı göze alamamışlardı. Nitekim Farslılar'ı yakinen tanıyan Müsenna b. Harise halka yaptığı konuşmada bu yersiz çekincenin gereksiz olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

“Ey Araplar! Siz Farslar ile savaşmanın zor ve ürkütücü olduğu kanısındasınız. Ama biz daha önce onlardan Sevad'ın bereketli topraklarının önemli bir bölümünü ele geçirdik. Bu toprakların idaresini onlarla yan yana bölüştük. Biz sizden önce de onlarla savaştık ve galip geldik. Allah'ın izniyle bu mücadelenin sonunda da zafer bizim olacaktır.”²⁸⁵

Yapılan çağrılara rağmen Medine'de ordunun toplanması uzayacağı için halife Hz. Ömer, Müsenna b. Hariseyi karargâh merkezine acilen göndermiştir. Bu gelişmeden sonra Hz. Ömer, İran'a karşı savaş çağrısını yaptıktan sonara çağrıya ilk cevap veren Sakif Kabilesinden Ebu Ubeyd b. Mes'ud es Sakafi'yi, Medine'de oluşturulan ordunun başına komutan olarak atamış ve Müsenna'nın ardından bölgeye göndermiştir.²⁸⁶ Bu arada Müsenna'ya da bir yazı gönderip Ebu Ubeyd'e itaat etmesi gerektiğini bildirmiştir. Taberi'nin verdiği bilgilere göre Müsenna b. Harise Hire'deki karargâhına geldiği zaman, yaklaşık bir ay kadar burada kaldı. Ebu Ubeyd gelince onun emrine girdi ve ordunun sağ kanadının komutanlığına getirildi. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra ordu Nemarık'a doğru yola çıktı. Burada Rüstem'in görevlendirdiği komutan Çapan ve askerleriyle karşılaştılar. Yapılan savaşta Fars ordusu dağıtılmıştır.²⁸⁷

Nemarık bozgunundan kurtulan İranlı askerler Kesker tarafına kaçıp Nersi'nin yanına sığındılar. Ebu Ubeyd onlar üzerine Müsenna'yı gönderdi. İranlı askerleri dağıtan Müsenna yüklü miktarda ganimetler elde etti. Bu başarıdan sonra bir süre Kesker'de kalan Ebu Ubeyd, Müsenna'yı Barusma'ya diğer komutanları da etraftaki yerleşim birimlerine gönderdi. Sorumlu olduğu bölgede başarılı faaliyetlerini

²⁸⁵ Taberi, *a.g.e.*, c.IV, s. 61; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. II, s.433.

²⁸⁶ Taberi, *a.g.e.*, c.IV, s. 63.

²⁸⁷ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.63, 64.

sürdüren Müsenna, kendisiyle anlaşmak İsteyen İranlı yerel idarecileri Ebu Ubeyd'in huzuruna getirerek onlarla anlaşma yapılmasını sağladı.²⁸⁸

Hız. Ömer tarafından başkomutan tayin edilen Ebu Ubeyde, İran'a karşı başlangıçta önemli başarılar kazandı. Ancak daha sonra bir bakıma aceleciliği ve gençliğinin verdiği hırsla aceleci davranınca, hem kendisinin hem de Müslüman askerlerin büyük bir felakete sürüklenmesine neden oldu. Tarihe Köprü Savaşı olarak geçen mücadele sırasında yaptığı stratejik hata sonucunda Ebu Ubeyde, başta Müsenna b. Harise olmak üzere orduda bulunan tecrübelilerin bütün uyanlarına rağmen. Fırat Nehri üzerindeki köprüyü geçip İranlı askerlerle nehrin karşı yakasında savaşmayı tercih etti. Ancak arkadan İranlılar'ın köprüyü yıkması ve ani saldırısı üzerine büyük bir bozguna uğradı. Ebu Ubeyd b. Mes'ud es-Sakafi dâhil aynı kabileden peş peşe altı komutan şehit düştü. Dağılan askerlerin büyük bir bölümü kılıçtan geçirildi, kaçanlardan bir kısmı ise yüzme bilmediği için nehri geçerken boğuldu. Yedinci sıradaki komutan Müsenna b. Harise sancağı alıp ordunun başına geçti ve dağılan askerleri toparlamaya çalıştı. O, bir grup askerle Köprü'nün başını tutup askerleri emniyete almayı başardı ve ordunun tamamını yok olmaktan kurtardı.²⁸⁹

Öte yandan bu savaşta Müsenna b. Harise'nin yedinci sırada tekrar komutanlığı devralması, bizzat halifenin tasarrufu değil, sancağı alan komutanın kendisinden sonra gelecek komutanı belirlemesi sonucu ortaya çıkan bir durumdur.

Yaşanan bozguna çok sayıda Müslüman hayatını kaybederken, Müsenna b. Harise dâhil bir çok kimse yaralandı.²⁹⁰ Canını kurtaran askerlerin birçoğu korkudan Medine'ye döndüler. Bu arada dağılan askerleri toparlayan Müsenna, bu askerlerin başına Asım b. Amr'ı vekil bırakıp bir grup süvari ile yola çıktı ve savaştan sonra dağılıp yurtlarına dönen Farşlılar'ı Ülleys'e kadar takip etti. Hatta ikisi İranlı komutan olmak üzere bir miktar da esir aldı. Bu gelişmeden sonra Müsenna, Urve b.

²⁸⁸ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.64, 65.

²⁸⁹ Belâzuri, *Fütuh*, s.252; Taberi, *a.g.e.*,c. IV, s.67-68; İbnü'l-Esir, *el Kamil*, c. II; s.138-39.; İbn Kesir, *a.g.e.*, c.VII, s.28.

²⁹⁰ İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Ğabe*, c. V, s.90.

Zeyd ile Hz. Ömer'e bir mektup göndererek olup bitenlerden haberdar etti. Hz. Ömer, gönderdiği cevapta kendisine acilen yardımcı kuvvet göndereceğini söyledi.²⁹¹ Orduyu toparlayan Müsenna, el-Leys bölgesine geldi. Ancak orduda bulunan Medineli askerler ondan ayrıldılar ve Medine'ye döndüler.²⁹²

Bu gelişmelerden sonra Müsenna b. Harise bölgedeki Arap kabilelerle işbirliği yaparak onlardan destek sağlamaya çalıştı ve bunda önemli ölçüde başarılı oldu. Bu arada Hz. Ömer Arap kabilelerine çağrı yaparak çok sayıda askerin Medine'de toplanmasını sağladı. Halife toplanan kuvvetlere kendi kabile üyelerinden birisini komutan atadı ve cepheye gönderdi. Onun gönderdiği yardımcı kuvvetler Müsenna ile birleştiler.²⁹³ Bu arada Müsenna da Hire, Kufe, Sıffin ve Fırat nehri çevresinde askeri faaliyetlerini sürdürerek Hanafis, Suk-u Bağdat, Enbar ve bu gibi yerleşim birimlerine baskınlar düzenleyerek yüklü miktarda ganimetler elde etti.²⁹⁴ Ayrıca o, en-Nüseyr ile Huzeyfe b. Mıhsan'ı bir grup askerle Haffan'a gönderdi. Onlar Tağlib Oğulları'ndan bir grup insana baskın yapıp Tikrit'e kadar ilerlediler.²⁹⁵

Hz. Ömer'in ve Müsenna b. Harise'nin gayretleri, bir bakıma Köprü yenilgisinden sonra Arap olma ortak paydasında aşiretleri bir araya toplama girişimiydi. Nitekim bundan sonra İran'a karşı izlenen politika bu zeminde yürütülmüştür.²⁹⁶ Bu itibarla bölgede yaşayan Araplardan henüz Müslüman olmamış Nemr Oğulları, Tağlib Oğulları ve Rebi'i Oğulları gibi kabileler İslam ordusundaki askerlere büyük destek vermişlerdir.²⁹⁷ İbnü'l-Esir'in bildirdiğine göre, Tayy kabilesinden ve bir Hristiyan olan Ebu Zübeyd et-Tai, Müsenna b. Harise'nin yanında savaşa katılmıştır.²⁹⁸ Müsenna kendisine destek veren Arap aşiretlerinin ileri gelenlerine gerekli ilgiyi göstererek sürekli aynı kökenden geldiklerini vurgulamaya çalışmıştır. Bu yaklaşım bölgedeki Araplar üzerinde oldukça etkili olmuş

²⁹¹ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.67, 68, 69, 70; Belâzuri, *Fütuh*, s.253.

²⁹² Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.69.

²⁹³ Belâzuri, *Fütuh*, s.253; Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.71.

²⁹⁴ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s. 78-80.

²⁹⁵ Belâzuri, *Fütuh*, s 250

²⁹⁶ İbnü'l-Esir, *el- Kamil*, c. II, s 441-42.

²⁹⁷ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, 73, 74.; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. II, s.439-443.

²⁹⁸ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c.II, s.439.

gözükmektedir. Nitekim pek çoğu Farslar ile olan geleneksel bağlarını koparıp Müslümanlara destek vermişlerdir.²⁹⁹

Örneğin; Nemr Oğulları'ndan Enes b. Hilal başkanlığında kalabalık bir Hristiyan Arap kuvveti “Bizler kendi kavmimizden olanların yanında da savaşağız.” gerekçesiyle Müsenna'nın ordusuna katılmış ve büyük yararlılıklar göstermiştir.³⁰⁰ İran sömürgesine karşı Arapların ortak hareket etme düşüncesi, bir bakıma Hz. Ömer döneminin bu ülkeye karşı yürütülen resmi devlet politikası haline dönüşmüştür. Nitekim halifenin “İran Kisralarını Arap aşiret reisleriyle çökerteceğim.”³⁰¹ sözü bu gerçeği doğrular niteliktedir. Halifenin Arap aşiretlerden yararlanmak İstemesinin en somut kanıtı, komutan Müsenna'ya gönderdiği bir mektupta İran'a karşı mücadele sırasında gerektiğinde güç kullanarak bölgedeki Arap aşiretlerinden destek sağlamasını öğütlemiştir.³⁰²

Köprü bozgunundan sonra orduyu toparlayan Müsenna b. Harise, bir anlamda Müslümanlara bu yenilgiyi unutturacak Büveyb Savaşı'nın kazanılmasında başrolü oynamıştır. Onun gayretleri sonucunda özellikle bölgedeki Arap aşiretlerinin desteğiyle önemli bir başarı elde edilmiştir. Müsenna dağılan İran askerlerini takip etmek için etrafa süvariler göndermiştir. Onun gönderdiği askerler Medain yolu üzerindeki Sabat'a kadar ilerleyerek çok sayıda ganimetler elde etmişlerdir.³⁰³ Bu başarının yanı sıra yine Müsenna'nın girişimleriyle Bağdat? ve Hanafis ele geçirilmiş ve çok yüklü miktarda ganimetler alınmıştır.³⁰⁴

Müsenna b. Harise bölgedeki askeri faaliyetlerini sürdürürken, İran'daki iktidar mücadelelerine bağlı olarak devam eden sorunlar halledilmişti. Farslar, Kisra soyundan olan genç yaştaki Yezdicerd etrafında toplanmışlar ve onu hükümdar yapmışlardı. O, idareye geldikten sonra özellikle Müslümanların denetimine geçen

²⁹⁹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c.II, s. 442-43.

³⁰⁰ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.73, 74; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, II, s.442, 244.

³⁰¹ Taberi, *a.g.e.* I c.V, s.87.; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. II, 449.; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. VII, s.63.

³⁰² Taberi, *a.g.e.*, IV, s.82.

³⁰³ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.74-75, 76, 77.

³⁰⁴ Belâzuri, *Fütuh*, s.254, Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.27, 80-8.1

Hire, Enbar, Mesalih ve Ubullu gibi askeri üs olarak kullanılan bölgelere asker yağmaya başladı. Hatta Müslümanlarla anlaşma yapan bölgedeki halka ve onların reislerine haber göndererek antlaşmalarını bozmaları için baskı yaptı. Farslar'ın bu hazırlıklarını öğrenen Müsenna, Hz. Ömer'e haber gönderip Farslar'ın baskı ve dayatmaları sonucu bölgedeki Araplar'ın antlaşmaları bozduklarını ve birçoğunun da isyana kalkıştıklarını bildirdi. Kendisi de askerleriyle birlikte Zu Kaar mevkiine geldi. Halifenin mektubu gelinceye kadar burada bekledi. Hz. Ömer ona gönderdiği mektupta Acemlerin karargâhlarına yakın bölgeleri ve bu bölgelere yakın yerlerdeki su kaynaklarını kontrol altında tutmasını, sınırlarını emniyete almasını, bölgede yaşayan Rebia, Mudar gibi Arap kabilelerinden destek almasını, hatta bu konuda gerekirse destek vermeleri için onları mecbur tutmasını ve bu şekilde hazırlıklarını sürdürmesini İstedi.³⁰⁵

Müsenna b. Harise'nin yardım talebi üzerine Hz. Ömer başta Becile kabilesinden Cerir b. Abdullah el-Beceli olmak üzere birçok Arap aşiretini bölgeye gitme konusunda ikna etti. Ancak Cerir bölgeye gelince Müsenna'nın emrine girmeyi reddetti ve: "Ben de senin gibi bir komutanım. Ben senin emrinle hareket etmem" diye ona çıkıştı.³⁰⁶ İki komutan arasındaki ihtilaf ordunun ikiye bölünmesine neden olunca Müsenna, Hz. Ömer'e durumu açıklayan bir mektup yazdı. Ancak Hz. Ömer gönderdiği cevabi yazıda, "Ben seni Allah Rasulü'nün sahabelerinden birine, yani Cerir'e komutan tayin etmemiştim." sözleriyle bir bakıma onun beklemediği bir karşılık verdi.³⁰⁷

Cerir b. Abdullah, Müsenna ile yetki tartışmasına girince, konuyu danışmanlarıyla değerlendiren halife, bölgeye kendisinin gitmesi gerektiği teklifini ileri sürmüş, ancak ona gelebilecek muhtemel bir zararın bütün Müslümanları olumsuz yönde etkileyeceği gerekçesiyle bu teklif kurul üyeleri tarafından isabetli bulunmamıştır.³⁰⁸ Neticede yapılan müzakerelerden sonra danışmanları ona Allah

³⁰⁵ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.82.

³⁰⁶ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, 71, 61, 78.; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. VII, s.30.

³⁰⁷ Taberi, *a.g.e.*, c.IV, s.78.

³⁰⁸ Belâzuri, *Fütûh*, 255; Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.83-84.

Rasulu 'nun ashabından birisini başkomutan tayin etmesinin daha isabetli olacağını söylediler ve kendisinin Medine'den ayrılmasının uygun olmayacağını bildirdiler. Bu öneri üzerine Hz. Peygamber'in yakın arkadaşı Sa'd b. Ebi Vakkas'ın İran orduları başkomutanı sıfatıyla atanması uygun bulundu ve maiyetine verilen kuvvetlerle cepheye gönderildi.³⁰⁹ Halife ayrıca Müsenna ve Cerir'e gönderdiği mektupta Sa'd b. Ebi Vakkas'a itaat etmelerini İstedi. Sa'd Irak'a gittiği zaman buradaki orduların kendisine katılması için yaklaşık üç ay es-Sa'lebiyye'de bekledi.³¹⁰

Bu atamayla birlikte Müsenna b. Harise'nin başkomutanlık sıfatı sona etmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen Müsenna b. Harise'nin samimiyetle ordudaki hizmetini sürdürmesi dikkate değerdir. Görevden alınıp bir bakıma geri plana ötelenmesine rağmen, Müsenna bunu kendisi için bireysel bir sorun haline getirmemiş ve bağlı bulunduğu otoritenin emrine sadakatle itaat etmiştir.³¹¹ O, ölüm döşeğindeyken bile askerlerine vasiyette bulunarak Sa'd'ın ordusuna katılmalarını istemiştir. Müsenna hastalanıp kabilesine götürüldüğü zaman kendi yaşamış olduğu deneyim ve tecrübelerini başkomutan ile paylaşmak amacıyla ona bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Onun tavsiyelerini hanımı Selma ve kardeşi Müsenna, gelip Sa'da bildirdiler. O, tavsiyesinde Sa'd'a savaş başladığı zaman İran topraklarının iç kesimlerine kadar Müslümanların ilerlememelerini, düşmanı Arap topraklarına ve Acem köylerine yakın yerlerde karşılamalarının daha doğru olacağını, şayet Müslümanlar düşmanı bozguna uğratırlarsa, bu takdirde belli ölçüde İran içlerine kadar gidilebileceğini, yenilgiye uğrarlarsa Müslümanların kendi yurtlarına dönüp tekrar düşman üzerine saldırımları gerektiğini ve onları bozguna uğrattıncaya kadar bu şekilde hareket etmelerinin daha isabetli olacağını hatırlatmıştı.³¹²

³⁰⁹ Belâzuri, *Fütûh*, s.255.; Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.83-85.; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, II, s.437, 451; İbn Kesir, *a.g.e.*, c.VII, s.35.

³¹⁰ Belâzuri, *Fütûh*, 255-56.

³¹¹ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.78.

³¹² Taberi, *a.g.e.*, c.IV, s.88-89.

Kaynakların verdiği bilgiye göre Sa'd b. Ebi Vakkas Irak'a geldiği zaman o yıl kış ayını Şerafi'de geçirdi ve Müsenna o sırada hastaydı.³¹³ Rivayete göre Müsenna'nın Köprü savaşında almış olduğu yara giderek fenalaşmış ve ardından vefat etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Müsenna henüz bölgeye gönderilen başkomutan Sa'd b. Ebi Vakkas ile birleşmemiştir.³¹⁴ Vefatına yakın bir sırada Müsenna kendi yerine Beşir b. el-Hassasiyye'yi atamış ve Sa'd ile birlikte hareket etmesini vasiyet etmiştir. Taberi, Müsenna b. Harise'nin vefatını H. 14. Yıl,³¹⁵ Belazuri ise onun vefatını H. 15 yıl yani 637'de olduğunu zikretmektedir.³¹⁶

Köprü bozgunundan sonra ancak yedinci sırada komutan olan ve kendisine kadar altı komutanın şehit edilmesi ile birlikte görevi devralan Müsenna'nın dağılan orduyu toplamadaki mahareti, bölgedeki Gayr-i Müslim Arap kabilelerini İran' a karşı örgütlemesi, Arap aşiretlerini ortak amaç doğrultusunda birleştirmesi, kabileler arasındaki karşılıklı çıkara göre dengeleri gözetmedeki ustalığı, tutarlı ve samimi kişiliği, kuşkusuz onun başarılarının en önemli amilleriydi. Müsenna'nın askere yaklaşımıyla ilgili Taberi'deki şu kayıt, bir bakıma onun başarısının sırrını açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "... Müsenna onlara her konuda adaletle davranır, hüzün ve kederi askerlerle birlikte paylaşırdı. Askerlerden hiç kimse onun işinde kusur bulamazdı..."³¹⁷

Müsenna b. Harise Araplar ile İran arasındaki mücadelenin başlamasının mimarı ve önderi konumundadır. Onun mücadelesi, bir bakıma ileride bu ülkenin Müslüman Araplar'ın eline geçmesine kadar uzayacak olan sürecin başlangıcı olmuştur. O, Müslüman olmadan önce ve Müslüman olduktan sonra İran sömürgesine karşı sürdürdüğü mücadele ile Araplar'ın bu ülkeye karşı direnişinin öncüsü olmuştur. Kararlılığı, samimiyeti, cesareti ve komutanlık maharetleriyle sadece İran sınırına yakın bölgedeki aşiretleri değil, aynı zamanda Arap

---

³¹³ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.78.

³¹⁴ İbn Kesir, *a.g.e.*, c. VII, s. 36.

³¹⁵ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.87.; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. VII, s.36.

³¹⁶ Belâzuri, *Fütuh*, s.255-56

³¹⁷ Taberi, *a.g.e.*, c. IV, s.92.; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. II, s.456.

yarımadasındaki tüm Müslüman ve Gayri Müslim Araplar'ı harekete geçirerek İran'a karşı direnişe cesaretlendirmiştir.

Müsenna, İran'a karşı sürdürdüğü mücadelesini Medine'nin temsilcisi sıfatıyla yürütmeye başladığı zaman, Müslümanlar adına birçok yararlılıklar göstermiş ve önemli başarılar kazanmıştır. Yıllardan beri korku içinde yaşadıkları İran'a karşı mücadele etme cesaretini kazanmışlardır. Bir bakıma onun başlattığı mücadele kısa süre sonra İslam fetihlerinin muharriki olmuştur.

Müsenna Medine hükümeti adına faaliyetlerini sürdürdüğü dönemde zaman zaman ikinci plana düşmesine rağmen mücadelesinden ve samimiyetinden hiçbir ödün vermemiş, aksine tutarlılığı ve kararlılığı ile var gücüyle çalışmış ve üst otoritenin bütün kararına riayet etmiştir. Özellikle Hz. Ömer döneminde önemli başarılar kazandığı sırada sürekli ikinci planda kalmasına rağmen, bunu bireysel bir sorun haline getirmemiş ve kendisine verilen sorumluluğu kusursuz bir şekilde yerine getirerek, ordudaki Müslüman ve Gayri Müslim Araplar'ın güvendiği komutanlardan birisi olmuştur.

SONUÇ

Arap toplumu, tarih boyunca çöl yaşamının ortaya çıkardığı sosyal bir model olan kabile sistemi içinde hayatını sürdürmüştür. İslam din kardeşliği çatısı altında kabileleri birleştirip bir devletin ideresi altında toplamasına rağmen, Araplar, kabile hayatı ve bu hayatın en önemli unsuru olan asabiyet, Müslüman topluluklarda tesirini asırlar boyunca sürdürmüştür.

Asabiye, gerçekte nesepleri ortak olsun veya olmasın kabile üyelerinin her şartta birbirlerini desteklemelerine neden olan manevi güçtür. Esasen bu manevi duygu çöl sosyal hayatının vazgeçilmez bir sonucudur. Çünkü kabile ancak asabiyet sayesinde ayakta durabilmekte, varlığını ve güvenliğini sağlayabilmektedir.

Asabiyet, Câhiliye döneminde olduğu gibi, İslâmî tebliğin başlangıç sürecinde ve fetihler sırasında da tesirini göstermiştir. Cahiliye döneminden itibaren devam eden Mekke merkezli kabile mücadeleleri, Kureyş kabîlelerinin İslâm karşısında müsbet ve menfi tutumlarında belirleyici olmuştur.

Asabiyetin etkisine Hz. Peygamberden sonra ilk halife seçimde ve irtidat olaylarında şahit olan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, idareyi ele alır almaz asabiyetin tesirini azaltmaya çalışmışlardır. İlk icraat olarak kendi kabîlelerine yönetimde görev vermemişlerdir. Bu uygulamalarına paralel olarak kabîleler arasında denge politikasını gözetmişlerdir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra dört halife dönemi içinde fetihlerinin en parlak dönemi Hz. Ömer dönemidir. Bu dönem fetihlerinde Arap kabîleleri İslam fetihlerinde aktif rol almıştır.

Fetih hareketleri denince aklımıza ilk gelen sadece savaşlardı. Fakat olayları inceledikten sonra gerçeğin çok farklı boyutlarda olduğunu gördük. Fetih hareketlerinin savaştan ziyade İslam'ı tebliğ faaliyeti olduğunu ve faaliyetlerde kabilelerin de aktif olarak bulunduğunu anlamış olduk.

Bazı müsteşrikler tarafından iddia edildiği gibi Müslümanlar; Irak– İran, Suriye-Filistin ve Mısır topraklarını istila etmek, maddi bazı menfaatler elde etmek için insanları öldürmek amacıyla fethetmek için çıkmamışlardır. En mükemmel din olan İslam'ı insanlara tebliğ etmek için bu yola başvurmuşlardır. Bu aynı zamanda Hz. Peygamber'in farz olan cihadı emirleri gereği gerçekleşmiştir. Bundan dolayı Müslümanlar daha verimli olan Yemen gibi topraklarını terk ederek bütün aile fertleriyle birlikte fetihlere katılmışlar ve pek çoğu yurtlarına geri dönememişlerdir.

Müslümanların asla istila için değil bilakis İslam'ı tebliğ gayesiyle cepheden cepheye koştuklarının en belirgin delili, bizzat Hz. Peygamber'in takip ettiği yoldur.

Hız. Peygamber risaletle görevlendirildiği zaman bu işe savaşla başlamamıştır. Aksine ilk önce barış yolunu tercih etmiş, bölge idarecilerine elçiler ve mektuplar göndererek başlamıştır. Fakat muhataplarının kaba kuvvete başvurmaları üzerine Hz. Peygamber tebliğle memur olduğu dini yaymaya engel olan baskıları ortadan kaldırmak için cihada başvurmuş ve bunu da ümmetine emretmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber fethedilecek toprakları müjdelemekle Müslümanların moral ve motivasyonlarını artırmıştır.

Fetih gayesinin önemli bir delili de Müslümanların gittikleri memleketlerde uyguladıkları kurallar ve prensiplerdir. Şöyle ki; Müslümanlar en güçlü oldukları cephelerde dahi vardıkları bir bölge halkını önce İslam'a davet etmişlerdir. Bu davete icabet ettikleri takdirde kendileriyle eşit haklara sahip olacakları, canlarına ve mallarına dokunulmayacağı özellikle belirtilmiştir. Bu çağrıyla kabul etmedikleri takdirde cizye vermekle mesul olacakları böylece kendileriyle barış sağlanacağı bildirilmiştir. Bütün bunları reddettikleri takdirde de savaşa başvurulacağı bölge halkına anlatılmıştır.

Müslümanlar savaş esnasında bile silahlı güçler haricinde kimselere dokunmamışlardır. Savaş sırasında karşı taraftan gelen barış tekliflerini hemen kabul etmişlerdir. Burada da insana verdikleri değeri ortaya koymuşlardır. İnsanın yaşaması ölümünden daha hayırlıdır düsturunca hareket etmişlerdir.

Çalışmamızda edindiğimiz diğer bir sonuç ise; Halifenin, Müslüman olmayan Arap Kabilelerine destek vermesi meselesi ki; Müslümanların kontrolünde olan bölgelere, yakın veya uzak sınır boylarından gelebilecek muhtemel bir saldırıyı durdurma gayesi ve bu bağlamda bölgedeki Müslüman olmayan Araplar'ın desteğini alarak sağlam bir savunma hattı oluşturma düşüncesidir.

Müslümanların fethettikleri bölgelerin Sınır boylarında yaşayan Gayri Müslim Arapların, Bizans ve Farslardan gördükleri baskı ve zulümlerin artması üzerine, İlk halife Hz. Ebu Bekir ve sonrasında da Hz. Ömer'den yardımcı kuvvetle destek göndermelerini istemişlerdir. Bunun üzerine, halifeler dirayetli askerlerini bölge komutanı olarak tayin etmiştir. Komutanların emirlerine verdikleri orduyla birlikte bütün arap kabilelerinin atanan komutana bağlı kalmalarını ferman buyurmuş, bu davranışıyla halife, otoritenin yegâne sahibinin Müslümanlar olduğunu dile getirmiştir.

Halife destek İstedığı Arap Kabilelerinin başına komutan olarak, kendi kabile mensuplarında dirayetli, sözü dinlenen, kabilesi tarafından saygın bilinen birini tayin etmiş, onları taltif etmiş ve Müslüman otoriteye olan bağlılıklarını sağlamıştır.

Halifenin ve komutanların kararlı tutumları, samimiyetleri, cesaretleri ve komutanlıktaki maharetleri sadece, emri altındaki ve mensubu oldukları Arap kabilelerinin değil, ayrıca Putperest ve Hristiyan Arap kabilelerinden bir kısmının düşmana karşı birlikte savaşmaları, onların başarılarının bölgeden çok uzak yerlerdeki kabileler tarafından desteklenmesi, bütün Araplar arasında düşmana karşı Arap olma ortak paydasında hareket etme duygusunu canlandırmıştır.

Çalışmamızda vardığımız bir diğer sonuç ise; Müslümanların fethettikleri bölgedeki Gayri- Müslimleri din değiştirme, İslam'ı zorla kabul ettirme gibi bir yola başvurmamış olmalarıdır. O güne kadar Sâsâni ve Bizans yöneticileri halklarına zulmettiklerinden ağır vergi ile onları ezdiklerinden, mezhep ihtilafları vb. zulümlerden usandıklarından dolayı, kendi idarecilerine başkaldırma noktasına kadar gitmişlerdir. Bundan dolayı Müslümanların idaresi altında yaşamayı tercih etmişlerdir.

Müslümanların tanıdığı din ve vicdan hürriyeti bölge halklarının Müslümanlara karşı minnettar kalmalarına ve sempati duymalarına sebep olmuştur.

Yaklaşık on yıllık Hz. Ömer devrinde Sâsâni imparatorluğu tarihe karışmış, Bizans İmparatorluğu ise Arap topraklarından çekilmiştir. Fetihler neticesinde; Hz. Ömer devrinde Müslümanlar ekonomik, sosyal ve idari açıdan çok büyük bir rahatlığa kavuştukları gibi İslam devleti de en güçlü dönemine ulaşmıştır.

Hz. Ömer devrinde Müslümanların eline geçen ve asırlarca Müslümanlar tarafından idare edilen Suriye, Irak, Mısır, Yemen, Lübnan vb. bölgelerin bazı yerlerinde Müslümanlarla eşit sayıda Müslüman olmayanların bulunması ve dinlerini serbestçe yaşamaları bunun apaçık bir delilidir. Zira İslam'ı kabul etmek tamamen bir gönül meselesidir. Bunun aksi durumunda ise bölge halkını riyakârlığa ve hatta ihanete sürükleyebilirdi.

Fetihler yoluyla yapılan mücadele, esas itibariyle İslam Dininin önündeki engelleri kaldırmak ve Müslümanların kendi varlıklarını garanti altına alma mücadelesidir.

BİBLİYOGRAFYA

A- TEMEL KAYNAKLAR

KUR'AN-I KERİM

ABDULBAKÎ, M. Fuat, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ân*, Çağrı Yay. İstanbul 1990.

ASKERÎ, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl (400/1009) *Cemheretul-Emsâl*, (nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl Abdülmecid Katâmiş), I-II, Kâhire 1964.

BELÂZÜRÎ, Ebul-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Ensâbul-Esrâf*, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem 1963; I-II.

_____, *Futûhul-Buldân*, trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, *el-Mektebetü'l-Asriyye*, Beyrut 2008.

BUHARÎ, Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî I-*

BROCKELMANN, C, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (çev. Neş'et Çağatay, Ank. 1964.

CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, *Fikru İbn Haldûn el-Asabiyye ve'd-Devle*, 1984, (Dâru'l-Beyzâ).

_____, *İslâm'da Siyasal Akıl*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 1997.

DİNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895), *Ahbârut-Tvûâl*, I-IV, (nşr. Ömer Faruk Tabbâ), Lübnan 2012.

_____, Ebû Hanife Ahmed b. Davud, *el-Ahbâru't-Tivâl* (2. Baskı), Tahkik: İsmâ Muhammed el-Hâc Ali, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2012.

EBU YUSUF, *Kitabu'l-Harâc*, (çev. Ataullah Efendi, sad. İsmail Karakaya), Ankara 1982.

İBNU'L FAKİH, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî, *Muhtasarü Kitâbi'l-Buldân*, M. J de Goeje (Ed.), E. J. Brill, Leiden 1885.

FİRUZÂBÂDÎ, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, I-IV, Libya ts.

_____ , el-Bahru'l-Muhit, Beyrut 1986, "cizye" md.

HAMEVÎ, Şihâbuddîn Ebî Abdillâh Yâkut b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân* I-VII, (Tahkîk: Ferîd Abdulazîz el-Cündî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye (2. Baskı), Lübnan 2011.

_____ , *Mu'cemu'l-Buldân* I-VII, (Tahkîk: Ferîd Abdulazîz el-Cündî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye (2. Baskı), Lübnan 2011.

HALİFE B. HAYYAD, Ebû Amr Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), *Kitâbü't-Tabakât*, (Tahkîk: Ekrem Ziyâ Ömerî), Bağdat 1967.

HEMDANÎ, Lisânü'l-Yemen el-Hasen b. Ahmed b. Ya'küb, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, (Tahkîk: Muhammed b. Ali el-Ekva', Mektebetü'l-İrşâd, San'â 1990.

İBN ABDİRABBİH, Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, I-VII, Kahire 1965.

İBN ABDİLBER (ö. 463/1071), Abdullâh b. Muhammed, *el-İstanbulî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* I-IV, (Tahkîk: Ali Muhammed Muavved, Adil Ahmed Abdulmevcud), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye (3. Baskı), Lübnan 2010.

İBNU'L ESİR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târih* I-XI, (Tahkîk. Ebu'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

_____ , *en-Nihaye fî Garibi'l-Hadis*, thk. Tahir Ahmed ez-Zavî, Mahmud Muhammed el-Tanahî, Daru'l-Fiker, y.y. t.y.

İBNİ DÜREYD, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî (ö. 321/933) *el-İştikâk* I-II, (Tahkîk: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Beyrut 1991.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed (808/1405-1406), *Mukaddime*, (thk. Ali Abdülvâhid el-Vâfi), I-III, Mısır 1957.

_____ , *Kitabül-İber ve Dîvânî'l-Mübtedei ve'l-Haber*, I-V, Beyrut 1971.

_____ , *Tarihu İbni Haldûn* I-VII, (Tahkîk: Âdil b. Sa'd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2010.

İBN HABİB, Ebu Cafer Muhabbed b. Habib el-Bağdadi, *Kitabu'l - Muhabber*, Haydarabat 1942.

_____ , *Münammak fî Ahbâri Kureyş*, (thk. Hurşid Ahmed Faruk), Beyrut 1985.

İBN HAZM, Ahmed b. Sa'îd el-Endülisî, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, (Tahkîk: Abdülmün'im Halîl İbrahîm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (5. Baskı), Lübnan 2009.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdümelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ-Ibrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Şe-lebi), I-IV, Beyrut.

İBN HURDAZBEH, Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, M. J. DeGoeje (Ed.), Bibliotheca Geographorum Arabicorum, E. J. Brill Leiden 1889.

İBN İSHÂK, Muhammed (151/768), *Sîretü İbn İshâk*, (thk. Muhammed Hamidullah), Konya 1981.

İBN KESİR, Ebü'l-Fida İsmail (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut-Riyad ts., (Mektebetü'l-Meârif-Mektebetü'n-Nasr).

İBN MANZUR, Ebu'l- Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ts. (Dârus-Sâdir).

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el- Bağdâdî (ö.230/845), *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr* I-XI, (Tahkîk: Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 2001.

İSFEHANİ, er-Rağîb (h.465), *Müfredatü Elfazi'l-Kur'an*, thk. Saffan Adnan Davudi, Darü's Şamiyye, Beyrut 1992.

İSTANBULAHİRİ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî, *Kitâbu Mesalikü'l-Memâlik*, M. J. De Goeje (Ed.), (2. Edisyon), E. J. Brill 1927.

KALKAŞANDİ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abdillâh, *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab* (2. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Lübnan 2012.

MEYDÂNİ, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisaburî (518/1124), *Mecmaü'l-Emsâl*, (nşr. Muhyiddin Abdülhamid), I-II, Dimaşk 1972.

MES'UDİ, Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher* I-IX (2. Baskı), (Tahkîk: Adulemîr Alî Mühennâ), Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 2010.

_____ , *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, el-Mektebetü't Târihiyye, Bağdat 1938.

- MÜBERRED**, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, (ö. 285/898) *Kitâbu'n-Neseb*, (Tahkîk: Meryem Muhammed Hayrüddir'), Dâru'l-Fikr, 1989.
- _____, *Nesebu Adnân ve Kahtân*, (Tahkîk: Abdulaziz el-Meymeni), Kahire 1936.
- MÜSLİM**, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh* I-V, (Tahkîk: M. Fuad Abdulbaki), İstanbul tarihsiz.
- NÜVEYRÎ**, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvahhab (733/1332), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XXVII, Kahire ts., (Dâru'l-Kütüb).
- RAZÎ**, Muhammed Fahrüddîn b. Ömer, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî* I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1981.
- SUYUTÎ**, Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târihü'l-Hulefâ*, Dımaşk (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhâmid), Beyrut 1989.
- TABERÎ**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Tefsîru't-Taberî –*Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli âyi'l-Kur'ân-* I-XXVI, (Tahkîk: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), Dâru'l-Hecr, Kahire 2001.
- _____, *Târihu'r-Rusul ve'l Mülûk*, Beyrut, 1982.
- VAKIDÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (ö. 207/823), *Kitâbu'l-Meğâzî* I-II, (Tahkîk: Muhammed Abdulkadir Ahmed Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan 2004.
- YAKUBÎ**, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, *Târihu Ya'kûbî* I-II (2. Baskı), Dâr Sâder, Beyrut 2010.
- _____, *el-Buldân*, (Tahkîk: Muhammed Emîn Dinnâvî), Beyrut 2002.
- ZEBİDÎ**, Seyyid Muhammed Murtaza (1205/1790), *Tâcü'l Arûs*, I-X, Beyrut ts., (Dâru Sâdır).
- ZÜBEYRÎ**, Abdullah b. Musab (236/850), *Kitabu Nesebi Kureyş*, (nşr. E. Levi Provençal), Kahire ts., (Dâru'l-Meârif).

B. İNCELEME VE ARAŞTIRMALAR

APAK, Âdem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As*, Ankara 2001.

_____ , *Hız. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul 2003.

_____ , *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004, s. 17-34.

_____ , “Şuûbiyye Hareketinin Tarihî Arkapları: Asabiyyeden Şuûbiyyeye”, *İstanbul* 2008, C.VI, sy. 12, s.17-52.

ACAR, Cafer, Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu, Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2007.

ATEŞ, Ahmed, “Asabiyet”, *İA*, I, 663.

ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, İstanbul 1986.

_____ , “Evs”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 541-542.

_____ , ‘Has‘am”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 281.

_____ , “Esved el-Ansî”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, 1995.

_____ , “Müslümanlar’ın Siyasi Hakimiyeti Altında Yaşayan Gayr-i Müslimlere Tanınan Haklar Konusunun Çeşitli Devirler İçinde İslâm Tarihine Yansıması”, *UÜİFD*, Bursa 1998, sy.VII, s.17-18.

AVCI Casim, “Kudâa”, *DİA*, XXVI, 308.

_____ , “Kabile”, *DİA*, İstanbul. 2001, XXIV, 32.

AYCAN, İrfan, “Rebîa”, *DİA*, XXXIV/498.

_____ , “Kûfe”, *DİA*, c. XXVI, 2002, s. 339.

_____ , “Sakif Kabilesi ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 / Nisan 1995.

_____ , *Müslüman Yönetimlerde Birarada Yaşama Tecrübeleri (Emevi Örneği)*, İslâm ve Demokrasi, Ankara, 1999, s. 33

BALCI, İsrail, *İlk İslâm Fetihleri, Savaş-Barış İlişkisi*, İstanbul, Pınar yay. 2011.

_____, “Hz. Ömer’in Komutan Atama Stratejisi: Sa’d b. Ebî Vakkâs ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Örneği”, *OMÜİFD*, sayı: 20-21, Samsun, 2005.

_____, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006.

BARDAKOĞLU, Ali, “Diyet”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 474.

BERKTAY, Fatmagül, *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul 1996.

BLACHERE, Régis, *Tarihu’l-Edebi’l Arabî*, (trb. İbrahim Keylanî), Beyrut-Dimaşk 1998.

BOZKURT, Nebi, “Emân”, *DİA*, XI, 75 İstanbul 1981.

CEVÂD ALİ, *el-Mufasssal fî Tarihi’l Arab Kabel’l-İslâm*, I-X, Beyrut 1993.

CRUM, G. Wiet, -W. Eving, “Kıptîler”, *İA*, VI, 715-716.

CÜRCANÎ, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabü’t-Ta’rifât*, Daru Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Asabiyet”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 453.

ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Dönemine dek Arap Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

_____, “Sıla-i Rahim”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 112-113.

DAYF, Şevki, *Târîhu’l-Edebi’l-’Arabî el-Asru’l-Cahilî*, Kahire 1960.

DEMİRCAN, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul 1996.

_____, *Hâricilerin Siyasî Faaliyetleri*, İstanbul 1996.

_____, *İslâm Tarihinin ilk Asrında Arap-Mevâlî ilişkisi*, İstanbul 1996.

_____, *Ali-Muâviye Kavgası*, İstanbul 2002.

DEMİRCİ, Mustafa, “İkta”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 43-47.

DERVEZE, İzzet, *Kur âna Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), I-III, İstanbul 1989.

DEMİRAYAK, Kenan-Ahmet Savran, *Arap Edebiyatı Tarihi Câhiliye Dönemi*, Erzurum 1996.

- DUMAN**, Muhammed Fatih, *Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Mardin 2017
- ERGİN**, Murat, *Siyasi ve İtikadi Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2000.
- ERKAL**, Mehmet, “Ganimet”, *DİA*, İstanbul. 1996, XIII, 351.
- ETTORE**, R., “Trablus”, *İA*, XII, s.445-446.
- EBÛ ZEHRÂ**, *İslam'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, (çev. E. Ruhi Fığlalı-Osman Eskicioğlu), İstanbul 1970.
- FAYDA**, Mustafa, “Fetih”, *DİA*, XII, 467.
- _____ , “ADNÂN”, *DİA*, I, 392.
- _____ , “Yermük Savaşı”, *DİA*, c. 43, 2013.
- FIĞLALI**, E. Ruhi, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik*, İstanbul 1991.
- _____ , “Gadîr-i Hûm”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 279-280.
- _____ , “Hâricîler”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 170.
- GEDİKLİ**, Ahmet Ercüment, *İslâm Asabiyye Milliyetçilik*, Ankara 1990.
- GÜNALTAY**, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997.
- _____ , *İslam Öncesi Arap Tarihi*, (sad.: Mehmet Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
- HALAÇOĞLU**, Yusuf, “Aşiret”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 9.
- HAMİDULLAH**, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Beyrut 1985.
- HATİBOĞLU**, M. Saîd, “Hilâfetin Kureyşîliği”, *AÜİFD*, XXIII, Ankara 1973.
- HITTI**, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih, Tuğ), I-V, İstanbul 1980.
- HİZMETLİ**, Sabri, *İslâm Tarihi*, Ankara 1995.
- _____ , “Câhız'ın İmamet Anlayışı”, *AÜİFD*, Ankara 1983, sy. XXVI, s.678.

- İZUTSU**, Toshihiko, *Kur ânda Dini ve Ahlâki Kavramlar*, (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul 1991.
- JUYNBALL**, Th.W. “Fey” *İA* İstanbul. 1963, VII, 387.
- KABBÂNÎ**, Abdülaziz, *el-Asabiyye Bünyetü’l-Müctema ‘i’l-Arabiyye*, Beyrut 1997.
- KAPAR**, M. Ali, “Ebû Leheb”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 178.
 _____, “Eyyâmü’l-Arab”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 15.
 _____, *Hiz. Muhammed’in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul 1987.
- KARAMAN**, Hayrettin, “Asabe”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 452.
- KAVAKLIOĞLU**, Mahmut, “Şürahbîl b. Sımt”, *DİA*, c. 39, 2010, s. 269.
- KILIÇLI**, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İstanbul 1992.
- KÜÇÜKAŞCI**, Mustafa Sabri, “Mudar”, *DİA*, XXX/358
- MAHMUD ES’AD**, *İslam Tarihi*, (sad.: Ahmed Lütfi Kazancı ve Osman Kazancı), Marifet Yayınları, İstanbul 1983.
- MUHAMMED HAMİDULLAH**, *İslam Peygamberi I-II* (5. Baskı), (Çev.: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1993.
- NASS**, İhsan, *el-Asabiyyetü’l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi’ş-Şi’ri’l-Emeviyye*, Beyrut 1964.
- NASRÎ**, Hani Yahya, *Asabiyye La Taifiyye*, Beyrut 1983
- ÖZAYDIN**, Abdülkerim, “Arap”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 321.
 _____, “Hâlid b. Abdullah”, *DİA*, XV, 282.
- ÖZKUYUMCU**, Nadir, “Hilf”, *DİA*, XVIII, 29.
- ÖZDEMİR**, Mehmet, *Endülüs Müslümanları I*, Ankara 1994.
- ÖZTÜRK**, Y. Nuri, *İslâmi Kavramlar Ansiklopedisi*, İstanbul. 1991.
- ÖZEL**, Ahmet, “Cihad”, *DİA* İstanbul. 1993, V11, 532.
- SALLABÎ**, Ali Muhammed, *II. Halife Hz. Ömer (r.a.) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Mehmet Akbaş, Ravza Yay., İstanbul, 2006.
- SARIÇAM**, İbrahim, “Nihâvend”, *DİA*, c. 33, s. 98.

- STRECK, M.**, “Kadisiye”, *İA*, c. 6, Eskişehir, 1997, s. 55.
- _____ , “Kadisiye”, *İA*, c. 6, s. 55.
- SÖYLEMEZ, Mahmut**, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.
- ŞENTÜRK, Casim-Recep** “Kabile”, *DİA*, XXIV, 30.
- ŞERİF, Ahmed İbrahim**, *Müctemeiu Mekke ve 'l-Yesrib*, Darü'l-Fikr el-Arabî Kahire 1967
- ŞEYBÎ, Ebu'l-Mehâsin**, *Emsâlü'l-Emsâl*, (nşr. Esad Zıbyat), I-II, Beyrut 1982.
- ŞİBLİ, Numânî**, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1975.
- TUĞ, Salih**, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, MÜİF Yay. İstanbul. 1984.
- ULUDAĞ, Süleyman**, *Mukaddime Tercümesi*, I-II, İstanbul 1998.
- WATT, W. Montgomery**, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, (çev.Ünal Çağlar), İstanbul 2001, s. 54, 58.
- WELLHAUSEN, Julius**, *Arap Devleti ve Sukutu*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1963.
- YILDIZ, Hakkı Dursun**, “ARAP”, *DİA*, c.III, s.273.
- YÜCESOY, Hayrettin**, “Kâdisiye Savaşı”, *DİA*, c. 24, 2001, s. 137.
- ZEYDÂN, Corci**, *İslâm Uygarlığı Tarihi*, (çev. Nejdet Gök), İletişim Yay., 3. bs., İstanbul, 2013.
- ZORLU, Cem**, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, Konya 2002.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	İsmail KÖKSAL	İmza:	
Doğum Yeri:	Karapınar/ / KONYA		
Doğum Tarihi:	08.01.1974		
Medeni Durumu:	Evli		
Öğrenim Durumu			
Derece	Okulun Adı	Program	Yer
İlköğretim			
Ortaöğretim			
Lise			
Lisans	RTE.Üniversitesi İlahiyat Fakültesi		
Yüksek Lisans			
Becerileri			
İlgi Alanları:			
İş Deneyimi:			
Aldığı Ödüller:			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:			
E-posta	ikoksal74@gmail.com		
Tel:	(0532) 4710857		
Adres	Kılınçarslan Mh. Antakya Sk. No:4 kat 7/19 Selçuklu/ KONYA		